

ATHENÆUM

K O N Z E R V A T Í V S Z E M L E

ÁLLAMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT • MEGJELENIK NEGYEDÉVENTE

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD

Nyugat népe

SOÓS KÁROLY

**A katolikus egyház
társadalmi tanítása**

NOSZKAI GÁBOR

**A magyar konzervatívok
társadalom-felfogása**

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD

A magyar kormányforma

BORIS JÁNOS

Migráció és bevándorlás

PRÁCZKY ISTVÁN

Civilizációs válságállapot

SZÉKY JÁNOS

Okcidentalizmus

Az Athenaeum konzervatív szemle negyedévenként megjelenő online államtudományi folyóirat. Kiadja az Athenaeum konzervatív klub. Szerkeszti Korom Melinda (olvasószerkesztő), Noszkai Gábor (főszerkesztő-helyettes), Práczky István (laptervező), Soós Károly (főszerkesztő-helyettes) és Szentpéteri Nagy Richard (főszerkesztő). A lap főmunkatársai Boris János, Péterfy Gergely, Széky János és Tóth András. (Szerkesztőségi órák: minden második hónap utolsó csütörtökén este nyolctól a budapesti Centrál kávéházban.) A folyóirat állandó szerzői között ott találjuk a szélesen vett államtudományok legjelesebb képviselőit.

A folyóirat szerkesztői, főmunkatársai, állandó munkatársai és vendégszerzői egyaránt a nyugatos konzervatív politikai gondolkodás hagyományait és a magyar történelem európai beágyazottságának konzervatív szellemű megítélését tekintik tudományos szemléletük alapjának. A lap célkitűzése a modern konzervatív politikai ideológia bemutatása, ennek az erre fogékony tudományos közvéleménnyel való megismertetése, az államtudományi diszciplínák magas szintű művelése és népszerűsítése, a hazai társadalomtudományi gondolkodás befolyásolása, hosszabb távon egy történetfilozófiai szemléletváltás elősegítése, és a tudományos közbeszéd alakítása. Ezen túl a folyóirat a napi politikai ügyektől távol bár, de a politikatudomány kívánatos objektivitásával a politikai közeghez is szólni kíván.

A lap állandó rovatstruktúrával működik. Külön jogállami, eszmetörténeti, gazdaságfilozófiai és vallásfilozófiai rovattal, továbbá publicisztikai és szemlerovattal jelentkezik. Az egyes számok terjedelme mintegy hét-nyolc szerzői ív. A folyóirat egyes számai minden harmadik hónap első napjától olvashatók, a megjelenések dátumai: szeptember 1, december 1, március 1. és június 1. A lap első száma 2015. szeptember 1-én jelent meg.

A folyóirat minden megjelent számának teljes anyaga ingyenesen letölthető – és tetszés szerint nyomtatható – a konzervativszemle.hu című web-oldalról.

TARTALOM

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD

Nyugat népe

SOÓS KÁROLY

A katolikus egyház társadalmi tanítása

NOSZKAI GÁBOR

A magyar konzervatívok társadalom-felfogása

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD

A magyar kormányforma

BORIS JÁNOS

Migráció és bevándorlás

PRÁCZKY ISTVÁN

Civilizációs válságállapot

SZÉKY JÁNOS

Okcidentalizmus

Szerkeszti:

Korom Melinda (olvasószerkesztő)

Noszkai Gábor (főszerkesztő-helyettes)

Práczky István (laptervező)

Soós Károly (főszerkesztő-helyettes)

Szentpéteri Nagy Richard (főszerkesztő).

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD

Nyugat népe

A legendás Nyugat című folyóirat első számának első lapján az első írás a *Kelet népe* címet viselte. A főszerkesztő, Ignotus írta beköszöntőképpen. Valójában – egy színházi előadás (egy finnországi színház budapesti vendéjátéka) kapcsán – arról, hogy keleti nép vagyunk. És valóban. Az irányzatos lap alapítói is jól tudták, hogy a legnagyobb magyarnak – és a legnagyobb nyugatosnak, a csodálatraméltó Széchenyi Istvánnak, a szellemi előzmény, az első *Kelet népe* szerzőjének, a politikai konzervativizmus első magyar apostolának, a mi lapunk égi mentorának – igaza volt. Keletiek vagyunk, mint azok a menekültek, akik a Keleti-pályaudvar peronjain nyugatra induló vonatokra vártak, míg tehettek, és akiket a hivatalos Magyarország megtagadott, kitagadott, elgyűlölt és elüldözött. Akiket hazánk annak ellenére nem fogadott el, nem fogadott be, de jó ideig nem is engedett el, hogy eszük ágában sem volt nálunk, velünk maradni. Amikor néhányukkal beszéltem a hűvös nyárutón a sínek között, arra kértem őket, hogy ha majd megállapodnak a napnyugati jólétben, és személyes, családi, üzleti ügyüket sikerre viszik, ne úgy gondoljanak a hazámra, ahogyan most látják. Hiszen mi is inkább rájuk hasonlítunk, mint hivatalos önmagunkra. És úton vagyunk mi is, immár ezer éve. Azokban a napokban e keleti menekültek is oda tartottak, ahová honfitársaink közül immár több mint félmillió tántorgott ki az utóbbi fél évtizedben, a centrumba, Európa nyugati felébe-közepébe, ahová magukat tartozónak vélik nemcsak azok, akik kimentek, hanem azoknak nagy része is, akik itt maradtak. Magyarország tranzit-országgá vált, de komp-ország nem kíván lenni. Nem hánykódni akar, mint részeg hajó a két part között, hanem egyértelműen nyugathoz akarja kötni magát, az egykori vasfüggöny helyén dobni le a vasmacskát. Egész történelme ezt mutatja, ezt üzeni nekünk, és ez az üzenet különösen legjózanabb pillanataiban, a forradalomellenes időkből szól hozzánk a legélesebben. Magyarország keletnek veti a vállát, és nyugatra veti vigyázó szemét – ez a természetes pozíciója. Egy keleti nép nyugatos karakterrel, nyugatra igazodó tekintettel, nyugati mintákkal, csak nyugaton megvalósulni esélyes keleti vágyakkal: ezek vagyunk mi Szent István óta, és amikor nem ezeké kényszerülünk lenni, mindig visszaesünk oda, ahonnan eljöttünk. 2004-ben már-már csodaszamba menően beteljesült az ezeréves szibbadt akarat, de e nemzet rögtön ki is rekesztette e pillanat élvezetéből határokon túl maradt tagjait. A történelmi fény a történelem

sötétjével párosult, hazánk a frissen felfedezett hegycsúcsról zuhant alá, és e süllyedésben mindig volt mélyebbre csúszni. Miután újabb évtizedet hagytunk el, és megemlékeztünk a hazánkra végzetes nagy-világháború kitörésének centenáriumáról, lám, Európa térképeit ismét újrarajzolták: Magyarország 2010 óta Kelet-Európában van, miközben szomszédjai végre sikeresen bejutottak a nyugati kapun. Azóta egyre kevesebben akarnak idejönni és egyre többen mennek el – közülünk is. De „mit lehet tenni azért, hogy a szakadt ingű, kusza hajú fiatalember csakugyan elhajókázhasson a norvég partokhoz, vagy pedig itt maradjon, de feküdjön le esténként rendes időben, keljen korán, s dolgozzon. Büki Lujza szövőgyári munkásnő heti keresete tizenkét pengő és huszonnégy fillér – hogy ez ne legyen. Hogy ne létezhessen halálhajó. Ó, de ha még hozzácsapjuk, hogy Hanka Jánosnak a heti keresete nulla, hogy Schwarz G. Gerő úrnak a havi keresete ötven pengő. Mit kellene, és mit lehetne itt tenni? Egyet. Csakis ezt az egyetlenegyet. Lapot kell indítani. Egy új lapot!” Ezt a programot Nagy Lajos adta meg a *Budapest Nagykávéházban* 1936-ban, és a rendszerváltás hajnalán ezekkel a sorokkal indult útjára a mi lapunk másik szellemi elődje, a mi folyóiratunk indulása előtti évben megszűnni kénytelen Holmi. Amelynek hagyatékát, minőségigényét továbbcipelve összeriadózzuk és egybegyűjtjük a kisszámú hazai konzervatívokat, hogy együtt menjünk neki a konzervatívnak hazudott szánalmasan olcsó, de jól megfizetett tévhiteknek, és államtudományokat alapozzunk a magukat kereső igék alá. Szinte lehetetlen vállalkozás, de nem várhatunk tovább. Kötelesek vagyunk „helyt adni másnak is a jog terén, s nem túrni a jogot bitor kezén.” Ez utóbbi szavakat Vörösmarty emelte be 1847-ben *Mi baj?* című költeményébe, és ez a vers jelent meg a Holmi első számának első lapján – 1989-ben. Vörösmarty és Bajza eredeti, saját lapjának címét ugyanakkor, mely további három – egyaránt kitűnő – folyóiratnak is címéül szolgált a magyar kultúrtörténetben, a mi lapunk is homlokán hordja. A címválasztás jelzi, hogy e folyóirat milyen elődökhez kíván hű és méltó lenni, és milyen irányhoz kér halk csatlakozást, méltányos elbírálást az olvasóktól. Lapunk a görög-római, zsidó-keresztény, nyugati-konzervatív, európai-magyar, egyetemes-legitimista, társadalomtudományi-szépirodalmi régi-modern szellem lapja. Abban a reményben íródik, hogy van ilyen szellem, vagy legalábbis van igény arra, hogy legyen.

SOÓS KÁROLY

A katolikus egyház társadalmi tanítása

TÖRTÉNELMI VISSZATEKINTÉS

Amikor a katolikus egyház társadalmi tanításáról beszélünk, ezt több szempont alapján tehetjük meg. A tanítás filozófiai háttérét *Augustinus Aurelius (Szent Ágoston)*,¹ *Aquinói Szent Tamás*,² majd a neotomizmus világában és a XX. századi *perszonalista filozófiáknál* találjuk meg. E filozófiai gondolkodás organikus láncolatot alkot.

Erre a bölcséleti gondolkodásra épül a kinyilatkoztatás teológiai értelmezése az emberi társadalom fontos kérdéseiről. Úgy is mondhatjuk: a földi élet mindennapjairól. Amikor keresztény társadalmi tanításról, vagy még inkább katolikus társadalmi tanításról beszélünk, arról szólunk, hogy a kereszténységnek, mint egyszerre hitnek, világnézetnek és vallásnak, valamint organikus kultúrának – e négy dolog szervesen összetartozik – megszületése pillanatától mondanivalója volt és van az emberi élet társadalmi kérdéseiről. Gondoljunk csak a Szentírásban olvasható jézusi utalásokra korának társadalmával kapcsolatban, vagy az ősegyház megnyilatkozásaira és gyakorlatára.

Szorosabb értelemben katolikus társadalmi tanításról a XIX. század óta beszélhetünk, XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* – Az új dolgok – című 1891. május 15-i enciklikája (körlevele) óta.

Ha keresztény társadalmi tanításról van szó – amely természetesen tágabb fogalom –, abba beleértjük a katolikus társadalmi tanítást, a protestáns (elsősorban evangélikus) szociális etikát, az anglikán és az ortodox egyházak megnyilatkozásait együttesen: a társadalmat érintő kérdésekről.

A keresztény egyházak fejlődése sajátosan alakult az elmúlt kétezer esztendő során. Az isteni kinyilatkoztatás egyre teljesebb megértésére törekvés és az értelmezés közben hibák is elkövetődtek, amelyek látható megosztottságot eredményeztek. E megosztottság megszűnésére jelentős erőfeszítések történtek, különösen a XIX. század óta. És történelem napjainkban is, kevésbé ismert, mégis nagyon szép eredményekkel. E megosztottság felfedezhető az egyházak társadalommal kapcsolatos megnyilatkozásaiban és szempontrendszerében is. Ezért akkor, amikor a keresztény tár-

sadalmi tanításáról beszélünk, elsősorban a római, latin, nyugati keresztény egyház, azaz a katolikus (egyetemes) egyház ezen tanításáról van szó. A leginkább tudományos (filozófiai és szociológiai) követelmények szerint megalapozott tanításról ebben az esetben beszélhetünk. A többi keresztény egyháznak a társadalmi kérdésekkel kapcsolatos megnyilatkozásai inkább eseti jellegűek, ezzel együtt nagyon fontosak.

ESZMEISÉG, ELVEK

A keresztény társadalmi tanítás társadalometikai elvek és belőlük adódó társadalomszervezeti követelmények rendszere. Nem segélyprogram. Nem Karitás, bár elvi alapjait e megnyilvánulásnak is tartalmazza. Nem egyedi problémák leltára vagy megoldások receptje. Hanem a társadalom – sőt a globális társadalom, az egész emberiség – életének optimalizálását szem előtt tartó egységes állásfoglalás, a világról, az egyház szerepéről, az egyház és a világ viszonyáról.

Az iparosodás, vagy a modern társadalmak, avagy a felvilágosodás és a francia forradalom előtt a vallás és az egyház, mint a megkereszteltek természetes közössége, részese volt a társadalom életének, anélkül, hogy tevékenysége elkülönült volna a gazdaság, a kultúra, a politika, a család világától. A modern korban az élet megannyi dimenziója – a technikatól a tudományig (értsük ezen elsősorban a természettudományt), a szórakoztatóipartól a gazdaságig, a kultúrától a médiáig – önállósult, azaz látszólag az erkölcsi normáktól és a vallási céloktól függetlenül is működőképes. Sok esetben a jogalkotásban is hasonlókat láthatunk. Az élet tapasztalata azonban azt bizonyítja, hogy ez az önállósulás csak időszakos lehet.

Erre a „bizonytalanságra” adott válasz az egyház társadalmi tanítása, a katolikus társadalmi tanítás. Határozott nyilatkozat, mely szerint az ember nemcsak anyagi és evilági lény, hanem szellemmel és lélekkel rendelkező, a természetfeletti valóságra nyitott személy. Isten gyermeke. Isten teremtménye és képmása.

Az ember és társadalma iránti felelősség az egyházat tár-

¹ Augustinus Szt. Ágoston (Tagaste, ma: Souk Arhas, isz. 354-Hippo, 430). Afrikai születésű, római ókeresztény filozófus. Megtérése és megkeresztelkedése Milanóban, Ambrus püspök hatására történt (387). Ezt követően visszatért Afrikába, és Hippo választott püspökéként (398) is szerzetesi életmódot folytatott. Nevét több vallási csoport (Ágoston-rendiek) és a róla augusztinizmusnak nevezett hiteli irányzat viseli. Ismertebb alkotásai: *Confessiones*, *Vallomások* (397), mely a világirodalom egyik leghíresebb önéletrajzi műve; *Civitas Dei* (Az Isten országáról) I-XXII. (413), a keresztény teológia összefoglalása.

² Aquinói Szt. Tamás (Roccasecca, 1225-Foscanova, 1274). A skolasztikus filozófia és teológia legkiemelkedőbb alakja. Arisztotelész és Augustinus filozófiáját az egyházi dogmatikával szintetizálva megalkotta a középkor legátfogóbb filozófiai rendszerét. Fogalomrendszerében a *De Veritate* (Az igazság) (1256-1259) úgy érvényesül, hogy - ellentmondás esetén - a tudományos igazságot mindig alá kell rendelni a hit igazságának. Ismertebb műve a *Summa theologiae* (A teológia foglalata) – befejezetlen mű – (1266-1274).

sadalmi állásfoglalásra készíti. Az egyház társadalmi tanítása a keresztény világnézet része. Ahogy Szent II. János Pál pápa mondta, az egyház társadalmi tanítása a katolikus hit, azaz a katolikus teológia része, ezért a megkeresztelt Krisztus-hívőre ugyanúgy kötelező az ismerete, követése, továbbadása, mint a katolikus keresztény hit hittani és erkölcsi tanításai. Az egyház társadalmi tanítása természetes módon hordozza korának tudományos ismereteit, szemléletét.

Az egyház társadalmi tanítása az elmúlt bő száz év során a katolikus teológián belül önálló tudománnyá fejlődött és tudományos megalapozottsággal rendelkező tanítássá lett. Ezt nevezzük *szociálteológiának*. Miközben önálló tudományág, az erkölcssteológia szélesebb tárgykörébe is szokás sorolni bizonyos értelemben. Felhasználja a modern társadalomtudományok ismereteit is, különösen a szociológia és a közgazdaságtan, valamint a filozófia, a környezetvédelem, a bioetika, a politikatudomány stb. ismereteit is. Az egyház társadalmi tanításáról többféle szempont szerint szokás beszélni, bemutatva, hogy *az egyház a történelem folyamán miként fogalmazta meg tanítását az egyes társadalmi kérdésekkel kapcsolatban*.³

Ráműtathatunk azokra az etikai elvekre és értékekre is, amelyek a társadalmi tanítás alapjául szolgálnak. Beszélhetünk az egyház társadalmi tanításáról a pápai szociális enciklikákat elemezve. Megközelíthetjük egy-egy társadalmi kérdés szemszögéből is.

Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma⁴ külön fejezetben szól a társadalmi tanítás és az egyházi cselekvés szempontjairól, továbbá egy másik fejezetben fejt ki a társadalmi tanítás és a világi hívők elkötelezettségének összefüggéseit és szempontjait. E fejezetben a társadalmi tanítás és a világiak egyesületei, a társadalmi élet különféle területein végzett szolgálat, az emberi személy szolgálata, a kultúraszolgálat, a gazdaság szolgálata, a politika szolgálata címszavak keretében fejt ki a társadalmi tanítás szempontjait a társadalom fontos területeiről.⁵

Szoros értelemben a katolikus társadalmi tanításon érteni szokás a pápák szociális enciklikáit (körleveleit), melyből 11 darab született. XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott *Rerum Novarum* körlevelétől – XVI. Benedek pápa *Caritas in Veritate* (A Szeretet Igazságában) című körleveléig, Ferenc pápa *Evangelii Gaudium Apostolis* (Az Evangélium Öröme) címmel közreadott apostoli buzdításáig (2013) és *Laudatosi*’ (Áldott légy!) kezdetű, 2015-ben nyilvánosságra hozott körleveléig. Ide

tartozik továbbá a II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et Spes* határozata, a római Püspöki Szinódus 1971-ben kiadott záró dokumentuma, a Hittani Kongregáció két nyilatkozata, valamint az Egyház Társadalmi Tanításának kompendiuma. Ehhez társul még tágabb értelemben számos egyéb megnyilatkozása az Apostoli Szentszék kongregációinak és ebbe a körbe sorolhatók a *Justitia et Pax* (Igazság és Béke) Pápai Tanácsnak határozatai, valamint a helyi egyházak püspöki konferenciáinak vagy megyéspüspökeinek e tárgyban kiadott hivatalos megnyilatkozásai.

Ez a kincsesár tárgyi bizonyítéka annak, hogy a katolikus egyháznak, de általában az egész keresztény közösségnek (katolikus, ortodox, protestáns, anglikán) van mondanivalója, korszerű és időt álló mondanivalója a társadalmat érintő kérdésekről. Bátran állítjuk, ha nemzetünk és a térség nemzetei, Európa nemzetei és általában a világ nemzeteinek többsége vagy legalább az értelmiségeik mélyebben ismernék e tanítás lényeges elveit, szempontjait és azt alkalmaznák is az élet különböző területein, akkor térségünkben és így hazánkban is számos ma megnyilvánuló akár európai, akár hazai retrográd jelenségről nem beszélhetnénk.

A keresztény társadalmi tanítás nem megmerevedett tanrendszer, hanem együtt halad az élettel. Középpontban mindig az emberi személy áll életével és a maga személyi méltóságával, teljes erkölcsi és szellemi értékeivel, transzcendens rendeltetésével, amit soha sem szabad gazdasági, politikai, társadalmi szempontokért feláldozni, A társadalom az emberért van, az ember erkölcsi és közösségi lény, a társadalmi élet felépítése nem nélkülözheti tehát a kötelező erkölcsi alapokat.

Az egyház társadalmi tanítása a teológia eszközével vizsgálja az isteni kinyilatkoztatásból a társadalom egészére vonatkozó és az azt alkotó személyekre és közösségekre vonatkozó tanítást. Ezért mondhatjuk ki azt a katolikus gondolkodásban egyre erősebben kifejeződő gondolatot, miszerint az ember örök küldetése és az evilági tevékenységek összekapcsolódnak, és szerves kapcsolatot alkotnak. Ez a katolikus társadalmi tanítás legáltalánosabb, maradó alapja.

A tanítás folyamatosságát biztosítja néhány antropológiai-társadalomelméleti elv, amelyek a társadalmi tanítás alapelveit alkotják. Ezek a következők. A személy-, személyiség (perszonalitás) elve. Ebbe az alapelvbe tartoznak bele az egyház szerint a személyek egyenlő méltósága és az egyetemes emberi jogok is. A közjó és igazságosság elve. Ebbe a tárgy-

³ BERÁN Ferenc – LERNHARDT Vilmos: *Az Ember útja. Az egyház társadalmi tanítása*. SZIT. Budapest, 2012:212.

⁴ Jelentése (lat.) kézikönyv: a következő hét téma köré csoportosítja a társadalmi tanítást: *a család, az emberi munka, a gazdasági élet, a politikai közösség, a nemzetközi közösség, a környezetvédelem, a béke támogatása*.

⁵ *Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. SZIT, Budapest, 2007:10-14. Lásd még: AQUINOI Szt. Tamás: *Compendium theologiae* (1265-1267). E művében az ember üdvösségét három dologban állapítja meg: az igazság ismeretében (hit), a jó cél követésében (remény) és az igazságosság tisztelőben tartásában (szeretet).

körbe tartoznak a politikai közösség feladatai valamint a javak egyetemes rendeltetésének elve is. A szubszidiaritás elve és a hozzá szorosan kötődő részvétel elve. És végül a szolidaritás elve, amely egyszerre jelenti a szolidaritást mint társadalmi alapelvet és egyben erkölcsi erény is.

A társadalmi tanítás felsorolja a társadalmi élet alapvető értékeit, amelyek az igazság, a szabadság, az igazságosság. E három érték a szeretetből, mint ezek legmélyebb forrásából születik és fejlődik. „A komplex együtttest alkotó erények között – s különösképpen az erények, a társadalmi értékek és a szeretet között – mélységes összefüggés van.”⁶

E hét témakör öleli körül az emberi élet és társadalom teljes dimenzióját. A keresztény társadalmi tanítás kiindulópontja a személy, aki egyszerre individuum és társadalmi (közösségi) lény. A perszonalitás (személyesség) elvében – mind az individualizmus, mind a kollektívizmus – mindkét összetevő nélkülözhetetlen. Az individuum egyszeri, megismételhetetlen, nem kicserélhető lény, akit nem a funkciója és hasznossága, hanem a léte tesz értékke. A birtoklás kategóriái nem illenek rá. Ontológiai értelemben a személyiség bázisa, hogy az ember önállóan gondolkodó és döntéseiben szabad lény.

A szabadság nem azonos a (társadalmi-történelmi) szükségyszerűség felismerésével és elfogadásával. A szabadság nem is tetszőlegesség. Az emberi szabadság nem értelmezhető helyesen az ember társas természetének figyelembevételével. A szabadság nem a társadalmiságból való menekülést, az attól való elszakadást jelenti, hanem a lehetőséget az egyéni és a közösségi élet teljesebbé tételére. Nem valamivel szembeni (elhatároló), hanem a valamire felszabadító, előre néző szabadságról van itt szó. A személyben dialektikus feszültség van az egyéni és a társadalmi lét dimenziója között. Az ember egyedi lény ugyan, aki magában hordozza célját, mégsem magának való zárt világ. Hozzá tartozik, hogy túllépjen önmagán. A személyiség-elv szerint a személy marandó feltétlen érték, nem szűnik meg soha (még a materiális halállal sem). Önérték, tehát értékessége nem abból ered, hogy hozzájárulna valamilyen egyéb kitűzött, vagy elképzelt cél megvalósításához.

A személyt senkinek sincs joga feláldozni a társadalom javáért – bár ezt a követelményt számos kollektívizmus-ideológia képviseli. Megfordítva: a személy alkotórésze a társadalmisága, tehát az individuum is csonkul, ha elszigetelődik, vagy ha önértékét és közösségi létét ellentétesen kezeli.

Az individualizmusra és a kollektívizmusokra egyaránt jellemző, hogy nem képesek mit kezdeni a felelős, az egyszerre önmaga és mások javára cselekvően szabad személlyel.

A szolidaritás elve azt jelenti, hogy az ember a közösség segítségével képes kibontakozni, azaz rászorul másokra, ugyanakkor ő maga egyedi tehetségével képes hozzájárulni a közösség épüléséhez, segíteni képes másokat. A szolidaritás elve szerint az egyén és a közösség ontológiailag és etikailag egyaránt egymásra van utalva. Természete szerint az ember a közösségre van utalva, és abban annak javára valósítja meg hivatását. Megfordítva pedig a közösség célja és feladata tagjai, az egyének támogatása.

A szolidaritás elve a „köz” kategóriát kétféleképpen használja: konkrét szervezeti formában és általánosan, a közérdekről beszélve. A szolidaritás-elv rendezett társadalmat, szabályozott szervezeteket, intézményeket, az együttélés formáinak rögzítését és folyamatos javítását követeli meg. A szolidaritás ezért nem más, mint közösségépítés, a társadalom működésének fejlesztése, szervezetének hatékonyabbá tétele, felelősségvállalás konkrét személyekért, ügyekért és eljárásmodokért. Ugyanakkor a szolidaritás általánosabb társadalmi és etikai normákat is tartalmaz. A szolidaritás-elv a közéletben és a politikában klasszikus kereszténydemokrata, keresztény-szociális elv, „találmány”, illetve értékonzervatív elv is. A szociáldemokraták is innen vették át, s innen került át az általános napi közbeszédbe, közgondolkozásba is.

A közjó ugyanakkor – nagyon leegyszerűsítve – „a társadalom minél nagyobb számú tagjának a viszonyok által lehetővé tett legnagyobb mértékű emberi boldogsága.” Más-más meghatározással találkozunk akkor, ha megkülönböztetjük a közjó mibenlétét, eszközeit és hatásmechanizmusát, így a lényegét tekintve a közjó a társadalom által saját tagjainak nyújtott segítség alapvető életfeladataik teljesítéséhez (tehát a közjó társadalmi teljesítés, és nem az egyéni javak és sikerek összessége). Eszközeit tekintve a közjó azon társadalmi feltételek összessége, amelyek a társadalom tagjai számára egyéni és társadalmi céljaik és feladataik megvalósítását lehetővé teszik.

Működés módját tekintve a közjó a társadalom tagjainak képességük szerinti együttműködése és ennek mindennemű eredménye (tehát a társadalom működését biztosító rend és ennek számos gyümölcse.) „A közjó alapelve – amelyhez a társadalmi élet minden elemének igazodnia kell avégből, hogy elnyerje a teljes értelmét – valamennyi személy méltóságából, egyszeri voltából és egyenlőségéből ered. A közjó nem egyszerűen a társadalomtest minden tagját megillető részleges javak összessége. Mivel mindenkié együtt és külön-külön, s az is marad: a közjó közös dolog lévén oszthatatlan, csak együtt érhető el, növelhető és őrizhető meg a jövőben is.

Ahogy az egyén erkölcsi cselekvése jó tettekben valósul

⁶ Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma. SZIT, Budapest, 2007:117.

meg, úgy a társadalmi cselekvés a közjó megvalósításában válik érzékelhetővé. Következésképpen a közjó az erkölcsi jó társadalmi, közösségi dimenziójaként fogható fel.”⁷

„Az a társadalom, amely az együttélés minden szintjén maradandóan az embert akarja szolgálni, a közjót, mint minden ember és az egész ember javát jelöli meg elsőseget élvező céljaként. A közjó követelményei az adott kor társadalmi adottságaiból erednek, továbbá szoros kapcsolatban vannak a személynek és alapvető jogainak tiszteletben tartásával és mindenoldalú fejlesztésével. A közjó kötelezettséget ró a társadalom minden tagjára, és senki sem vonhatja ki magát az alól, hogy képességeinek megfelelően annak megvalósításáért és kibontakozásáért munkálkodjon. A közjót csak a maga egészében lehetséges kibontakoztatni.”⁸

Az igazságosság elve részben benne foglaltatik a közjóban, részben azt értelmezi is. A katolikus társadalmi tanítás az igazságosság követelményeivel az elemi létfeltételekre való általános jogot, az e jog megvalósításának szükségességét ismeri el, egyidejűleg a hátrányos helyzetű népek és népcsoportok megkülönböztetett támogatását sürgeti – mintegy a kisebbségvédelmi logika szerint.

„Az igazságosság olyan érték, mely a hasonló nevű sarkalatos erkölcsi erény gyakorlása nyomán jön létre”. A klasszikus meghatározás szerint „azt a folyamatos, szilárd elhatározást jelenti, hogy megadjuk Istennek és a felebarátunknak azt, ami jár neki. Az igazságosság szubjektív szempontból olyan viselkedés, amelyet az az akarás határoz meg, hogy elismerjük a másikat mint személyt, objektív szempontból pedig a személyközi és társadalmi területre alkalmazott erkölcsiség meghatározó ismerve.”⁹

A katolikus társadalmi tanítás lényeges alapelve a szubszidiaritás (kisegítés) elve: „A szubszidiaritás az egyház társadalmi tanításában a legállandóbb és legjellegzetesebb alapelvek egyike az első nagy társadalmi körlevél, a *Rerum Novarum* megjelenése óta.”¹⁰ Ez az elv mind az egyén mind a társadalom felől megalapozható.

Ha az egyénből indulunk ki, a cél az ember fejlődésének ösztönzése. (ahogy a régi közmondás mondja. „*Omne agens agenda perficitur*,” azaz: „a cselekvő ember cselekvése által tökéletesedik.”) Vagyis mindenkit annyira kell terhelni és akkora teljesítményre lehet ösztönözni – és ehhez akkora szabadságot kell biztosítani –, amekkorára az képes. Ez az elv, egyaránt érvényes személyekre, közösségekre, különböző szintű intézményekre.

Társadalomszervezési megközelítésben a szubszidiaritás elve azt a decentralizációs törekvést fejezi ki, hogy az alsóbb szintű kezdeményezések és vállalkozások tehermentesítik a társadalomszervezet magasabb szintjeit. Másként fogalmazva: rossz munkaszervezés tisztekel végeztetni azt, amit egy közlegény is képes megvalósítani.

Ha az egyén vagy az alacsonyabb szintű közösség segíteni képes magán, a közösségnek a (társadalomnak) nem szabad helyette az „önsegélyt” elvégezni vagy átvállalni a felkínált támogatással, hiszen az valójában nem segítség, hanem az önálló képesség csökkentése lenne. Ha az önmagára utalt egyén (vagy alacsonyabb szervezetségi szintű közösség) nem képes önmagán segíteni, a problémamegoldás meghaladja az erejét, ezért rászorul a magasabb rendű, (főlérendelt) közösségre, akkor annak segítséget kell nyújtania, hiszen az valóban a szükséges segítség.

A szubszidiaritás-elv mai szóval kisegítés, a „*segély az önsegélyre*.” Mai megfogalmazás szerint a szubszidiaritás-elv nem más, mint az az elv, hogy mind az egyénnek, mind a társadalomnak optimális működése és munkamegosztása érdekében a társadalomban minden tevékenységet azon a legalacsonyabb szinten kell meghozni, elvégezni, ahol ez lehetséges. Ez a lehető legnagyobb decentralizálás követelménye, amelynek az alsó határát a gyakorlat jelöli ki. Arányok és mérték – ahogyan azt a valódi értékkonzervatívok mondanák.

Érdemes felismernünk, hogy az Európai Unió számára is ez az elv az egyik fontos működési elv. Már csak ebben is különbözik a valamikori Szovjetuniótól. Így az, aki megérti az elvet, számos brüsszeli intézkedést is meg fog érteni.

A szubszidiaritás sajátos következménye a részvétel elve, amely lényegében egy sor olyan cselekvésben jut kifejezésre, amelyek által az állampolgár egymagában vagy másokkal társulva, közvetlenül vagy képviselői útján hozzájárul annak a polgári közösségnek a kulturális, gazdasági, társadalmi és politikai életéhez, amelyhez tartozik. A részvétel elve tudatos, felelős és a közjót szem előtt tartó gyakorlása mindenkinek kötelessége. Az elv nem határolható el és nem korlátozható a társadalmi élet egyes meghatározott területeire, tekintettel arra, milyen óriási jelentősége van.¹¹

A részvétel a közéletben nem csupán az állampolgár egyik legmagasabb rendű törekvése – aki arra hivatott, hogy polgárként szabadon és felelősen lássa el a maga feladatát másokkal együtt és másokért –, hanem egyben minden

⁶ Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma. SZIT, Budapest, 2007:117.

⁷ Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma. SZIT, Budapest, 2007:98-99.

⁸ Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma. SZIT, Budapest, 2007:99.

⁹ Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma. SZIT, Budapest, 2007:11.

¹⁰ Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma. SZIT, Budapest, 2007:107.

¹¹ Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma. SZIT, Budapest, 2007:107.

demokratikus rendszer egyik pillére, továbbá a demokrácia tartós fennmaradásának egyik legfontosabb garanciája. A részvétel elvét az állampolgár és az intézmények minden lehetséges kapcsolatában érvényesíteni kell, ennek érdekében különös figyelmet fordítva a történelmi és társadalmi körülményekre, amelyekben belül a részvételi elvnek konkrétan meg kell valósulnia.¹²

KONZERVATÍV-E AZ EGYHÁZ TÁRSADALMI TANÍTÁSA?

A kérdést bárki bármikor felteheti, egyébként is a francia forradalom, majd különösen is a marxista bolsevik forradalom óta, majd az ennek nyomán kibontakozó „kulturális forradalom”, a posztmodern hatására a vallást általában, és a keresztény vallást, kultúrát, politikát, világnézetet, a katolikus egyházat és rajta kívül más keresztény egyházakat is a közgondolkodásban és a közbeszédben, a média világában általában a konzervatív jelzővel szokás illetni. Ahhoz, hogy a kérdést hiteles módon megválaszoljuk, szükségesnek látszik a *konzervatív* fogalmának rövid, filozofikus értelmezése.

A *cōnseruatiō* (megőrzés, megmentés), *cōnseruator* (fenntartó, megmentő) *cōn-seruo* (épen megőriz; fenntart, épségben megtart; megment valamit; megkegyelmez valakinek) latin kifejezések, valamilyen megtartásra, megőrzésre érdemes jelentést hordoznak. A konzervatív tehát annyit jelent, mint értékőrző, tágabb értelemben pedig valamilyen szellemi értéket megőrző. A konzervatív személy és intézmény számára az arány és a mérték követelményei azok, amelyek megvizsgálását követően lehetséges eldönteni azt, hogy valami, vagy valaki idejétmúlt-e, vagy sem; netán konzervatív-e vagy sem.

A közgondolkodásban, közbeszédben a konzervatív azonban egészen mást szokás érteni, nevezetesen a maradi, idejétmúlt, elavult értelmet, azaz használhatatlan az a tárgy, dolog, gondolat, szellemiség, vallás, mely konzervatív lehet. Ez azonban téves felfogása, ismerete a kifejezésnek. A konzervatív helyesen értelmezve pozitív tartalmat hordozó kifejezés.

Ha az egyház társadalmi tanítását és a konzervatív fogalmát valódi tartalma szerint vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy egyszerre lesz igaz az észrevétel, hogy konzervatív, és egyszerre lesz igaz, hogy nem konzervatív tanításról van szó. Az egyház társadalmi tanítása konzervatív, azaz értékőrző tanítás az alapjait tekintve. Azok az antropológiai, bölcseleti, teológiai alapok, melyekre épül, az emberről, mint értékről és

értékeket hordozóról tanítanak. A tanítás azokra az értékekre épül, amelyek szükségesek az emberi társadalom helyes működéséhez, végső soron az ember boldogságához. Ebben a vonatkozásban értékőrző, konzervatív tanítással találkozunk.

Amennyiben az egyház társadalmi tanítását tovább vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy nem az említett konzervatív tanításról van szó, hanem az „*idők jeleire*” figyelve, a megőrzött értékekre építve, a különböző segédtudományok ismereteit felhasználva egy előremutató tanítással találkozunk, amelyről korántsem állítható, hogy „maradi” volna. Sokkal inkább korszerű, számos vonatkozásban korát is meghaladó tanításról, gondolatokról van szó. Olyan tanítás ez, amely az adott korának, korszaknak a társadalommal kapcsolatos problémáira korszerű módon és nyelven ad választ.

Ezért azt mondhatjuk, hogy az egyház társadalmi tanítása *egyszerre* konzervatív és non-konzervatív. Egyszerre értékőrző, és értékre építő, ugyanakkor egyszerre azon túllépő, korszerű tanítás is. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy az egyház társadalmi tanítása – mert értékőrző, konzervatív értékekre épít – életet szolgáló tanítás, az emberi személy, a társadalom életét szolgáló tan. Az egyház társadalmi tanítása nem maradi, nem idejétmúlt, hanem folyamatosan fejlődő, korszerűsödő tanítása a keresztény egyháznak a világról, a társadalomról.

POLITIKAI KÖZÖSSÉG

Az egyház társadalmi tanítása a keresztény – és minden jó szándékú – ember számára eligazítást nyújt a közélettel és a politikával kapcsolatosan témákban is.

A tanítás egyik fontos sarokpontja, hogy a megkeresztelt embernek felelős lelkiismerettel, megfelelő tájékozódással részt kell vennie a közélet alakításában. A II. Vatikáni Zsinat és a pápai megnyilatkozások is többszörösen buzdítják a katolikusokat, de minden keresztényt is, hogy minél teljesebben vegyenek részt a közélet, a politika alakításában, és képviseljék az evangéliumot, a kinyilatkoztatásból következő morális igazságot.

Az egyház társadalmi tanítása megnyilatkozásaiban elmélyíti a II. Vatikáni Zsinat tanítását, és korszerű módon segíti a keresztény embert, és bátorítja, hogy a közéletre, illetve a politikára úgy tekintsen, mint a közjót, a közösség javát szolgáló emberi cselekvésre. A katolikusok tegyenek tanúságot az élet ezen területén is Istenről, Isten szeretetéről.

Az egyház társadalmi tanítása azonban soha nem pártpo-

¹² Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma. SZIT, Budapest, 2007:107.

litikai eligazítás. Azoknak az elveknek rendezett összessége, amelyek a politika erkölcsös műveléséhez, azaz a társadalom valódi szolgálatához szükségesek. Az antik görögöknél – elsősorban a periklészi Athénban – a politika a közösség ügyeinek intézését jelentette, művészet volt, majd a középkorban is a hét szabad művészet egyike lett, a kompromisszumok, megegyezések művészete a közösség, közösségek javára, arány és mérték szerint. Az ilyen politika a közjót szolgálja, életet szolgáló, építő dolog.

Amennyiben a politika elveszíti azt a jellegzetességét, amely az érdekek időről-időre történő egyeztetésének művészetéből fakad, ha művészek helyett az egész közösséget érintő döntések meghozatala és a hatalom gyakorlása gyenge iparosok, netán kontárok kezébe kerül, akkor a hatalom gyakorlásának pusztá eszköze is a közösségi élet rombolójává válik.

Az egyház társadalmi tanítása azonban éppen a már említett elvek által ihletet, gondolatot adott olyan politikai mozgalmak és politikai pártok megszületéséhez, elsősorban – nem kizárólagosan – Európában, amely politikai pártok az egyház társadalmi tanításának alapelvei szerint tételezik fel a modern társadalom szervezését és működtetését.

Ezek az elmúlt 70-80 esztendő során született politikai mozgalmak, pártok számára központi fontosságú a közjó szolgálata, a demokrácia, az emberi személy méltósága, valamint az emberi személy szabadsága, a szubszidiaritás és a szolidaritás elve. Európában erre az eszmeiségre jöttek létre a kereszténydemokrata, keresztény-szociális pártok, amelyek különösen a II. világháború után nagyon eredményesen építették fel az új Európát. És szolgálják Európa sokszínű népeit, társadalmát ma is.

Az egyház társadalmi tanításának eszmeiségét hordozzák az európai konzervatív, elsősorban értékconservatív pártok is. A *cōn-servare* jelentése értékőrző, tehát a konzervatív eszmeiségű politika nem maradi és nem avított, nem értéktelen, hanem éppen ellenkezőleg: a társadalom jó működéséhez szükséges értékek megőrzése, és azok korszerű alkalmazása által képes stabil, kiegyensúlyozott, harmonikus társadalmi helyzetet kialakítani, fenntartani, illetve a társadalom organikus fejlődését elősegíteni.

E közös politikai család számára egyaránt fontos a már előbb is említett emberi személy, „személyesség” szabadsága, méltósága, a család, a nemzet, a haza, a vallás, mint az emberi identitást képző fontos helyek. Fontos szempont értékconservatívok és kereszténydemokraták számára, ami egyben jellemzője is az értékconservatív személynek és politikának, az arány és a mérték mindig helyes „mennyiségben”

való jelenléte a közéleti, politikai cselekvés során.

Az értékconservatívok és kereszténydemokraták nem hisznek az emberi általános egyenlőségben, amelyet főleg a szociáldemokraták és részben a liberálisok, baloldali zöldek hangoztatnak. Ellenben hisznek az emberi személy fejlődéséhez, szabadságához szükséges egyenlő esélyének biztosításában. Fontosnak tartják a helyes arányú és mértékű versenyt is, amely az emberi személy, társadalom, gazdaság számára a fejlődést biztosítja. Hiszen a társadalom tagjait arra ösztönzik, hogy személyiségüket fejlesszék, szabadságukat helyes módon bontakoztassák ki, s ezzel nemcsak az emberi személy, hanem a társadalom, a közösség is fejlődik, gazdagodik. A verseny teszi lehetővé azt, hogy a legjobb gondolatok kerüljenek felszínre. Ezért az erkölcsös és tisztességes verseny az egyház társadalmi tanítása szerint helyes és fontos a mai társadalom életében is.

A kereszténydemokrata–keresztény-szociális eszmeiség ennyiben konzervatívnak tekinthető és e közös politikai család része. Ugyanakkor nem tekinthető konzervatívnak a kereszténydemokrata–keresztény-szociális eszmeiség, ami a szociális elkötelezettségét jelenti, éppen a szolidaritás elve alapján. A közvélekedéssel ellentétben az értékconservatívok mindig is – vagy többségükben biztosan – szociálisan elkötelezettek voltak a szegények, a társadalom nehéz helyzetben lévő személyei, vagy társadalmi rétegei iránt.

Az Európai Unió működésének elvei összhangban vannak az Egyház Társadalmi Tanításának elveivel. Európa atyja, Robert Schuman¹³ igen közérthetően ezen alapelvekre építve indította el az Európai Uniót megelőző folyamatot, amely lehetővé tette a közös Európa létrejöttét.

GAZDASÁGI ÉLET

A *Rerum Novarum* (Új idők) néven elhíresült pápai enciklika (körlevél) 1891-ben történt megjelenése óta a gazdasági életéről szóló tanítás része a szociál-teológiának – a gazdasági élet morális működésére való reflexió formájában.

A szociálteológia felhasználja a közgazdaság-tudomány és a szociológia tudományos eredményeit is. A gazdaság életében különösen a második világháborút követően jelentek meg az egyház társadalmi tanításának alapelvei a korai liberális kapitalizmusnak a társadalomra gyakorolt negatív hatásai miatt, amelyek a társadalomban a gazdagok és szegények közötti ollót egyre jobban szétnyitották.

A korai liberális kapitalizmust számos szegény és kevés gazdag jellemezte – társadalmi hatását illetően. Ezen ember-

¹³ Robert Schuman (Luxembourg, 1886-Sey-Chazelles 1963) francia politikus. A *Mouvement Republicain Populaire* (Köztársasági Népi Mozgalom) egyik vezetője. Francia pénzügyminiszter (1946-47), miniszterelnök (1947-48), külügyminiszter (1948-52). A német-francia megbékélés egyik előmozdítója. Az Európai Parlament elnöke (1958-60).

ellenes hatásokkal szemben fogalmazódtak meg különböző szocialisztikus, vagy más, olykor szélsőséges ideológiák, amelyek később maguk is ember- és társadalomellenessé váltak. A keresztény egyház válasza erre a társadalmi kihívásra az egyház társadalmi tanításával jelent meg. XIII. Leó pápa reflektált korának gazdasági és társadalmi kérdéseire, és elsősorban hittani és erkölcsi, de más jellegű eligazítást is adott – elsősorban a keresztények, de minden jó szándékú ember számára –, hogyan viszonyuljanak a társadalom alapvető kérdéseire. Ugyanezt látjuk a későbbi szocialisztikus és szélsőséges ideológiákkal szemben is: előbb-utóbb megérkezett a szociálteológia válasza, eligazítása.

A két világháború közötti időszakban az európai gazdaság szakemberei keresték annak a lehetőségét, hogy a liberális kapitalizmus hogyan alakítható át „emberarcú” kapitalizmussá. Hogyan oldható meg erős szociális védelem a szegények, de minden ember számára úgy, hogy közben megmaradjon a kapitalista gazdaságban a piac és a verseny szerepe, a profit (haszon), a gazdaság szabadsága – mindaz, ami a közgazdaságtan elveiből következik. A megoldás 1945 után született meg Németország nyugati felében – bár a gazdasági elvek és gyakorlat előkészületei korábbra nyúlnak vissza – a szociális piacgazdaság formájában.

A szociális piacgazdaság az egyház társadalmi tanításának alapelveire épül, a közjóra, az emberi személy szabadságára és méltóságára, a kisegítés-szubszidiaritás, valamint a szolidaritás elveire. A szociális piacgazdaság Wilhelm Röpke¹⁴ és a köré csoportosuló közgazdász kollégáinak köréhez, különösen Ludwig Erhard¹⁵ nevéhez fűződik.

A szociális piacgazdaságot szokás „megfékezett” kapitalizmusnak is nevezni, mert folyamatosan törekszik az arányokra és a mértékre a gazdaság életében, törekszik a haszon és a szociális háló, védelem között egyensúlyt teremteni és tartani. A szociális piacgazdaság ezért a kapitalizmus azon formája, amely több mint hetven éve képes úgy működni, hogy a gazdasági rendszer elveiből adódóan a rendszer egészét veszélyeztető válságok nem sújtották. Eközben megerősítette, kiszélesítette a társadalom középosztályát, igyekezett felemelni a szegényeket, és igazságos mértékű közteherviselésre törekedett a gazdagok körében is. A szociális piacgazdasághoz hasonló a szociáldemokraták gazdasági elveire épülő szociális jóléti állam, amit északi gazdasági modelleként ismerünk (svéd, dán, finn modelleként).

A szociális piacgazdaság mint jóléti gazdasági modell, amely Németországban alakult ki 1945 után, hamarosan elterjedt szinte egész Nyugat-Európában, némi nemzeti specifikációval, sajátossággal. A szociális piacgazdaságot megtaláljuk Franciaországban, Belgiumban és Hollandiában, Luxemburgban, Ausztriában és Svájcban, Szlovéniában, és részben Olaszországban és Lengyelországban is. Végtére is a kapitalizmus e gazdasági modellje emelte fel gazdasági és társadalmi vonatkozásban Nyugat-Európát.

Ez működött az 1990-es évekig szinte egész Nyugat-Európában, kivéve a skandináv államokat és Nagy Britanniát, ám ezt követően az Európai Gazdasági Közösség több országában is megjelent a neoliberais kapitalizmus Milton Friedman elveire épülő modellje. Ezt a gazdasági elvet vették át az amerikai konzervatívok, és vált neokonzervatív gazdasági elvek formájában ismertté először Nagy-Britanniában és az USA-ban, majd szerte a világon, már globális gazdaságként. Ám az Európai Unió nyugati régióiban ma is a szociális piacgazdaság gazdasági modelljét találjuk meg. A jóléti állam továbbra is létező valóság. Ez a gazdasági modell a globalizáció kedvezőtlen hatásai ellenére is képes az alkalmazkodásra, adaptációra, és nem utolsósorban gazdasági növekedésre. Ez a modell képes a legteljesebben megvalósítani az egyház társadalmi tanításának alapelveit, amely a globális gazdaság, a globálissá váló társadalom esetében egyre összetettebb megoldásokat tesz szükségessé.

A szociális piacgazdaság modelljén az 1989-90-es évek rendszerváltozásait követően leginkább Lengyelország és Szlovénia indult el. Magyarország is ezt a modellt igyekezett megvalósítani az Antall-kormány hivatalba lépését követő években (1990-93), ám később neoliberais gazdasági modell szerinti gazdaságpolitikát és jogalkotást vezettek be az országban.

Napjainkban inkább ökoszociális piacgazdaságról szokás beszélni, hiszen a környezetvédelem területén is rendkívül fontossá vált a Föld életének és környezetének harmóniája. Az ökoszociális piacgazdaság modellje a magyar társadalom számára alig ismert.

Természetesen a szociális piacgazdaság modelljében is szabad a piac, bár a szociális háló érdekében az állam olykor bizonyos szabályzókkal a piacot korlátok között is tartja. Ugyanakkor a szociális piacgazdaságban az adórendszer többkulcsos, azon keresztény elv alapján, hogy aki nagyobb jöve-

¹⁴ Wilhelm Röpke (Schwarmstedt a Hannover; 1899-Genf 1966) német közgazdász, a közgazdaságtan professzora Jena, Graz, Marburg, majd – emigrációja után – Isztambul és Genf egyetemén. A *szociális piacgazdaság* elméletalkotója. A II. világháború utáni német gazdaság helyreállításának egyik gyakorlati irányítója. Műve: *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart*. Eugen Rentsch, Erlenbach-Zürich, 1942. Magyarul: W. RÖPKE: *A harmadik út*. Korunk társadalmi válsága (magyar fordítója ismeretlen) Auróra, Bp., 1943.

¹⁵ Ludwig Erhard (Fürth, 1897-Bonn, 1977) német közgazdász és politikus. A Bundestag kereszténydemokrata képviselője, gazdasági minisztere (1949-63). A Német Szövetségi Köztársaság gazdasági helyreállításának irányítója. Kancellárként Konrad Adenauer utóda (1963). 1966-tól a CDU elnöke.

delemmel rendelkezik, az szolidárisabb lehet, és szolidárisabb kell, hogy legyen a társadalom szegényeinek érdekében, a közjó szolgálatában. A liberális piacgazdaságban más elvek érvényesülnek.

Aki ismeri az egyház társadalmi tanítását, annak számára világosan érthető, hogy a gazdaság területén is szükségesek az erkölcsi elvek, ezért az értékonzervatívok, a kereszténydemokrata–keresztény-szociális eszmeiséget vallók ilyen gazdaság kialakítására törekszenek. Abban az esetben is, ha tisztában vannak az emberi gyengeséggel, gyarlósággal, bűnnel, így hát lehetnek és előfordulnak visszaélések az élet ezen a területén is. Az értékonzervatívok azzal is tisztában vannak, hogy a különböző gazdasági modellek alkalmazha-

tósága lényegesen függ az adott társadalom fejlettségétől is.

Az a gazdasági modell, amely az egyik nemzet, ország társadalmában jól működik, a másikban nem biztos, hogy alkalmazható. Az ökoszociális piacgazdaság mindenesetre az a gazdasági modell, amely valóban emberközpontú, és figyelembe veszi a társadalom fejlettségét is.

Az egyház társadalmi tanításáról szóló jelen tanulmányban igyekeztünk bemutatni e modern és folyamatosan fejlődő, korszerűsödő, tudományosan megalapozott teológiai tudományágat, keresztény tanítást, amely az életet szolgálja. E tudományos kincsestár megismerése nemcsak intellektuális élmény, de a személyes életet és a társadalom élhető és igazságosabb életét is elősegítő lehetőség.

NOSZKAI GÁBOR

A magyar konzervatívok társadalom-felfogása¹

Amikor a magyarok azt a szót hallják, hogy konzervatív, arra az ásatag nacionalizmusra gondolnak, amely gyakran fenyegette ezt az országot, esetleg a magyarsággal kapcsolatos egészségtelen megszállottságra – kezdte előadását több mint húsz évvel ezelőtt Roger Scruton a budapesti Közgazdasági Egyetemen.² A brit professzor sommás véleménye jellemzi azt a helyzetet, amely szerint a konzervativizmusról a magyar politikai gondolkodásban azok a nézetek élnek, melyeket erről az irányzatról e nézetek ellenfelei vallottak és vallanak ma is. Mivel ezekből a nézetekből aligha ismerhetünk rá a konzervatívokra, lássuk, milyen társadalom-felfogást alakítottak ki a magukat Magyarországon konzervatívként meghatározó közszereplők a XIX. és a XX. században.

KÖZELÍTÉSEK A MAGYAR KONZERVATIVIZMUSHOZ

Mint ismert, a konzervatív választ kiváltó világtörténelmi esemény a francia forradalom volt. A modern nemzet létrejötte, a feudális államot mindenestől elsöprő világtörténelmi változás hívta életre a konzervatív gondolkodást. Nem csak a jakobinus diktatúra és Napóleon hatalomra jutása jelentette a konzervatívok számára az 1789-ben elindult folyamat elutasítandó következményeit. Önálló irányzattá szerveződve, a francia alkotmányos állam létrejöttével és a polgári társadalom megerősödésével saját kiváltságaikat látták a XIX. század első harmadától veszélyeztetve.

A szellemi irányzat elnevezését a monarchia feudális társadalmában és a forradalom eszméjében egyaránt csalódott főnemes, François-René vicomte de Chateaubriand által 1818-ban indított *Le Conservateur* elnevezésű folyóiratról nyerte. A lap által képviselt szemlélet elveti a társadalmi rend bármilyen radikális/forradalmi úton történő megváltoztatásának tervét és gyakorlatát. Elutasítja az alapvető társadalmi, gazdasági és politikai átalakítás programját. Megőrizni akar. Elvet minden utópiát. Tagadja az osztályharc elméletét. A radikális változtatással ellenébenben tiszteli az állami tekin-

télyt és hangsúlyozza az organikus fejlődés folyamatosságát. Szkeptikus a jogegyenlőséggel szemben. Fenntartásait hangsúlyozza a tőkés gazdaság terjedését és befolyását illetően. (Lapunk e folyóiratot is szellemi előzményének, önmagát ugyancsak e folyóirat szellemi örökösének tekinti.)

A konzervatívok nagy tisztelettel viseltetnek a történelmi idő iránt. Úgy vélik, ha siettetik, tragédiákkal, ha elmulasztják, hanyatlással, tengődéssel áll bosszút.³

A konzervatív magatartás azért határozható meg csupán közvetett módon, mert ezen érdekcsoport tagjai nem alakítottak ki önálló politikai ideológiát és szélesebb körben ismertetett programot. Annak ellenére, hogy a konzervatív politikai nyelv szívesen alkalmaz vallási jelképeket, gyakorta hivatkozik bibliai toposzokra és transzcendens fogalmakra, maga a *konzervatív világkép* nem azonosítható egyik vallás norma- vagy dogmarendszerével sem, és önmagában egyik egyház tanításából sem vezethető le a konzervatív politikai filozófia vagy ideológia.

Nem létezett magyar szokásjogon alapuló olyan évszázados közéleti normarend sem, mint amelyen a brit konzervatív parlamentáris hagyomány kialakult. A brit konzervatív politikai közvéleményt formáló sajtó nyilvánosságát és a zártkörű klubok hálózatát nem helyettesíthették sem a XIX. századi pozsonyi rendi országgyűlések eseményei, sem pedig a nemesi vármegyék fórumai. A magyar konzervativizmust nem alapozták meg konzervatív filozófusok szemléletformáló életművei. Politikusaik többségét nem képezték évszázados hagyományok átadására létrehozott egyetemeken. Kivételt mindössze legnagyobb egyéniségeik képezték: gróf Dessewffy Aurél (1809-1842), báró Apponyi Albert (1846-1933) és gróf Bethlen István (1874-1946) ifjúkori tanulmányútjaik ideje alatt Nyugat-Európa számos országában szerezhettek tapasztalatokat. A brit, német és francia egyetemi oktatást, a nyugati képvisleti intézményrendszer felépítését tanulmányozva és a polgári társadalmak mindennapi életét megismerve készültek főnemesi feladatukra, a politikai vezetés gyakorlására. A legtöbb elméleti ismeretük és személyes tapasztalatuk azonban mégis a Habsburg Monarchia

¹ *A konzervativizmus jövője. Konferencia a konzervatív politikai gondolkodás távlatairól* címmel a budapesti VDSZ-székházban 2013. október 4-5. között megtartott konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

² Roger Scruton: *A liberál-konzervativizmus és Közép-Európa*. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen elhangzott előadás (1993). In: R. Scruton: *Mi a konzervativizmus?* Osiris Bp., 1995. 226.

³ Vasas Géza: *A konzervatív hagyomány élete*. In: Asbóth János: *Három nemzedék*. Vál., szerk. és bev: Vasas Géza. Kortárs, Bp., 2008. 11.

államhatalmi intézményeinek működéséről volt.

A XIX. századi konzervatívok köre kizárólag nemesekből állt. A *misera plebs contribuens*, a privilégiumok nélküliek sokasága döntően a társadalom több mint háromnegyed részét kitevő parasztságból tevődött ki.

Az 1848 előtti nemesi privilégiumok között az adómentesség mellett ott találhatjuk a közéleti részvétel kiváltságát is. A nemesség közéleti részvétele két főbb magatartásban nyilvánult meg. A Deák Ferenc, Eötvös József, Kossuth Lajos, Kölcsey Ferenc és Wesselényi Miklós által képviselt liberális elit a jogkiterjesztés programját az *érdekegyesítés* által tervezte megvalósítani. A nemesi jogegyenlőséget a kiváltság nélküliekre is ki akarták terjeszteni. Új civilizációs normarendszert dolgoztak ki. Ebben azonos hangsúlyt kapott a művelődéshez való hozzáférés lehetőségének szélesítése, az emberhez méltó élet feltételeinek kiterjesztése és az abszolútizmussal szemben igénybe vehető rendi biztosítékok követelménye.⁴

Beszédekben és írásaikban szembeállították egymással az önkényuralmat és az alkotmányosságot. Az *érdekegyesítést* az önkényuralommal szemben megvalósítható biztosítéknak tekintették. Kezdeményezésükhöz az arisztokratikus nemesi alkotmány átértelmezésével kezdtek hozzá. Elsődlegesnek a szabadság és tulajdon együttes kiterjesztését tekintették.⁵ Széchenyi István szerint a nemzeti sajátosságokat alá kell rendelni a civilizáció és a jogkiterjesztés követelményeinek.⁶

A liberális kihívásra válaszoló konzervatív magatartás kezdetben szervezeti keretek nélkül bontakozott ki. Nem tartalmazott a csoport által kidolgozott és a közéletben képviselt tartalmi azonosságot, sokkal inkább a Kossuth által vezetett ellenzékkel szemben gyakorolt elutasítást.

A nemességen belüli vagyoni különbségek a köznemesség politikai jogkorlátozásával és a jómódú nemesség joggyarapításával továbbfejlesztő felfogás *kiváltságőrzésként* hatottak. Ez a szűkítő jellegű érdekérvényesítés a liberális reformjavaslatokkal szemben megnyilvánuló arisztokratikus alkotmányvédelem közéleti magatartásában nyilvánult meg. A kabinet-politizálásban gróf Apponyi György (1808-1899) Magyarország főkancellárja és branyicskai báró Jósika Sámuel (1805-1860) erdélyi kancellár töltötték be meghatározó sze-

repet. A kettejükhez fűződő lojalitás képezte a különböző helyi-, országos- és birodalmi pozíciókért folytatott küzdelemben a politikai pályára lépés feltételeit.

A konzervatív főnemesség csoportja – kidolgozott társadalmi-gazdasági program hiányában – nem a közjó szolgáltatásban tevékenykedett. Önnön érdekeinek képviselőjét látta el, hirdelve, hogy a nemzet érdekében cselekszik. Ez a szűk nemzet-fogalom azonban nem terjedt túl a társadalom tagjainak egynegyed részét sem kitevő főnemessi csoport személyi körén és vagyoni határain.

A KONZERVATÍV KONCEPCIÓ ÉS AZ ÚJ KONZERVATIVIZMUS

*A konzervatív koncepció lényege az állam társadalom feletti uralma volt.*⁷ Felfogásuk szerint a nemzet a társadalom felett helyezkedik el, jellegét az állam adja, melynek képviselői csak a magyar kiváltságosok lehetnek. Ez a hatalomfelfogás számos ellentmondást rejtett magában – több szempontból is. A korabeli állam esetében nem beszélhetünk szuverenitásról, mert az (...) *egyszerre jelentette az Osztrák Császárság önkényuralmi államát és a Magyar Királyság – fiktív és tényleges – rendi alkotmányosságát.*⁸ Erre a saját korában rendkívül bizonytalan alkotmányossági- és instabil államkonceptióra épült az a – francia konzervatívoknál született – nézet, mely előnyben részesíti mind az államot mind pedig a társadalmat az egyén jogvédelmével szemben.⁹

Az 1840-es évek politikai küzdelmeinek hatására a magyar konzervatív közgondolkodás is egyre többrétegűvé válik. Az aulikusok és a rendi kiváltságőrzők mellett megjelenik az új konzervativizmus. E három irányzat mindegyike szemben áll a liberálisokkal. A Konzervatív Párt létrehozását 1845-ben kezdeményezik Pesten, amely kilépve az egyleti keretek közül 1846. november 12-én alakult meg. Az alapítók között ott találjuk gróf Saárdi Somssich Pált (1811-1888) és gróf Szécsen Antalt (1819-1896). A Konzervatív Párt alakuló ülésén gróf Széchenyi István is jelen volt, a párthoz azonban nem csatlakozott, mert elképzelései nem voltak összhangban a párt *„fontolva haladó”* programjával. A párt té-

⁴ B[áró] Wesselényi Miklós: Balítéletekről. Báró Wesselényi Farkas és Ferentznek. [1831] Nyomtatott Bukarest, [valószínűleg: Lipcse] 1833. 1-363. <http://mek.oszk.hu/09000/09080/09080.pdf> és Kölcsey Ferenc: Históriai vázolatok (sic!) a két magyar haza egyesülése s Magyarországnak a Részekhez való joga felett (1838). In: Nemzet és sokaság. Kölcsey Ferenc válogatott tanulmányai. (Vál. szerk. és előszó: Kulin Ferenc) Múzsák. Bp., 1988. 305-335.

⁵ A szabadság és tulajdon kiterjesztéséről ld. Hajnóczy József (1790) in: Hajnóczy József közjogi-politikai munkái (S. a. r: Csizmadia Andor. Bp., 1958.)

⁶ Gróf Széchenyi István: „Azon okoskodások, melyek Magyarországnak a’ Hitel lábraállítására mellett vinak.” in: Sz. I.: Hitel. *Petróczy Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató Intézetében* 1830. 207-215., uő: „Magyarország állapotja? Ön- és körülmény-isméreti töredékek.” in: Sz. I.: Világ. Vagy is Felvilágosító töredékek némi hiba ’s előítélet eligazítására.” *Füskúti Landerer Nyomtató Intézetében*, Pest, 1831., 63-86.

⁷ Dénes Iván Zoltán: A reformkori magyar liberálisok és konzervatívok szellemi horizontja és értékvilága. In: Dénes Iván Zoltán: Európai mintakövetés – Nemzeti öncéltség. Értékvilág és identitáskeresés a 19-20. századi Magyarországon. *Új Mandátum- IV*. Bp. 2001. 110.

⁸ Uo. 110-111.

⁹ *Az állam nyugalma fontosabb, mint az individuum biztonsága; nem az egyén joga a garanciák követelése, hanem a társadalomé.* De Bonald: *Sur les lois d’exception* c. művét idézi Ludassy Mária: A trón, az oltár és az emberi jogok. Katolikus és liberális gondolkodók a restauráció Franciaországában. *Magvető*. Bp., 1984. 140.

ziseit Cserneki és tarkeői gróf Dessewffy Emil (1814-1866) rögzíti. Dessewffy Emil és elvbarátai a konzervatívok között tartották számon az egyháziakat, de mozgalmuknak nem kívántak katolikus jelleget adni.¹⁰ Konzervativizmusuk birodalmi. Nem lép fel a nemzeti önállóság igényével.

Céljuk a Kossuth által vezetett – radikálisnak ítélt liberális – reformellenzék kiszorítása a törvényhozásból és a vármegyei fórumokról.

Ez a társadalmi-, és gazdasági kiváltságait őrző zárt csoport magától értetődőnek tekintette az idoneitást, az uralkodásra való alkalmasság – Szent István királytól eredeztetett – fogalmából a nemzet kizárólagos képviselőjének előjogát is. Cserneki és tarkeői gróf Dessewffy Aurél (1808 – 1842) nyomán a politikai nemzet fogalmán a saját – hatalom gyakorlására kizárólagosan elhivatott – csoportjukat értették. A Dessewffy Aurél által képviselt „kormányzás - pártiságból” csakhamar kormánypártiság lett. (...) a pártta szerveződő konzervatív erő sokkalta inkább az „udvari párt”, mintsem egy parlamenti párt – a „toryk”- szerepét vállalta magára. A jelszó (...) a „pártok feletti” rendet biztosító „pártok feletti” kormány támogatása lett; a cél (...) nem a konzervatív párt többségre jutása és a kormány feletti ellenőrzés megszerzése, hanem a társadalomtól független, a király akaratából létező kormány országgyűlési támogatásának megteremtése lett.¹¹ XX. századi történészeink között nincs egyetértés abban, hogy a pártta szerveződött konzervatívok gondolatvilága jelentős mértékben különbözött-e az azt megelőző időszak *status quo*-t védelmező konzervatívok csoportjától.¹²

A magyar konzervatívok a XIX. század közepe táján több alkalommal is döntő szerepre vállalkoztak az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság közéletében, de mindannyiszor kudarcot vallottak.¹³ A hazai konzervatívok népszerűtlenségének oka az volt, hogy a különböző társadalmi- és közjogi reformokat az országgyűlésben a liberális ellenzék kezdeményezte és a kormányok a konzervatívokkal egyetértésben buktatták meg azokat.

A magyar társadalomban a trón, a birodalom, a (rendi) alkotmányosság és a „fontolva haladás” elegyét alkotó konzervatív program nem lehetett valódi ellensúlya a haza és haladás, a haza és szabadság programjának. Az arisztokrácia és a hivatalnok értelmiség egy szűkebb csoportját összefogó konzervatív párt gyengesége (...) akkor mutatkozott meg, amikor legfontosabb támasza a biro-

dalmi kormány 1848 tavaszán összeomlott. A magyar konzervatívok még csak kísérletet sem tettek az események befolyásolására. Az országgyűlésen szerephez jutó képviselői vagy nem vettek részt a döntéshozatalban, vagy engedelmesen asszisztáltak az „alkotmányos forradalomhoz” (...) vita nélkül megszavazták a liberálisok által előterjesztett, a társadalmi-politikai rendszert valóban megváltoztató törvényjavaslatokat.¹⁴ Az 1848/49-es forradalom és szabadságharcnak a királyi hatalommal és feudális intézményeivel szembeszegülő nemesi- és közrendű résztvevőinek a francia forradalom eszmény volt. Velük szemben a konzervatívok számára – a szabadságharc leverését követően – bármiféle polgári jogkiterjesztés, vagy nemzetiségi egyenjogúsítás elismertetése ismét csak elvetendő törekvés volt, hiszen ezek a célok nemzetideáljuk és nemesi kiváltságaik valósága elleni támadásoknak tűntek.

Az áprilisi törvények elfogadásához történt csoportos konzervatív csatlakozásról az érdekeltek a levert szabadságharc után jobbnak látták hallgatni...¹⁵

A DUALIZMUS KORÁNAK MAGYAR KONZERVATIVIZMUSA

A kiegyezés előkészítésében Deák Ferenc mellett jelentős közvetítő szerepet vállaltak a Monarchia 1865-től egyre nagyobb befolyáshoz jutó magyar arisztokratái: báró Augusz Antal (1807–1878) császári megbízott, gróf Esterházy Móric Miklós (1807-1890) tárca nélküli miniszter, valamint gróf Mailáth György (1818-1883) országbíró, a Helytartótanács elnöke, a főrendiház és a Kúria elnöke.¹⁶

A XIX. századi konzervatívok gondolkodásában a kételkedés a Monarchiával szemben a kiegyezés után is fennmaradt. A magyar konzervatívok a birodalom magyarországi konzervatívjai voltak és nem magyar konzervatívok, annak ellenére, hogy a konzerválásnak a magyarországi társadalomban széles bázisa lehetett.¹⁷

A konzervatívok között reformernek tekintett Asbóth Jánosra (1845-1911) is jellemző ez az ellentmondás. Asbóth Kossuth Lajos egykori ifjú híveként, az 1870-es évek elején minisztériumi tisztviselő lesz, 1872-től pedig a báró Sennyey Pál (1824-1888) által vezetett konzervatív párt tagjaként a

¹⁰ Fazekas Csaba: Katolicizmus és konzervativizmus a XIX. századi Magyarországon. *Múltunk*. Tanulmányok a konzervativizmus történetéről 2002. 3-4. 437.

¹¹ Schlett István: A magyar politikai gondolkodás története II/1. köt. *Korona*, Bp. 1999. 293. o. Kiemelések a szerzőtől.

¹² A két különböző álláspont részletes érveit ld.: Dénes Iván Zoltán: Közüggvé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években. *Akadémiai*, Bp. 1989. ill. Schlett István (1999) im.-t.

¹³ Dénes I. Z. (2001) 46.

¹⁴ Schlett (1999) im. 302. Kiemelés a szerzőtől.

¹⁵ I. Ferenc József az Októberi Diploma kibocsátásával a magyar ügyek birodalmi irányítására és a vármegyei főispáni tisztségekre magyar konzervatívokat nevezett ki. A részleteket ld: Magyarország Történeti Kronológiája III. köt. (1848-1944) *Akadémiai*, Bp. 1982. [1860. október 20.] 723-724., és Dénes Iván Zoltán: Liberális kihívásra adott konzervatív válasz. *Argumentum-Bibó István Szellemi Műhely*, Eszmetörténeti Könyvtár 11. Bp. 2008. 241.

¹⁶ A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. Összeáll.: Gudenus János József, szerk.: Gömbös Tamás II. köt. *Tellér Kft. – Franklin* Bp. 1993. 235.

¹⁷ Dénes I. Z. (2001) 114. Kiemelések a szerzőtől.

67-es dualizmusban látta az Ausztriával *fenntartható* és a szláv nemzetiségű népekkel *fenntartandó* hatalmi állapot ésszerű megoldását. 1873-ban Pesten lát napvilágot *Három nemzedék* című munkája, amely a XIX. században népszerű pozitivistadeterminista szemléletet tükrözi. Értékelése szerint a történelemben okszerű láncolatot alkotó hatóerők hozzák létre az egyes korszakokat, amelyek az egyes történelemformáló nagy egyéniségekben öltenek testet. A politikai váltógazdálkodás (tory-labour) ideálja – mely Asbóthnál a brit parlamenti rendszer megismeréséből fakadt – *elvi követelménnyé, ideállá merevedett konzervatív óhaj maradt az egész dualista korszakban.*¹⁸ Asbóth azon kevés konzervatívok egyike, aki az általános titkos választójog bevezetését is szorgalmazta, noha 1849 tapasztalatainak birtokában szinte mindenki számára világos volt, hogy ez a jogkiterjesztés megvalósulása esetén rövid úton a szlovák, horvát, szerb, és román elszakadási törekvések felgyorsulásához vezethet.¹⁹

A századforduló időszaka a Monarchia a legkülönbözőbb nemzetiségű, társadalmi helyzetű művészet, tudósát és politikusát készítette számvetésre. A magyarok közül ketten: az erdélyi főnemes, Bethlen István és a Nagykárolyból elszármazott polgár, Jászi Oszkár egyaránt érzékelik, hogy a Monarchia egyedi államszervezete és sokarcú társadalmi alapvető változások előtt áll.

Több kimondatlan kérdés parázslék a magyar közélet felszíne alatt: milyen jövő előtt állnak a Monarchia múltba rögzült állami- és igazgatási intézményei? Sikerülhet-e az alig több mint három évtizeddel korábban létrehozott osztrák-magyar kiegyezés mellett a szláv eredetű nemzetiségek egyenjogúsítása? Hogyan alakul a magyar társadalom legnépesebb és legszegényebb csoportja, a földnélküli parasztság sorsa?

1912-ben hozza nyilvánosságra Bethlen István és Jászi Oszkár alapvető felismeréseket tartalmazó kutatási eredményeit. Az első világháború kitörése előtt két évvel a leg súlyosabb társadalmi feszültségforrások közül Bethlen az agrárkérdésre,²⁰ Jászi a nemzetiségi kérdésre²¹ helyezte a hangsúlyt. Helyzetértékelésük átfogó elméleti tudásból és alapos valóságismeretből táplálkozik. Következtetések igen komorak. Bethlen a századfordulót követően Erdélyben tömeges jelenségnek mondható magyar (nemesi) földbirtok eladások tényére és az ennek következményeként megbomló etnikai arányokra, a román paraszti rétegek nagyszámú földvásárlására hívja fel a figyelmet. Jászi az 1910-es népszámlá-

lasi adatok alapul vételével körültekintően foglalja lajstromba a XVIII. század végétől a XX. század elejére kialakult nemzetiségi arányok megváltozását, rámutatva a Felvidék északi részén, Erdélyben és a Bácskában a magyar népesség arányának jelentős mértékű csökkenésére. Az I. világháború kitörését megelőzően vetődik fel először élesen annak kérdése, hogy hol a nemesség helye, mi a feudális kiváltságosok feladata az egyre modernebb, tőkés sajátosságokkal jellemezhető társadalomban.

A XX. század elején jelentkező újabb konzervatív szellemi irányzat legfontosabb kibocsátó intézménye az Eötvös Kollégium volt. Az ifjúkonzervatívok főbb képviselői: Horváth János, Szekfű Gyula, Szabó Dezső, Eckhardt Ferenc és ifjabb Eckhardt Sándor innen indultak. Az 1910-es évektől megerősödött s részben modernizálódott a hazai konzervativizmus. Horváth [János] és az Irodalomtörténet [című folyóirat] ez általános törekvésen *belül* képviselt külön szint téma gazdagságával, sok esetben tárgyilagosságra törekvéssel, áttételesen a „moderneket” az „ellenkultúrát” is meggyőzően ösztönző kritikával. Ez az 1910-es években zajló (...) szellemi magatartás (...) az 1919 után előtérbe lépő, a klebelsbergi kultúrpolitikához kapcsolódó antiliberális reformkonzervativizmus előtörténetének tekinthető.²²

A XIX. század közepétől a XX. század elejére Magyarországon a forradalmi változásokat követelők és elutasítók egyaránt jóval kiszolgáltatottabb állapotba jutottak, mint amilyenben három forradalmat megelőzően voltak, illetőleg amilyen változások elkerülésében reménykedtek: 1848 forradalmát követően a szabadságharcot birodalmi represszió követte. 1918/19 után az országvesztés traumatikus élménye nem kapcsolódott össze a megújíthatatlan Monarchia feldarabolásának *elkerülhetetlen tényével* a magyar politikai- és társadalmi tudatban.

Tömegekben alakult ki az a meggyőződés, hogy *minden forradalom értelmetlen*, minden társadalmi mozgalom *veszélyes*, tekintet nélkül azok céljára és tartalmára. A konzervatív múltértelmezés szerint a tömegmozgalmak és a XIX-XX. századi forradalmak – hasonlóan 1789 következményeihez – európai társadalmakra gyakorolt hatása egészében volt káros, s mint ilyen a jövőben is minden radikális társadalmi és politikai kezdeményezés elvetendő. A társadalom széles tömegei számára a forradalmak céljait, eseménytörténetét és következményeit nem elemezni és értékelni, hanem megbélyegezni és tabusítani kell.²³ Az első világháborút követően a központi hatalmak vereségének magyarországi reflexiója

¹⁸ Vasas G. (2008) 9.

¹⁹ Tegyük hozzá, hogy a XX. században Szekfű Gyulától Németh Lászlóig, Halász Gábortól Rónay Györgyig mindenki Asbóth leírását tekintette az 1850 utáni magyar világ legpontosabb kordokumentumának. (N. G.)

²⁰ Bethlen István: Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó 5 évben. Bp. (1912) részben közli: Bethlen István gróf beszédei és írásai. *Genius*, Bp. 1933. I. köt. 52-67.

²¹ Jászi Oszkár: A nemzeti állam kialakulása és a nemzetiségi kérdés – *Grill Károly Könyvkiadó Vállalata*, Budapest, 1912. 566 o. <http://mek.oszk.hu/09200/09267/09267.pdf>

²² Laczkó Miklós: Az ifjúkonzervatívok és az ellenkultúra. *Világosság*, 1999/3. 45. Kiemelés a szerzőtől.

nem sikerülhetett az okok és következmények józan értelmezésének hiányában. A háborús vereséget követő 1918-as polgári-, és az 1919-es bolsevik forradalom vezetői radikális eszközökkel akartak leszámolni minden feudális kiváltsággal.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYAR KONZERVATIVIZMUS

A Monarchiát feldaraboló 1920-as trianoni békeszerződés közösségi traumája a magyar társadalom többségében a konzervatív világmagyarázat, történelem-, és társadalom felfogás hitelességét növelte. Az ország területi veszteségeivel összefüggésben a legnagyobb arányú vagyonvesztéssel a nagybirtokosok voltak kénytelenek szembesülni. Trianon következményeként a konzervatív politika egzisztenciális alapjai is megrendültek.²⁴ A polgári- és bolsevik forradalmak radikalizáló tömegeiről szerzett tapasztalatok a konzervatívokból végtelenül különböző magatartást váltott ki. *A gazdasági hanyatláshoz politikai térvetés párosult.*²⁵ A józan értelmezés korlátait jelentették az 1920 utáni állami propagandában megnevezett felelősök felkutatására és a megtorlásra összpontosító kormányzati politika, a bűnösnek ítélt marxista, leninista és szabadelvű (polgári radikális) ideológiák ellenségesnek minősítése, propagandisztikus felmutatása és a nemzetárulóknak kikiáltott emigránsok (Jászi Oszkár, Károlyi Mihály és Kun Béla) kollektív megbélyegzése. Mindez magát a hazai konzervatív gondolkodást is beszűkítette.

Tipikus lenyomata a traumatikus reflexiónak Szekfű Gyula (1883-1955): *Három nemzedék – egy hanyatló kor története* című szellemtörténetként közreadott, több kiadásban megjelentetett munkája.

Szekfű könyvének nemcsak címét, de koncepcióját is Asbóth János művéből eredeztette, annak ellenére, hogy elődjének munkájára sem a szerző, sem a forrás megjelölésével nem hivatkozott. A Szekfű-kötet 1934-es szerzői előszavának első mondata így szól: „*A Három Nemzedék 1920-ban megjelent első és az 1922-i második kiadása után ez a kiadás is teljes egészében, változatlanul adja a Három Nemzedék eredeti szövegét.*”²⁶

A két mű kevés hasonlóságot mutat egymással. A hasonlóságok közül említést érdemel, hogy Szekfű és Asbóth egyaránt a *szerves történelmi fejlődés* híveiként kötelezik el magukat. Ez egyiküknél sem képez pozitív programot, valójában a forradalmak elutasítását jelenti. Szekfű Gyula számára Széchenyi István személye és életműve nem elemzés tárgyául szolgáló szaktudományos feladat. Olyan – a történész konzervatív ideálját visszatükröző – magyar arisztokratát ábrázol, aki az egész nemzet „*erkölcsi energiájának, önfegyelmének és lelkiismeretének megtestesülése*”, akinek tervei szerint *Magyarország saját erejéből, rázkódtatások nélkül megújodott volna néhány évtized leforgása alatt.*²⁷ Szekfű nagy ívű visszatekintése – címe, a különböző kiadások változó alcímei²⁸ és választott célja ellenére – nem vezetett a hanyatlás okainak részletes feltárásához és mélyreható elemzéséhez.

A szerző történészként tudományos alaposágú múltfeltárás igényével látott munkához. Megérintette a konzervatív reformer szerepe, aki a szaktudomány keretei közül kilépve, a jelen állapotán javítani akaró közszereplőként jelenik meg a nyilvánosság előtt. Ideologikus kijelentései bizonyítják, hogy a jövőbe vezető útmutatás vállalásától sem zárkózott el. Ezáltal munkája politikai állásfoglalást és eszmetörténeti ítélesezet eredményezett.

A történész ítélete sommás. Szekfűnél nem nyer felmentést senki és semmi, ami baloldali, senki és semmi, ami szabadelvű. Amíg Asbóthnál a brit parlamenti rendszer ideál, Szekfű figyelme szintén kiterjed a brit parlamenti rendszer egyediségére, ugyanakkor vele szemben a teljes európai parlamentáris berendezkedést (benne a hazait is) fejlődésképtelennek ítéli. Szekfű magát a parlamentarizmus intézményét a magyarságtól idegen politikai hagyományként határozza meg: *A kontinensi parlamentek története nem kormányzástörténet, mint az angol, hanem kríziseké, melyeknek nem egyszer áldozatul esik nemzet, állam és társadalom. A formákat átvettük, de nem a szellemet, mely kölcsön nem vehető. Ezért maradt mindenkor jámbor óhaj, hogy pl. a magyar parlamentarizmusba angol szellem vitessék belé.*²⁹ Fontos megjegyeznünk, hogy a brit és a kontinentális államok törvényhozásai között felismert különbségek leírásán túlmenően a történész nem tér ki a kü-

²³ Szekfű Gyula korabeli forradalom-értelmezését ld. Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar Történet. Harmadik bővített teljes kiadás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Bp. 1936. V. köt. Hetedik könyv. Harmadik rész. I. fejelet. Negyvennyolctól hatvanhétig. 383-399., és III. fejelet. Az egyensúly megbomlása. A fejlődés irányai 603-604.

²⁴ A [XX.] századelőn még több mint kétezer nagybirtokost és nagybérlőt, s ezen belül nyolcszáz arisztokratát mutattak ki a statisztikák. 1930-ban már csak [a nagybirtokos gazdálkodók közül] hétszáznegyvenötöt, ill. [az arisztokraták közül megmaradt] mintegy háromezrötvenet. Régi megszokott életvitelüket, melynek a hosszú külföldi utazások, az ismétlődő bécsi tartózkodások, az ésszerűtlenül nagy személyzet, a pazar bálók és estélyek szinte elengedhetetlen tartozékai voltak, egyre kevesebben tudták fenntartani. Többen bezárták, mások örökre el is adták várbeli vagy múzeumnegyedbeli palotáikat, s vidéki kastélyaikba húzódtak. (Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve. Gondolat – Magyar História 1982. 252.)

²⁵ Romsics (1982) uo.

²⁶ Arra a tényre, hogy Szekfű önértelmezése ellenére, tartalmát tekintve nem ugyanarról a műről van szó, Dénes Iván Zoltán hívta fel figyelmemet. (N. G.)

²⁷ Szekfű Gyula: Der Staat Ungarn eine Geschichtsstudie. Deutsche Verlags-Anstalt. Stuttgart • Berlin, 1917. Magyarul: A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány. Dick Manó Könyvkereskedése Bp., é. n. [1917] 178., 183., Továbbá: Szekfű Gyula: A mai Széchenyi. Eredeti szövegek Széchenyi István munkáiból. Vál., bev. és jegyz. Sz. Gy. Révai Bp. é. n. [1935] 5-28.

²⁸ Szekfű Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története (1920), Három nemzedék és ami utána következik. 3. kiad. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Bp. é. n. [1934]

²⁹ Szekfű Gy. im. (1934) 86.

lönböző államok társadalom-szerkezetének különbözőségére.

Szekfű Gyula más konzervatív szerzőkhöz hasonlóan óvakodott ideológiai elgondolásait **rendszerbe foglalni**. Másrészt – s ez is konzervatív illúzió – úgy vélte, hogy ha megszabadul az előző nemzedék megannyi gondolati előfeltételétől (individualizmus, liberalizmus, forradalmi idea stb.), akkor ezzel – [Leopold von] Ranke [1795–1886] elveit követve – ő is elmondhatja a magyar történetet úgy, 'ahogyan az valóban megtörtént'. A reformizmus, a forradalomellenesség, az antiliberalizmus azonban – szemben Szekfű meggyőződésével – legalább annyira történeti és ideológiai előfeltételek, mint az ezekkel ellenkező alapelvek.³⁰

Megosztóan hatottak a konzervatívokra a Trianont követő közjogi változások is. A forradalmak célja a királyság – Habsburg-trónfosztással járó – államformájának eltörlése volt.

A rövid életű köztársasági epizódok után, a királyság államformájának visszaállítása ellenére, az antant hatalmak hallgatolagos jóváhagyása és a román csapatok tevékeny közreműködése eredményeként Horthy Miklós (1868-1957) szegedi fővezér 1920-as kormányzóvá választása a nemzetgyűlés által a királyság hagyományával nyilvánvalóan nem volt összhangban. A királyság élén királyt látni akarók tábora az évszázados hagyományokhoz következetes módon ragaszkodó *legitimistákból* állt, a hatalomba segített kormányzót a forradalmak után szükségképpen elfogadó, *belátó realistákkal* szemben. Ugyancsak az évszázados tradíció megtörését jelentette a nemesség rendjének és szerepének visszaszorítását szolgáló *vitézi rend* intézménye. Király hiányában a jogalkotó *vitész nagybányai* Horthy Miklósról ruházta át a vitézzé avatás és vele egy új, a kormányzó személyéhez hűséges, kiváltságos réteg létrehozásának jogát (1920. évi XXXVI. tv.).

IV. Habsburg Károly (1887-1922) két sikertelen visszatérési kísérletét követően, a volt uralkodó nemzetgyűlés által törvénybe iktatott trónfosztása (1921. évi XLVII. tv.), száműzetése és halála után a magyar legitimisták száma tovább fogyatkozott.

A XIX. századi konzervatív szemlélet és közgondolkodás eszményítése a XX. század 20-as, 30-as éveiben több magyar korosztály történelem-, társadalom-, és politika-szemléletére gyakorolt meghatározó befolyást. Az elitbe tartozásnak

ekkor már nem elengedhetetlen követelménye a nemesi vagyon és származás.³¹ A hatalom képviselői által gyakorolt politikai-ideológiai szelekció és a cenzushoz kötött választójog gyakorlata továbbra is igen kevesek számára biztosította a teljes jogú közéleti részvétel lehetőségét.³² A magyar társadalom zárt. Vezető rétegei kasztszerűen különülnek el. Az ország politikai vezetői a középrétegektől maradéktalan igazodást követelnek meg. Őket a politikai tabuk tiszteletben tartására és közösségi hazugságokra kényszerítve – kételyek és fenntartások nélküli maradéktalan azonosulást várnak el.

Az 1921-től 1931-ig terjedő évtized a XX. századi magyar konzervatív kormányzás legtartósabb időszaka. Ekkor látszik utoljára megvalósulni a konzervatív ideál: folyamatosság, fontolva haladás és szerves fejlődés egy tekintélyes vezető határozott irányítása alatt. Bethlen István miniszterelnöksége első szakaszában konszolidálja a vesztes világháború következményeit. Nyugat-európai államjogi- és társadalmi ismereteinek és magyarországi tapasztalatainak összevetésével pontosan látja a hazai társadalmi változások egyre sürgetőbb kényszerét. Nem demokratikus közjogi keretek létrehozásán fáradozik. A változtatások kezdeményezésének és előmozdításának jogát az állam intézményei számára tartja fenn.

Mivel a választójog korlátozott, a leválthatatlannak tűnő kormánypárt képviselhet jelentős rétegek számára akár ellenszenves célokat is. Ilyenek: a nagybirtokrendszer fenntartása, a városi munkások javára engedékenyebb, a falusi paraszttal szemben továbbra is megszorító szociálpolitika, a baloldali politikai szerveződések (pártok, szakszervezetek, egyesületek) korlátozása: a városokban politikai alkukkal, a falvakban rendészeti eszközökkel. Ebben az időszakban a konzervatívok társadalom-felfogása kulturális politikájukból ismerhető meg a legalaposabban.

Gróf Klebelsberg Kuno (1875-1932), aki a kultuszminiszteri tisztséget 1922-1931 között töltötte be. Kinevezése előtt így foglalta össze a kormány feladatát: *a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem, a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá*.³³ Ennek érdekében sikerült a 20-as évek második felétől a 30-as évek végéig az állami költségvetés 10 %-át oktatási és kulturális célokra fordítani.³⁴ A kedvező konzervatív kulturális költségvetési politika eredményeként

³⁰ Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története. *Osiris*, Bp. 2007. 296. Kiemelések a szerzőtől.

³¹ Az 1919-44 között hivatalban volt tizenöt miniszterelnök közül mindössze három arisztokratát találunk, míg a kiegyezést követően az I. világháború végéig összesen hét gróf, három báró és három vagyontól vesztett nemes látta el feladatát a magyar kormány élén.

³² A szavazásra jogosultak aránya Magyarországon az összlakosságához képest 1917-1920 között 40 % volt. Ez a választójog szempontjából az európai középértéket jelentette (a legszélesebb a választásra jogosultak aránya ekkor Németországban: 62 %, a legszűkebb pedig Romániában: 12 %). Európában egyedülálló azonban, hogy a Trianon utáni évtizedben a választásra jogosultak aránya egyedül Magyarországon csökken: 1921-25 között: 29 %, 1926-30 között: 27 %. Ld. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. *Osiris*, Bp. 1999. 25. táblázat 222.

³³ Gróf Klebelsberg Kuno: Beköszöntő beszéd 1922. június 19-én a kultuszminisztérium tisztviselői karához intézve. In: gr. Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916-1926. *Athenaeum*, Bp. 1927. 604. http://mtdportal.extra.hu/books/klebelsberg_kuno_beszedekek_es_cikkek.pdf

³⁴ ... a kultuszárca szanalását követően 1925-től 1930-ig 9-10 %-kal részesedett az állami költségvetésből. (...) Hóman [Bálint] idejében (...) 1932-1933-ban 13, 1934-1935-ben 12, s 1937-1938-an 11%-kal részesedett a kultuszárca. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. *Osiris* Bp., 1999. 175.

az 1884-ben Chicagóban létesült első művelődési centrum mintájára Magyarországon alig egy évtized alatt összesen 2.800 művelődési házát nyitottak meg.³⁵

Figyelemre méltóak a miniszter kultúrpolitikáról hirdetett nézetei is: *A kultúrpolitika hosszú lejárátú váltó. A kultúrpolitika terén sokáig lehet hibákat elkövetni, mert hogy mi történik azokban a tantermekben, azt a nagyközönség ritkán tudja. Legfeljebb néha a szülők tudják. Ha az adópolitika vagy a közgazdasági politika rossz, a bajok rögtön jelentkeznek, és megmozdul a nemzeti társadalom, és javítani kell a hibás politikán. A kultúrpolitika terén nagyon sokáig lehet észrevétlenül vétkezni, de amikor az új nemzedék felnőtt, akkor az elkövetett hibákon, bajokon javítani már nem lehet. Új nemzedéknek kell jönnie, hogy a helyzet jobbra forduljon. (...) Ha majd itt állunk húsz év múlva műveletlen magyar munkástömegekkel a külföldi művelt munkástömegekkel való versenyben, akkor a magyar közgazdaság ebben a versenyben reménytelenül elbukik. (...) törvényjavaslatot nyújtok be a polgári iskolák fejlesztéséről, amelynek hivatása, hogy a magyar tömegeket az elemi iskolák színvonalán felülemelve, tartalmasabb nemzeti kultúrához juttassa.*³⁶

A Bethlen István – Klebelsberg Kuno – Hóman Bálint és Szekfű Gyula által meghatározott, kultúrpolitikát irányító csoport nem az elitcserét és nem is elitpusztítást, hanem az elitnevelést tűzte ki célul. A közismert népiskolai oktatási rendszer fejlesztésén túl, az egyetemisták által igénybe vehető állami ösztöndíjakkal is. Elsősorban, de már nem kizárólagosan a keresztény középosztály tehetséges tagjainak támogatására.³⁷

Klebelsberg az elsők között ismeri fel a média, mint a konzervatív eszmények modern terjesztésére alkalmas instrumentum jelentőségét. 1925-től – a rádióadást állami monopóliummá nyilvánító kormányrendelet kiadását követően – egy volt hírszerző huszárszázadosra, vitéz leveldi Kozma Miklósról, a Magyar Távirati Iroda igazgatójára bízta a Magyar Rádió tartalmi fejlesztését. A Nemzeti Hadseregtől megváló, a tisztí különítményekhez nem csatlakozó Kozmának sikerül eltávolodnia a szélsőjobboldaltól. A konzervatív médiapolitika emblematikus egyéniségévé válik. Rádióelnökként szerkesztői feladatot ad a néprajzkutató Ortutay Gyulának. Németh Lászlót az Irodalmi Osztályon foglalkoztatja. Kozma

baráti körébe tartozik Illyés Gyula, Pátzay Pál és Zilahy Lajos. Ugyancsak Kozma nevéhez fűződik 1925-ben a Külügyminisztérium rejtett tartalékainak felhasználásával a Magyar Film Iroda (MFI) létrehozása. Az MFI intézményén belül és forrásainak felhasználásával indították el a filmhíradó- és a dokumentum-filmgyártást is. Kozma utasítására kezdtek a mozikban a játékfilmek előtt kötelező híradó vetítéseket tartani.³⁸

Említést érdemel a *Magyar Szemle* elnevezésű konzervatív kulturális, világnézeti és politikai folyóirat létrehozása. 1927-ben Bethlen levélben kérte fel a szellemi élet hozzá közel álló három képviselőjét, Herczeg Ferencet, Szekfű Gyulát és Jancsó Benedeket egy olyan havonta egyszer megjelenő folyóirat [megindítására], mely megismertetné olvasóival a külpolitika, szociálpolitika, a jogi, művelődési, gazdasági politika feladatait és eseményeit, s ez ismertetésekben igyekeznék belénevelni a lelkekbe a történelmi fejlődésünk, földrajzi helyzetünk és társadalmi állapotunk adta valóság képét, s a teóriáknak és improvizációknak veszélyeit.³⁹ Szekfű Gyula főszerkesztői működése (1927-38) alatt a *Magyar Szemle* még a huszonéves, nem kimondottan konzervatív beállítottságú falukutatók előtt is nyitva állt.⁴⁰ Ne titkoljuk, hogy ez a nagyszabású konzervatív társadalom-megújító program is Nyugat-Európában felvett (elsősorban népszövetségi) kölcsönökből volt csak finanszírozható.

A Bethlen Istvánt követő kormányzatok egyikére sem alkalmazható a konzervatív meghatározás, annak ellenére, hogy gróf Károlyi Gyulától Szálasi Ferencig 1931 és 1945 között valamennyien a történelmi Magyarország visszaállítása érdekében vállaltak kormányzati/nemzetvezetői szerepet. Bethlen miniszterelnökségét követően az ország gazdasági és politikai mozgásterére egyre szűkebbé válik.

A királyság államformájának visszaállítására a főrendházban tevékeny legitimisták a 30-as évek közepén is látnak esélyt: Habsburg Ottó (1912-2011) – gróf Károlyi József (1884-1934) halála után – gróf Sigray Antalt (1879-1947) bízta meg a magyar legitimista politika irányításával.

A konzervatív elit a 1918/19 forradalmi, és Trianon közjogi traumáját követően az 1930-as évek közepéig – csökkenő befolyása ellenére is – képes volt a jobboldalról érkező önkényes hatalmi igények elutasítására. Konzerválják a kép-

³⁵ Vitányi Iván: A közművelődés védelmében (*Élet és Irodalom*, 2007. november 30. 16.)

³⁶ Gróf Klebelsberg Kuno beszéde az Országos Gyermekvédő Liga közgyűlésén 1926. április 25-én (in: A XX. század magyar beszédei. Főszerk. és jegyz.: Vajda Barnabás. *Agave Könyvek*, Bp. 2007. 117.)

³⁷ Ilyen állami ösztöndíjaknak köszönhetően gazdagíthatta jogfilozófiai, valamint állam- és jogtudományi ismereteit többek között Bibó István is Bécs, Genf és Hága egyetemén. Ld. Bibó István (1911-1979) Életút dokumentumokban. Vál. összeáll.: Huszár Tibor, Interjúk: Huszár Tibor, Hanák Gábor, Szerk.: Litván György, S. Varga Katalin. *1956-os Intézet • Osiris – Századvég*, Bp., 1995. I. rész. B) - c) Szegedi és genfi egyetemi évek 87., 103-104., 106.

³⁸ Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós – pokoljárás a médiában és a politikában (1919 - 1941) I-II. *PolgART*, Bp. 2000. I. köt. 138-143.

³⁹ Gróf Bethlen István 1927. január 24-i levele Szekfű Gyulához. Közli: Dénes Iván Zoltán: A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulóját. *Akadémiai*. Bp. 1976. 170.

⁴⁰ Ortutay Gyula: Népmesegyűjtés közben (A népkultúra – elsősorban a népmese – pusztulásáról, ennek társadalomtörténeti okairól. *Magyar Szemle* XXIII. köt. 1935. április 364-372. o.), Szabó Zoltán: Hét falu táplálkozási viszonyai (uo. XXV. köt. 1935. október 132-141. o.), Kovács Imre: A gazdasági cselédek kereseti és megélhetési viszonyai (uo. XXV. köt. 1935. november 211-222. o.).

viseleti intézményeket és a tulajdonviszonyokat, fenntartják a keresztény-nemzeti ideológiát. *Gömbös diktatori hajlamait (...) éppen a konzervatívok masszív ellenállása fékezte meg.*⁴¹ Folyamatos, négy évig tartó kormányzati ciklusok Gömbös Gyula halála (1936) után már nincsenek.

Az 1938-as év további politikai elbizonytalanodást, személyes ellentéteket és egymástól egyre különbözőbb állásfoglalásokat vált ki az egykor konzervatív politikusok körében. Végletesen különböző válaszokat adnak a fajvédő politikára és a törvényhozás által elfogadott zsidótörvényekre. A jogi diszkrimináció következetes ellenzői között volt két arisztokrata, gróf Apponyi György és gróf Széchenyi György (1889-1938).⁴²

A választójog kiterjesztése és titkosítása az 1939-es országgyűlési képviselő választásokon a szélsőjobboldali pártoknak kedvez.⁴³ Sikerük előidéző okai között bizonyosan ott voltak a társadalom legszélesebb rétegei által várt átfogó szociális reformok elmaradása, valamint a szélsőjobboldali politikusok demokratikus eszközökkel nem teljesíthető felelőtlen választási ígéretei is. Az 1939-es után a II. világháború végéig nem tartottak parlamenti képviselő választásokat Magyarországon.

Az időszak magyar kormányfőit feszítő ellentmondások tipikus és tragikus hordozója Teleki Pál (1879-1941), a Monarchia széthullása miatt földbirtokait veszített erdélyi gróf, aki egy személyben elismert földrajztudós Európában és az Egyesület Államokban, ugyanakkor az *eugenika*, a faji tisztaság érvényesíthetőségének megszállottja. Elkötelezett irredenta és a cserkész-világmozgalom egyik áldozatkész vezetője. A harmadik birodalom elvi ellenfele és meggyőződéses antiszemita. A miniszterelnök 1941-es öngyilkossága nem csak önfeláldozó gesztus Horthy kormányzó és a magyar társadalom figyelmeztetésére, hanem annak a felismerésnek tragikus bizonyítéka is, hogy ezek az eszmények és politikai célok együttesen vállalhatatlanok és képviselhetetlenek voltak.⁴⁴

A világháborús részvétel nyílt ellenzői között is találunk konzervatívokat: 1943. decemberében a legitimista gróf Sigray Antal lépett fel a leghatározottabban Magyarországnak a háborúból való kilépése érdekében és a békekötés mellett.

Az 1944. márciusi német megszállást követően tíz napon belül feloszlatják a baloldali és polgári pártokat. A Gestapo a magyar csendőrökkel és rendőrökkel együttműködve már-

cius-április folyamán mintegy háromezer személyt vesz őrizetbe. Vázsonyi János polgári-, és Kovács Imre népi ellenzéki politikusok mellett az elsők között a politikai élet konzervatív – korábban tevékeny németellenes – parlamenti képviselőit fosztják meg szabadságuktól: gróf Sigray Antalt és – az ekkorra már szabadelvű pártja élén politizáló – gróf Apponyi Györgyöt (1898-1970) is Mauthausenbe deportálják. Horthy márciusi klessheimi látogatása idején Hitler nyomására a kormányzó felmenti alig két évvel korábban hivatalba lépett miniszterelnökét, gróf Kállay Miklóst (1887-1967), akit Sopronkőhidára, majd Mauthausenbe, később Dachaubá hurcolnak. A Horthy-korszakot visszafordíthatatlanul lezárja az 1944. októberi nyilas hatalomátvétel.

MAGYAR KONZERVATIVIZMUS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

1945-től a konzervativizmus évtizedekre eltűnik a hazai közgondolkodásból. Politikai, gazdasági és fizikai értelemben megsemmisül az arisztokrácia és a polgárság. Vagyonukat a háború pusztítja el. Földbirtokaikat és egyéb megmaradt javukat az állam koboza el. A világháborúk győztes hatalmai, ahogyan 1920-ban, 1945-ben sem vártak a vesztes Magyarországtól önálló külpolitikai teljesítményt. Mindössze a háborúkat lezáró békeszerződések végrehajtását írták elő.

A második világháborúban győztes szövetséges hatalmak számára csupán 1947-ig, azaz a párizsi békeszerződés aláírásáig fontos hazai többpártrendszer fenntartása. A koalíciós korszak rövid évei alatt konzervatív politikai erők nem jutnak meghatározó szerephez. A második világháborút túlélő egykori konzervatív közszereplők vállalni kényszerülnek azt, hogy túrják a *társadalom ellenségeinek* közös ideológiai megbélyegzésére szolgáló *reakciós* minősítést. A forradalmi osztályharc marxista-leninista ideológiája alapján mindez a morális ítéleten és a tényleges deklasszálódáson túl kollektív jogfosztással (kitelepítéssel, fizikai munkára kényszerítéssel és az államhatalmi diszkrimináció számos egyéb megnyilvánulásával) járt együtt. Akiknek módjukban áll a teljes ellehetetlenülést elkerülni, 1945-48 között, vagy 1956-ban az emigrációt választják. A magyar konzervatív politikai gondolkodás nyugat-európai és tengerentúli emigrációban to-

⁴¹ Ormos Mária: Kultúrharca. *Mozgó Világ*, 32. évf. 2013/11. november, 19. o.

⁴² Írók, művészek, tudósok deklarációja a magyar társadalomhoz és a törvényhozás tagjaihoz. *Pesti Napló, Magyar Hírlap* 1938. május 5. (A dokumentumot újraközölő *Irodalmi Újság* – Párizs – 59 aláírót (1985. I. szám 14. o.), Karsai László szerkesztő 37 aláírót közöl. (Befogadók. Írások az antiszemitizmus ellen 1882-1993. *Aura* Kiadó Bp. 1993. 81. o.)

⁴³ *A magyar szélsőjobb számára az áttörést a titkos választójogon alapuló 1939-es választások hozták meg, (...) a több mint félmillió nemzetiszocialista szavazó (...) jelentős politikai erőt képviselt, (...) ez a szám még magasabb lett volna, ha ezek a pártok minden egyéni kerületben és listán is indulni tudtak volna. A választási rendszer, továbbá a regnáló kormánypárt, illetve az államapparátus hatalmi-belső gyakorlatokkal nyilvánvalóan fékezte a nyilas előretörést, ez azonban csak részben kompenzálta a – közvélekedéssel ellentétben: nem jelentős – német segítség (gépkocsik és írógépek adományozása, állások biztosítása magyarországi érdekeltségű német cégeknél, választási röplapok nyomása stb.). Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és a nacionalizmus története. *Osiris* Bp. 2007. 254. o.*

⁴⁴ Teleki pályájáról ld: Ablonczy Balázs: Teleki Pál. *Osiris* Bp. 2005.

vább él ugyan, annak számos – a magyar valóságtól nem befolyásolt és parodisztikus – változatában.⁴⁵

1956 után, a forradalmi eufóriát és a megtorlások brutalitását egyaránt feledni akaró magyar társadalomra – 1919 után fél évszázadon belül újra megtapasztalt – *a sajnálatos eseményeket* tabusító állami kényszer nehezedik. Az 1963-as amnesztiát követően – politikai korlátok között és nem állampolgári jogon megnyíló utazási lehetőségek hatására – *a nyugatról* kialakuló kép egyre szélesebb körben a fogyasztás szabadságával válik azonossá. Honfitársaink Nyugat-Európáról szerzett tapasztalatai az 1960-as évek második felétől évtizedekig a bécsi bevásárlás élményére, az orkánkabát, a nejlonharisnya és a Burda Magazin divatos szabásmintáinak megszerzésére és a nagyobb külföldi mozgásszabadság – évtizedeken keresztül elérhetetlennek tűnő – vágyának beteljesülésére korlátozódott.

Ebbe az ideálba a visszatérően bekövetkező gazdasági válságciklusok (marxista egyetemeken is oktató) valósága, a munkanélküliség realitása és az alapellátásokon túli oktatási, valamint az egészségügyi- és nyugellátás mint biztosítási szolgáltatások fizetési kötelezettsége már nem illettek bele. Nagyon kevesen voltak tudatában annak, hogy a demokrácia alapintézményeit nem külső hatalmak, nem is kizárólag a politikai pártok, hanem legfőképpen a demokrácia működését értéknek tekintő társadalomnak a nyilvánosság előtt tevékeny, legkülönbözőbb érdekképviseleti csoportjai képesek huzamos ideig fenntartani.

1990-ben a magyar társadalom többsége gyors politikai átmenetben reménykedett. A több mint négy évtized után megtartott többpártrendszerű választásokon részt vevők bíztak a radikális változások elkerülhetőségében. Abban, hogy nagyobb megrázkódtatások nélkül is lehetséges Magyarország politikai, gazdasági és társadalmi szerkezetét átalakítani.

Abban szinte mindegyik politikai párt egyetértett, hogy a rendszerváltás a Nyugat-Európában működő parlamentáris demokráciák magántulajdonon alapuló piaccgazdasági- és a polgári társadalmakra jellemző szabályai szerint történjen. Ezek a remények annyira erősek voltak, hogy felülmúltak minden olyan kételkedő nézetet, amely a demokratikus politikai hagyományok hiányára, a magyar társadalom szerkezetének a nyugatitól eltérő jellegére és nem utolsósorban a gazdaság tőkehiányára figyelmeztetett.

Antall József, a Lakitelekről 1987-ben plebejus mozgalomként induló Magyar Demokrata Fórum (MDF) elnöke-

ként, néhány évvel később, az 1990-es országgyűlési képviselő-választások tavaszi kampányában már a Német Szövetségi Köztársaságban működő Kereszténydemokrata Uniót [CDU] tekintette politikai eszményének. Antall abban is különbözött hazai konzervatív elődeitől, hogy magától értetődőnek tekintette a polgári demokrácia alapelveit és a parlamentáris kormányzás modern kereteit. Szaktudós múltjából következően történelmi tudása mélyebb volt gazdasági-, közigazgatási-, és társadalmi ismereteinél. A reformkor magyar politikusai közül a centrista Eötvös Józsefet tekintette példaképének. Az MDF – az elnöke által eszményített nyugatnémet párthoz hasonlóan – kampányában a szociális piaccgazdaság programját hirdette. Választási jelszava: *A nyugodt erő* ugyancsak hitelesebbnek tűnt a radikális változásoktól ódzkodó szavazók többsége számára a rivális pártprogramoknál és jelszavaknál. Az országgyűlési választásokon győztes MDF koalíciót alkotott a kereszténydemokrata- és kiscgazda hagyományt valló pártokkal. Közös kormányzásuk kezdeti időszakában az elemző rögzíti: *Az új politikai osztály nyíltan vallja magáénak azt a célkitűzést, hogy egy nyugat-európai típusú és színvonalú társadalom megteremtésén fog munkálkodni.*⁴⁶

A miniszterelnöknek rövid kormányzási ideje alatt nem volt lehetősége konzerválni. Szakítania kellett az ország korábbi katonai- és gazdasági szövetségi szervezeteivel. Minden erejével az ország nemzetközi szövetségi politikájának megújítására törekedett. A regionális Visegrádi Együttműködés és a szélesebb nyugat-európai gazdasági- és euro-atlanti katonai együttműködés kereteinek kialakítása kormányfői tevékenysége kezdeti szakaszában történt. A miniszterelnök a szociálliberális ellenzékkel folytatott ádáz politikai vitákon túl, mindvégig egyensúlyozni kényszerült koalíciós szövetségesei között. Eközben súlyos tehertételt jelentettek számára az időről-időre kibontakozó pártján belüli konfliktusok, az ellenzék és a sajtó támadásai.⁴⁷

A kereszténydemokraták kormányra kerülve sem tudták pártjuk egységét a választók előtt megmutatni. A kiscgazdák 1945 előtti, konzervatívnak nem mondható hagyományokkal ellentétben kíséreltek meg konzervatív földbirtok-, kárpótlási- és kultúrpolitikát érvényesíteni. A koalíciós kormányzásban igen korán felmerült a magyar jobboldal egyik legsúlyosabb, visszatérően jelentkező belső dilemmája: a hatalmi versengésben a baloldallal legyőzéséhez jobboldali egységre van szükség. A *stratégiai cél* ezért nem lehetett más: egységes politikai blokkon belül ellenőrzés alatt tartani és

⁴⁵ Nagy Kázmér: Elvesztett alkotmány. A magyar politikai emigráció 1945-1975. Gondolat Bp. 1984.

⁴⁶ Faragó Béla (Párizs): A magyar rendszerváltás. *Valóság*, 1991/3. 2.

⁴⁷ Antall halála előtt hét hónappal így vallott erről: *A legnagyobb kompromisszum és a legnagyobb kudarc az MDF-en belüli belső konfliktusok megléte. Ezek a belső ellentétek számomra a legkeveserűbbek. Amikor a külpolitikában, a biztonságpolitikában olyan dolgokat kell végigvinni, ami az ember legfőbb felelősségérzetét teljesen leköti, amikor a gazdasági kérdésekben súlyos problémákkal kell megküzdeni (...) Aközben borzasztó rossz érzés a sajtó, az ellenzék kérelmetlen támadása (...) a legrosszabb -, a koalícióban és sajtó pártjában keletkezett belviszályok. Ezt viselem a legnehezebben. És főleg annak megoldási nehézségeit.* (Osskó Judit: Antall József. Kései memoár. Publikálatlan interjúk. Corvina, Bp., 2013. 9. beszélgetés (1993. május 16.) 254-255.

domesztikálni a szélsőségeket. Az 1990 őszi önkormányzati választási kudarc és ezt követően az október végétől a taxisblokáddal kibontakozó politikai válság – nem először a magyar politikai krízisek ideje alatt – a *taktika zsákutójába* vezetett.

A XX. századi válságok idején a magyar konzervatívok képtelenek voltak úrrá lenni az önálló öntudatra ébredő szélsőséges csoportok radikalizálódásán és egyre erősödő hatalmi igényein. A vezető kormánypárt népszerűség-vesztését az 1992-ben a 10 %-os arány fölé növekedő munkanélküliség tényén túl gyorsította alelnökének, a kormányzás félidejében nyilvánosságra hozott helyzetelemzése,⁴⁸ amely a magyar politikai élet egészét állásfoglalásra kényszerítette. A pártgyeséget helyreállítani akaró nagybeteg miniszterelnök a népi-nemzeti szárny vezérének tekintett alelnökét oly módon volt képes elszigetelni, hogy vele egyidejűleg zárta ki pártjából 1993-ban a Csurkát a nyilvánosság előtt elítélő nemzeti liberális MDF képviselőket is.⁴⁹ 1993 nyarán, egy évvel az MDF pártviszálját követően alakul meg – nagyrészt a párt konzervatív, konszenzusra törekvő politikájával elégedetlen népi-nemzeti radikálisokból – a Magyar Igazság és Élet Pártja.

Az 1990-94 között hivatalban volt koalíció kormányzása nem nyerte el a választók elismerését. A kormány híveinek nem sikerült olyan modern korban is helytálló, konzervatív hagyományon alapuló nemzetfogalmat kidolgozniuk, amely a magyar társadalom többsége számára rokonszenves, politikai riválisaik számára elfogadható, az ország határain túl pedig méltányolható lett volna.

Kudarcuk okai között bizonyosan ott volt a miniszterelnök 1993. decemberi halála, a kormánypártok képviselői által vallott kereszténydemokrata-, népi nemzeti- és a nemzeti liberális ideológiák eklekticizmusa, valamint a magyar társadalmi valóság ismeretének hiánya. Utóbbi vezetett a gazdaság fejlődésére és társadalomra egyaránt hátrányos hatású döntésekhez. A válságok következményein, elsősorban a mind tömegesebb munkanélküliségen úrrá lenni képtelen koalíciót 1994-ben a választók büntetéssel felérő szavazással váltották le.

1990 előtt és azt követően sem születtek az emberek Battonya és Nemesmedves között demokratáknak.

A magyar közélet szereplőinek: versengő politikai pártjainak és mozgalmainak súlyos mulasztása volt, hogy lényegtelennek tekintették a demokratikus politikai kultúra elméleti alapjait és a demokrácia mindennapi működésének gyakorlati követelményeit a társadalom tagjaival megértetni

és tudatosítani. A néphatalom tartalmát magával a néppel megismertetni.

A demokrácia alanyát (a magyar állampolgárt) a politikai hatalmat gyakorlók aránytalan többsége csupán kormányzásuk tárgyaként kezelte. Ezt a hatalom magasságából a népre letekintő szemléletet jól jellemzik a demokrácia alanyainak szezonális megszólításai is. A választási kampányok ideje alatt *Tisztelt Választópolgárokként*, kormányzás idején *lakosságként*, *emberekként*, *adóalanyokként* határozták meg az alkotmányos hatalom forrását.

Nem tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy feltegyék akár önmaguknak, akár választásra jogosult honfitársaiknak a magyar írók a 80-as években foglalkoztató néhány ironikus-szónoki kérdését: *Önnek kedvére való a virtus demokrácia nélkül? Volt már überhaupt demokratikus élménye? Fontos önnek, hogy legyen?*⁵⁰

A MAGYAR KONZERVATIVIZMUS MAI DILEMMÁI

Az 1990 óta egymást követő kormányok és az oktatás szakpolitikusi óvakodtak széles körű ismeretterjesztést folytatni arról, mi a kormányzati legitimitás fogalmának tartalma; hogyan tételezi fel a társadalmi legitimitáció a hatalomba kerülés és a hatalmon maradás politikai legitimitációját; miért jelent az önkényuralomnál nagyobb esélyt a demokrácia a magasabb életminőségre. Továbbá: mi a nyilvánosság és az állami hatalomtól független média feladata a demokrácia működésében és fenntartásában; miért fontos a kisebbségi jogok érvényesülése a társadalom mindennapjaiban és a közintézmények működési gyakorlatában egyaránt? Miért (volna) elengedhetetlen a közigazgatás működésének törvényességét a végrehajtó hatalmi intézmények által gyakorolt felügyelet helyett a legszélesebb hatáskörű közigazgatási bíróságok által garantálni? Miért érdeke a demokratikusan működő államnak az egyenlő emberi méltóság tudatosítása az oktatásban és védelmezése a törvényhozásban, a bírói ítélkezésben és a végrehajtó hatalmi intézményrendszerben? Miért fontos, hogy a békés együttélés és a cigány/roma fiatalok társadalmi integrációja érdekében a kormánypárti és ellenzéki politikusok egyaránt a minden gyermeket egyaránt értéknek tekintő pedagógiai programokat, nem pedig rendőrtisztek és nemzetbiztonsági szakértők véleményét részesítsék előnyben?

⁴⁸ Csurka István: Néhány gondolat a rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán. *Magyar Fórum*, 1992. augusztus 20. 9-16.

⁴⁹ Kizárták a pártból Debreczeni Józsefet, aki Csurka dolgozatát „Komplett náci ideológiai alapvetés”-nek nevezte. (D. J.: Nyílt levél Csurka Istvámnak. *Népszabadság*, 1992. augusztus 27. 7.) Ugyancsak kizárták a nyilvánosság előtt hasonló állásfoglalást tett Elek Istvánt és Balácsi Tibort is.

⁵⁰ Esterházy Péter: Kis magyar pornográfia. III. („?”) in: E. P.: Bevezetés a szépirodalomba. *Magvető*, Bp. 1986. 471.

A XXI. század konzervatív politikusi előtt álló legnagyobb dilemma: hogyan őrizhető meg bármilyen hagyomány vagy tekintély a globalizált gazdaság és társadalom körülményei között? Az értékek őrzéséhez milyen programmal álljanak elő a szavazatokért vívott, a modern tömegmédiával közvetített politikai versenyben? Kidolgozható-e olyan konzervatív politikai filozófia, amelynek fundamentuma a demokratikus alapértékek megőrzése? Lehet-e teljesíthető szociális célokat politikai programként kitűzniük egy évtizedek óta megállíthatatlanul szegényedő társadalom tagjai számára?

Napjainkban csekély az eredményes konzervatív politikai fellépés esélye olyan országban, ahol fél évszázadonként többször változik meg az államrend. Negyven évenként hatalmi erő által változnak meg a tulajdonviszonyok. Ott, ahol állami ösztönzésre indulnak gyűlöletkampányok az ország lakói ellen származásuk, vagyoni- vagy társadalmi helyzetük középpontba helyezésével. Ott, ahol az ország költségvetését egy éven belül hétszer módosítják. Ott, ahol az adótörvények napi változásai a folyók vízállásának gyakoriságával módosulnak.

A konzervatív szemlélet és közéleti tevékenység egyaránt hiányzik napjaink társadalmi- és politikai életéből. Ezt a hiányt az 1990-es évek közepétől napjainkig a szociológustól a történészig számos társadalomtudós érzékeli.⁵¹ A konzervatív elit hiányán túl mindez az elkötelezett szavazóbázis hiányát is jelenti. A választási szavazóbázist teremtő társadalmi bázison autonóm konzervatív gondolkodókat, az államtól gazdasági és szervezeti értelemben független intézményeket: magántulajdonban lévő egyetemeket, kiadóvállalatokat, szerkesztőségeket, civil csoportokat és nem internetes fórumokat értek. Ezzel szemben felvethető ugyan, hogy 2013 áprilisában alakult meg egy önmagát konzervatívként meghatározó szervezet (Modern Magyarországért Mozgalom), melynek jelenleg nincsen országosan ismert politikai programja és nincsenek hiteles irányzatképző közszereplői sem.⁵² Ugyanakkor igen sokan vannak Magyarországon olyanok, akik önmaguk beállítottságát konzervatívként határozzák meg.⁵³

A konzervatív újjászületés lehetőségeit vizsgálva – a szociológus Karl Mannheim nyomán – különbséget kell tennünk a konzervatív beállítottság, mint valamely hagyományhoz ragaszkodó lelkiállapot (tradicionalizmus) és a konzervativizmus, mint szellemi-politikai irányzat között.⁵⁴ Hasonló következtetésre jutott a közgazdász-szociológus Max Weber is. Véleménye szerint *tradicionalizmusnak (...) azt a lelki beállítódást nevezzük, mely a mindennaposan szokásosra és az abban való hitre mint a cselekvés megszeghetetlen normájára irányul.*⁵⁵

A XX. század elején rögzített felismeréseket a XXI. századi hazai állapotokkal összehasonlítva azt tapasztalhatjuk, hogy hiányzik a kormányzati működésből annak konzervatív tartalma. A kormányzás állampolgárként érzékelhető gyakorlati nem azonos vele. Amit a kormányzat konzervativizmusként határoz meg önmagáról és hirdet mindenkinek: nem több populizmusnál, amely nem áallja saját absztrakcióinak alárendelni a valóságot. A populizmus számára, *ami a választók szerint nem népszerű, az nem is érték.* Hiányzik a konzervatív szemlélet a kormányt támogató parlamenti pártok politikájából. *Az államnak (...) eszközként kell használnia a törvényt. De ez csak akkor hatásos, vélik a konzervatívok, ha nem az állam tulajdona.*⁵⁶

Azokban az országokban, ahol az állam a jog omnipotens meghatározója, gyakorta alakít ki a hatalom képviselőiben olyan meggyőződést, mely szerint ők kivételek lennének a jog megszorító normái alól. Scruton húsz évvel korábbi érvelése szerint: *... a magyar jog polgári rendszerkénti feltámasztása nélkül (...) a konzervatív program sem lehet teljes.*⁵⁷

A konzervatív politika tartalma szerint nem frissen szerzett kiváltságokat és közösségi javakat akar önmaga számára fenntartani és utódai javára megőrizni. Nemzeti összetartozást az oktatás fejlesztése, a műveltség társadalmi méretű szélesítésének és egyéni elmélyítésének hiányában nem lehetséges sportsikerekre (és sportkudarcokra) építeni. Hiányzik a konzervatív szemlélet az ellenzéki politikából is. Mert az napjainkban rezsimváltásra készül, nem a múlt megértésére és jelen társadalmi állapotának fenntartására irányul.

⁵¹ Hankiss Elemér: A konzervativizmus esélyei. Arról, hogy van-e esélye egy harmadiknak a politikai táncparketten. *Népszabadság-hétféle*, 1994. október 8. 17. 21.; A konzervativizmusról és az értelmiség helyzetéről. Thurzó Tibor, Bányai Gábor és Szántó András beszélgetése Hankiss Elemérral. *Respublika*. 1994/25. 49-53. kötetben: A konzervativizmus esélyei. in.: Hankiss E.: Proletár reneszánsz. *Helikon – Universitas – Eszmetörténet*, Bp. 1999. 182-193. valamint Romsics Ignác: Bethlen István életpályája. *Népszabadság-hétféle*, 2013. október 5. 2-4.

⁵² A www.moma.hu weboldal tartalmát – tekintettel a választásra jogosultak és az internet-használók aránya közötti jelentős különbségre – nem tekinthetjük az országos ismertség garanciáját jelentő dokumentumnak.

⁵³ A Nobel-díjas magyar író, a Budapesti Ügyvédi Kamara egykori doyenje (Bárányi György 1919-2014) és a Magyar Televízió volt MSZMP alapszervezetének titkára egyaránt konzervatívoknak vallják magukat, noha bizonyosak lehetünk benne, hogy e három férfi társadalom-szemlélete és politikai ideáljai között több különbség, mint azonosság fedezhető fel.

⁵⁴ Karl Mannheim: *Conservatism. A Contribution to the Sociology of Knowledge* [1925] *Routledge & Kegan Paul*. London, 1986. Magyarul: Mannheim Károly: *A konzervativizmus*. *Cserépfalvi*, Bp. 1994.

⁵⁵ Weber Max: *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, [1905] *J.C.B. Mohr*, Tübingen, 1934. Magyarul: Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Vallásszociológiai írások. *Gondolat*, Bp., 1982. 332.

⁵⁶ R. Scruton im. (1995) 229. kiemelés a szerzőtől.

⁵⁷ uo.

Végezetül: hiányoznak a konzervatív állásfoglalások a parlamenten kívüli közéletből: a kisvárosi-, megyei- és a fővárosi mindennapokból, ahol a konzervatív műveltség fórumai és szervezetei nem épültek ki.

Napjainkban alig léteznek önmagukat saját forrásaikból fenntartani képes civil szervezetek, a napi politikai küzde-

lemtől független közgondolkodást előmozdító kutatási/oktatási intézmények, közéleti fórumok, klubok,⁵⁸ vagyis hiányoznak az egymással közösséget vállalni képes konzervatívok. Márpedig e konzervatívok közéleti jelenlétének fontosságát nem a hiányuk által kellene érzékelnünk.

⁵⁸ A Kaszinó intézményének Széchenyi István: *Világ* c. im. (337-471.) által ösztönzött XIX. századi fogalmát, annak megváltozott jelentéstartalma miatt nem használom. (N. G.)

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD

A magyar kormányforma

BEVEZETÉS

A KORMÁNYRENDSZERTANBA

Magyarországon a Nemzeti Együttműködés Rendszerének kiépülésével 2010-től kezdődően új politikai rendszer alakult ki. Az új politikai rendszer részeként új pártrendszer, új választási rendszer és újszerű hatalmi berendezkedés született, továbbá egészében új uralmi struktúrák jöttek létre, melyek 2012 óta szimbolikusan is az új nevű állam (Magyarország) új alkotmányában (Alaptörvény) testesülnek meg. Mivel az utóbbi években összességében a hatalomgyakorlás új modellje állt fel,¹ alighanem megdöbbenően hangozhat annak kimondása, hogy a politikai rendszer más alrendszereivel szemben a kormányzati rendszer semmit sem változott a 2010 előttihez képest.

Hazánkban 2010-et megelőzően a parlamentarizmusnak éppen az a sajátos válfaja honosodott meg (és járátódott be rosszul), amely 2010 óta is funkcionál, és legfeljebb annyi különbség ragadható meg a két korszak között, hogy napjainkban a szisztéma kétség kívül hatékonyabban működik annál, ahogyan az új politikai rendszer kiépülése előtt bármikor működött volt.

Érdekes – és külön vizsgálandó – jelenség, hogy az új hatalom számos területen a diszkontinuitást hangsúlyozta, miközben valójában változtatás nélkül továbbvitte a korábban fennállt intézményeket, míg más területeken éppen a kontinuitás paravánja mögött valójában éppenséggel megszakította a folytonosságot (előbbire a Legfelsőbb Bíróság átnevezése, utóbbira az Alkotmánybíróság átalakítása lehet a példa, sok más példa mellett). Ám a kormányforma tekintetében annak kontextusában sem történt változás, hogy az új alaptörvény megalkotásának egyik indoka éppen a korábban rosszul működött politikai intézményrendszer átalakítása volt.

Ez az intézményrendszer 1989-ben kifejezetten átmeneti időre született, és hazánk különös történelmének ismerete nélkül aligha érthető meg, miért maradhatott fenn – miért „véglegesedhetett” szinte a teljes társadalmi elfogadásig – két évtizeden át, és végül miért sikerült szinte pillanatok alatt aláásni a legitimitását addig a pontig, hogy magának az alkotmányozásnak a ténye is viszonylag elfogadottá vált. Ezzel egyidejűleg – mint ezt a különös jelenséget ugyancsak érde-

mes detektálni – a jogállami folytonosság díszletei között maga a jogállam számolódott fel, miközben a hatalom teljes átalakítása során a sok beszéd ellenére éppen a kormányforma maradt érintetlen.

Ennek megértéséhez annak az érdekeknek a felismerése szükséges, amely a 2010-ben az uralom teljességéhez jutott hatalmi erőt arra készítette, hogy – korábban időnként dedelgetett, esetenként komoly terveivel ellentétben is – fenntartsa a parlamentarizmus sajátosan közép-európai és azon belül is sajátosan magyar változatát. Ugyancsak a hatalom valódi érdekével magyarázható, hogy – bár időről időre felröppennek hírek a kormányforma megváltoztatásának esetleges szándékáról – egyelőre a következőkben sem várhatjuk a magyar kvázi-parlamentarizmus jelentős átalakítását.

E sajátos magyar kormányforma bemutatása céljából az alábbiakban először a kormányforma-fogalom körülhatárolását, az egyes kormányformák egymástól való elhatárolását és a közöttük lévő különbségek feltárását, továbbá a magyar kormányzati rendszer legjellemzőbb problémáinak számba vételét tarjuk feladatunknak, majd annak ismertetésére vállalkozunk, hogy hogyan alakult a magyar kormányforma sorsa 2010 után. Végül e sajátos rendszernek azokat az elemeit tekintjük át, amelyek arra készítetik a hatalmat, hogy kényelmesen berendezkedve jól ellegyen olyan jellemzőkkel, amelyek a 2010 előtti köztársasági korszakban – bár ezt a köztársaság politikai kasztja alkalmasint a legkevésbé sem vette észre – valójában a legtöbb gondot okozták.

A KORMÁNYFORMA FOGALMA

Kormányformáról szólva definíciós nehézségek és fogalmi problémák egész sorával találkozunk, és a Magyarországon általánosan elterjedt pontatlan megnevezések kellő alapú feladásához bizony sok esetben még a nemzetközileg elfogadott kifejezések sem nyújtanak elég segítséget, mert ezen a területen a nemzetközi szakirodalom – amelynek ismertetésére itt természetesen még utalásszerűen sem vállalkozhatunk – időnként látványosan eltéved a fogalmi dzsungelben. Akár meglepőnek is tartható, hogy a politikai, az alkotmányos, a

¹ A hatalomgyakorlás eme új modelljét részletesen írja le MAGYAR Bálint: *A magyar maffiaállam anatómiája*. Noran Libro, Budapest, 2015, továbbá uő és Vásárhelyi Júlia (szerk.): *Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam*. I. kötet, Noran Libro, Budapest, 2013, II. kötet, Noran Libro, Budapest, 2014. és III. kötet, Noran Libro, Budapest, 2015. Ez utóbbi kötetben jelen tanulmányunk egy rövidített változata olvasható.

párt- vagy a választási rendszerek nemzetközileg kitűnő feldolgozása mellett a kormányzati rendszerek összehasonlító elemzése még ma is milyen sokszor esetleges, szegényes és felületes a társadalomtudományi diskurzusban, pedig alapvetően gyakori és kedvelt témáról, továbbá hatalmas empirikus anyagról van szó.

A nehézségek elkerülése érdekében itt az látszik célszerűnek, ha a magyar kormányforma bemutatását megelőzően fogalmi tisztázásra ragadtatjuk magunkat, és egyebek között leszögezzük, hogy számunkra a kormányforma a kormányzati rendszerrel azonos, elismerve, hogy létezik olyan felfogás is, amely e fogalmak között különbséget tesz. Ezzel szemben a kormánytípus fogalma csak a kormányzati rendszer részeként értelmezhető, sőt e fogalmat kifejezetten parlamentáris fogalomként célszerű felfogni. Hasonlóképpen érdemes megjegyezni, hogy a perszonalizált miniszterelnöki hatalom vagy a prezidencializálódott miniszterelnöki kormányzás, a kancellár-típusú kormányzás és más hasonló kormányrendszer-varianták ugyancsak a kormánytípus fogalmi körébe tartoznak.

A kormányforma ugyanakkor nem ezeken a szinteken értelmezendő. A kormányforma, vagyis kormányrendszer, más szóval kormányzati rendszer a kormánytípus fogalmi kategóriája felett, ugyanakkor a politikai rendszer kategóriája alatt helyezkedik el. Az államformától szisztematikusan elválasztott kormányforma, amelyet megtisztítunk a kormánytípusok, kormányzati modellek és a különböző kormányrendszer-variantákat leíró kategóriák zavaraitól, tiszta fogalmában azt mutatja be, hogy milyen a viszony a törvényhozó és a végrehajtó hatalom között – esetleg az államfői hatalom közvetítésével.

Ez alapján azt mondhatjuk, hogy a világ országai számtalan formában működtetik a kormányzataikat, de a legtöbb demokratikus ország alapvetően kétféle kormányforma között szokott választani: a parlamentáris és a prezidenciális kormányzati rendszer képezik a kormányformák két alaptípusát. A két őrendszer között azonban természetesen egy seregnyi átmenet létezik, és további vegyes vagy különleges rendszereket is ismer a világ, de ezek között tárgyunk szempontjából a francia típusú fél-elnöki rendszer a meghatározó, ha nem tekintjük azokat az atipikus rendszereket, amelyekre itt nincs mód kitérni.

Mint ismert, a parlamentáris rendszer szülőhelye Európa, az elnöki rendszer pedig Amerikában alakult ki. A parlamentáris rendszer prototípusa a rendszer őshazája, Nagy-Britannia, de parlamentáris rendszerek működnek szerte Európában Izlandtól Litvániáig, Norvégiától Albániáig is, és a világ számos országa ugyancsak parlamentáris útra tért Kanadától Indián és Japánon át Ausztráliáig. A prezidenciális kormányforma mintaállama az Egyesült Államok, amely e szisztémát

irigylésre méltó hatékonysággal működteti, de ugyancsak prezidenciális kormányformát választott magának – több-kevesebb sikerrel – a hatalmas amerikai kontinens szinte valamennyi állama Mexikótól Chiléig, Panamától Brazíliáig, továbbá sok más ország is a világban, Afrikától Ázsiáig.

E kormányzati rendszerek sajátos belső logikával rendelkeznek, amelyek következetes tiszteletben tartása az adott rendszer működését segíti elő. A belső logikával ellentétes megoldások sok esetben diszfunkcionalitásokat eredményezhetnek, ezért a kormányformák sikere általában a tiszta formák megtartásán múlik. Úgy véljük, a parlamentáris kormányzati rendszer magyar változatának majdani véglegesítéséhez ugyancsak a klasszikus megoldások újraértelmezésén át vezethetne az út.

A KORMÁNYFORMÁK KÜLÖNBSÉGEI

Magyarországon a demokratikus kormányalakzatok közül kizárólag a parlamentáris rendszernek vannak hagyományai. Országunkban semmi hagyománya nincs az elnöki rendszernek, de még a félelnöki rendszernek sincs előzménye. Ráadásul Magyarország Európában van, és Európában, mint ismert, ugyancsak szinte kizárólag a parlamentáris rendszernek vannak tradíciói, elnöki rendszer – Ciprust leszámítva – sehol sem működik vagy működött, és legfeljebb a félelnöki rendszerek lehetnek csábítóak egyes kelet-európai autoriter vezetők számára.

Történelmi determináltságaikból következően ezért a kontinens országai nemigen választhatnak más kormányformát, mint a parlamentarizmust. A kevés számú kivétel között elsősorban Svájcot találjuk, amely különleges, csak rá jellemző, önálló kormányformával rendelkezik, továbbá a már említett Ciprust, amely prezidenciális kormányformát működtet – vagy inkább annak egy sajátos változatával dolgozik –, és ennek is elsősorban etnikai okai vannak.

A tágabb európai kontinensen ismert úgynevezett fél-prezidenciális rendszer alapjai ugyancsak parlamentárisak. E szisztéma napjainkra már lényegében csak a kelet-európai poszt-szovjet térség államaiban maradt fenn, továbbá a rendszer prototípusában, Franciaországban. Korábban fél-elnöki kormányrendszerű volt Finnország és Portugália is, és néhány közép-európai egykori kommunista ország is erre az útra lépett, ma már azonban legtöbbjük visszatért a parlamentáris kormányrendszer klasszikus megoldásaihoz.

Számos példa mutatja, hogy a rendszerek vegyítése, átmeneti alakzatok kialakítása csak akkor számít hatékonynak, ha a rendszerek logikája nem egymás rovására érvényesül. Mind a prezidenciális, mind a parlamentáris rendszer tökéletes emberi alkotás, az emberi szellem kiemelkedő teljesíté-

ménye, de eredményes funkcionálásuk csak akkor biztosítható, ha működtetőik betartják a rendszerek sajátos, itt is emlegetett belső logikájából eredő jellegzetes szabályokat.²

A prezidenciális vagy elnöki rendszer az elnöki tisztségről kapta a nevét, de ez nem azt jelenti, hogy a hatalmi ágak rendszerében az elnök által vezetett végrehajtó hatalom játszaná a legfőbb szerepet. A parlamentáris rendszer a törvényhozó hatalomról kapta a nevét, de ez nem jelenti azt, hogy ebben a rendszerben a parlament csinál mindent, inkább azt, hogy minden lényeges dolog a parlamentben történik. A parlamentáris rendszer törvényhozó hatalmát azért hívhatjuk parlamentnek, mert belőle származik az általa elszámoltatható kormány. Az elnöki rendszer törvényhozását ez az elnevezés a bizalmatlanság kifejezhetőségének hiánya miatt nem illeti meg.

A politikatudomány legtöbb szerzője további elválasztó jellegű sajátosságnak tartja az elnöki rendszerek azon jellegzetességét, hogy az elnököt a nép közvetlenül választja. Csak-hogy ma már a legtöbb parlamentáris rendszerű köztársaság elnökét is közvetlenül választja a nép, ez tehát nem elhatároló jellegű tulajdonság. Az már helyes megállapítás ugyanakkor, hogy a végrehajtó hatalom fejét az elnöki rendszerben közvetlenül a nép választja, míg a parlamentáris rendszerben a végrehajtó hatalom feje nem választás útján, hanem – általában – kinevezés útján kerül hivatalba (Magyarország ebben a tekintetben is kivétel). Ennek a sajátosságnak az elismeréséhez természetesen annak a megállapításnak az igazsága szükséges, hogy a parlamentáris rendszerekben nem az államfő, hanem a miniszterelnök a végrehajtó hatalom feje.³

Mindezek nyomán világos, hogy ha a parlamentáris és az elnöki rendszereket szisztematikusan összevetjük egymással, azokat a jellegzetességeket kell megtalálnunk, amelyek úgy jellemzők az egyik rendszerre, hogy azok ellenkezője jellemzi a másik rendszert. Ezen elv alapján a parlamentáris rendszert lényegében három – egymással összefüggő és egymásból következő – elem különbözteti meg a prezidenciális rendszertől, további – kisebb jelentőségű – karakterjegyek mellett.

Az egyik különbség az, hogy a parlamentáris rendszerben az államfő és a kormányfő tisztségét két különböző személy tölti be, míg a prezidenciális rendszerben e két tisztség egy tisztségviselő személyében egyesül. A másik elhatároló jelenség az, hogy a parlamentáris rendszerben a kormány a parlamentben képes megbukni, mert a kormány a parlament bizalmán nyugszik, míg a prezidenciális rendszerben a kormány nem függ a törvényhozás bizalmától. A harmadik jel-

legzetes különbség abban áll, hogy a parlamentáris rendszerben a parlament felosztható, míg az elnöki rendszerben a törvényhozás feloszlatása nem lehetséges (ez utóbbi különbség is abból adódik, hogy a parlamentáris rendszerben van elkülönült államfői intézmény, vagyis van, ki feloszlassa a parlamentet, ha kell).

Mindebből az következik, hogy a parlamentáris rendszer parlamenti ciklusai általában nem fixáltak, legfeljebb maximalizáltak (kivéve néhány újabb szabályozást bevezetett országot), míg az elnöki rendszer törvényhozási ciklusai – a végrehajtó hatalom megbízatásához hasonlóan – alkotmányban rögzítetten fixáltak, és lerövidítésük nem következhet be. Ebből pedig az a sajátosság adódik, hogy egy esetlegesen előálló kormányválságot a két kormányzati rendszer egymáshoz képest gyökeresen különböző módon old meg a rendszer sajátosságai szerint (a pártrendszerek különbözőségeire itt nem térünk ki).

A FÉLELNÖKI RENDSZER

Amikor Magyarországon időről-időre a kormányforma esetleges megváltoztatásának igénye merül fel, az ötletadók és bírálók – bár rendszerint nem tudnak róla – sohasem az elnöki rendszer bevezetésének gondolatát pártolják vagy ellenzik. Amire ők gondolnak, az nem az elnöki, hanem a fél-elnöki rendszer. Jóllehet sok esetben kifejezetten elnökinék, prezidenciálisnak nevezik, valójában hazánkban az elnöki rendszerre való áttérés lehetősége komoly vagy komolytalan formában, esélyes vagy esélytelen ötletként nem került igazán szóba.⁴

A fél-elnöki rendszer nem elnöki rendszer, sőt, alapjait tekintve parlamentáris eredetű. Ennek a kormányformának az előzményei jóval a második világháború előtt kiépültek Európa több országában, mindenekelőtt a weimari Németországban, de a magunk részéről fél-elnökinék tartjuk az első Csehszlovák Köztársaságot is, és érzékelhető, hogy a rendszer bizonyos elemei további országokban is feltűntek.

A mintául szolgáló prototípus kialakulására azonban a huszadik század második feléig kellett várni. Mint ismert, Franciaországban az 1958-ban elfogadott alkotmány teremtette meg az V. Köztársaságot, amelynek élén az 1962-es alkotmánymódosításig, illetve ténylegesen az 1965-ös elnökválasztásig közvetlenül megválasztott erős elnök állt (azóta a nép által közvetlenül megválasztott államfő vezeti a végrehajtó hatalmat). Az elnöki ciklus a közelmúltig hétéves volt,

² E belső logika magyarázatára lásd SÁRI János: *A hatalommegosztás*. Osiris, Budapest, 1995. című alapművét.

³ Az ezzel ellentétes felfogásra lásd KOVÁCS Virág: *Köztársasági elnöki jogállás és hatalom Magyarországon*. Rejtjel, Budapest, 2007. című monográfiáját.

⁴ A kevés kivételek egyikére lásd: PÓSZÉ Lajos: *Elnöki rendszert Magyarországnak*. *Népszabadság*, 1990. szeptember 21.

és az alkotmány az államfő korlátlan újraválasztását is lehetővé tette, a 21. században azonban az államfői megbízatás már csak ötéves, és a módosított alkotmány csak egyszeri újraválasztást enged meg. A 2008-ban jelentősen módosított alkotmány az elnökválasztást közvetlenül követően nemzetgyűlési választásokat tesz kötelezővé, miáltal a parlamenti ciklust ugyancsak ötéves mandátumhosszal fixálja, vagyis az állami-politikai szervek immár nem csupán maximalizált, hanem rögzített terminusokkal dolgoznak. Ezek az elemek a francia kormányformát az elnöki rendszerhez teszik hasonlónak.

Igen ám, de a rendszer alapját képező elemek a francia szisztémát a parlamentáris kormányformához közelítik, hiszen az államfő és a kormányfő Franciaországban is két személy; a kormány a parlament bizalmán nyugszik, vagyis a nemzetgyűlésben elvileg bármikor megbukhat; és a közelmúltig bármikor fel lehetett oszlatni a parlamentet, ha az államfő előrehozott választásokat tartott szükségesnek. Az igazi megkülönböztető jelleg ugyanakkor abban áll, hogy a francia államfő nemcsak államfői minőségében gyakorolja a hatalmát, hanem egyben ő a végrehajtó hatalom feje is, miközben az általa kinevezett miniszterelnök a törvényhozásnak felelős kormányt vezeti, amelyet az államfő a közelmúltig elvileg bármikor meneszthetett, ha új kormány kinevezését látta indokoltnak.

Azt állíthatjuk, hogy a folyamatosan alakuló rendszer történelmének nagy részében valahol félúton helyezkedett el a parlamentáris és a prezidenciális végpont között, de összességében sajátos, különös, *sui generis* elegyet alkot, amely a rendszert külön kormányformává teszi.

Mármint ez a kormányforma a félelnöki vagy fél-prezidenciális rendszer, eredeti nevén a szemi-prezidenciális kormányzat, amelyet De Gaulle tábornok-elnök személyes ambíciói által vezetett alakított ki munkatársaival, s amelynek számtalan – itt nem részletezendő – eleme a parlament és a pártok szerepének csökkentésétől az államfői uralom kiszélesítésén át a közvetlen demokrácia intézményeinek gyakori alkalmazásáig terjedően a rendszer melléktulajdonságai közé tartozik.

Az eredetileg sokat támadott rendszer – elsősorban a választási rendszer jótékony hatásának következtében – példátlanul sikeresen, öt évtizeden át fennmaradt, miközben néhány esetben a különböző politikai párháttérrel rendelkező köztársasági elnök és miniszterelnök társbérletét is át kellett élnie. Az utóbbi évek reformjai nyomán a rendszer új irányokba fordult, amelyekről a magyar közvélemény és a hazai politikatudomány a jelek szerint még nem vett ugyan

tudomást, de a rendszer leírása előbb-utóbb kikerülhetetlen feladat lesz.⁵

A francia alkotmány 2008-as nagyarányú módosítása (mely a normák mintegy egyharmadát érintette) nyomán mindenesetre a kormányzati rendszer megindulni látszott egy olyan irányba, amelynek végén akár a különböző kormányrendszerek konvergenciája is elkövetkezhet, ha tekintetbe vesszük, hogy bizonyos parlamentáris rendszerek ezzel párhuzamosan ugyancsak elnökiek vonásokat vettek fel, és ez nem csupán a politika prezidencializálódásával, hanem intézményi megoldásokkal is együtt járt, amelyeknek messze ható következményeik lehetnek. (Ilyen intézményi megoldás az előrehozott választások kiküszöbölése, amely a rendszert egy klasszikus parlamentáris vonásától fosztja meg Nagy-Britanniában, Kanadában és – furcsa módon – Franciaországban is.)

Öt évtized után a francia rendszer tehát nagy arányban változott meg, miközben domesztikálódott, konszolidálódott, megszelídült, egyben képvisleti és liberális jellegűvé vált, és olyannyira közeledett a klasszikus kormányrendszerekhez (mind az elnöki, mind – egyes vonásaiban – a parlamentáris rendszerhez), hogy ma már egy jelentősen módosított félelnöki szisztémával van dolgunk.

Amikor azonban a kelet-európai tekintélyelvű rezsimek mintarendszerét, viszonyítási pontját, példaadó kormányformáját keressük, akkor nem az új Franciaország más kormányformákhoz hasonulni látszó rendszerét, hanem e szisztéma előképét, az 1958 és 2008 közötti francia kormányzati rendszer jellegzetességeit kell szemügyre vennünk ahhoz, hogy világossá váljék, miért olyan attraktív ez a kormányforma néhány közép- és kelet-európai (továbbá számos ázsiai és afrikai) kisdiktátor, illiberális vezető és autoriter alkotmányozó számára.

A KELET-EURÓPAI KORMÁNYFORMA

A *félelnöki rendszer* elnevezése éppen olyan pontatlan, mint a parlamentáris vagy az elnöki rendszer terminusa. Ezekről az elnevezésekről természetesen nem mi tehetünk. A politikatudomány lomhasága és új tudomány mivoltához képest is lassú fejlődése egyebek között azzal is jár, hogy ha valamely jelenségnek e diszciplína egyszer nevet ad, igyekszik ragaszkodni az adott szakkifejezéshez, ha már – mint társadalomtudománynak – önálló szaknyelve nincs.⁶

Midőn 1981-ben – több mint két évtizeddel a bevezetése után – végre angolul is megjelent Maurice Duverger követ-

⁵ E leírás alapjait kitűnően adta meg ÁDÁM Péter: Fazonigazítás Párizsban. *Élet és Irodalom*, LII/31, 2008. augusztus 1.

⁶ A társadalomtudományi szaknyelv hiányáról lásd: John LUKACS: *Fél évszázad magyar írásai*. Európa, Budapest, 2015.

kezetlenségektől és félreértésektől egyébként nem mentes tanulmánya, amely – ugyancsak pontatlanul – politikai rendszermodellnek tartva szemi-prezidenciálisnak nevezte a francia szisztémát, az ügy egyszer és mindenkorra eldőlt.⁷ A *szemi-prezidenciális* kifejezés magyar fordításaként a *félelnöki* elnevezés terjedt el, amelynek – s ez ugyancsak jelzi e tudományág általános, és különösen hazai állapotát – további három évtized elteltével még magyar írásmódja sem tisztázott.⁸

A félelnöki rendszer eredeti formájában inkább lenne nevezhető – ha már – fél-parlamentáris rendszernek, hiszen egyrészt e szisztémának legalább a „másik fele” parlamentáris, ráadásul – másrészt – e parlament valóban legfeljebb fél-parlamentnek tekinthető, mivel a törvényhozási tárgykörök megvonásával és szűkre szabásával e parlamentet fontos jogosítványaitól fosztották meg.

Ugyanakkor a képviselő elvének helyettesítése a politikai inkarnáció elvével, a pártok szerepének határozott csökkentése, egy erős kormánypárt létrehozása – amely elnöki pártként funkcionálva az elnök mögött áll, és más dolga nincs is, mint hogy ott álljon – olyan jelenségek, amelyek a politikai szcéna legfontosabb, szinte egyetlen lényeges szereplőjévé az államfőt teszik. Ha mindehhez hozzávesszük az alkotmánybíráskodás ma már előrehaladottabb, de eredetileg a rendszerben teljesen jelentéktelen, afféle kvázi-alkotmánytanácsi szerepét, valamint a népszavazások gyakori és bármikor alkalmazható eszközét, amely ugyancsak az elnök kezében van korlátlan bevethetőséggel, akkor előttünk áll az a rendszer, amely egy nem liberális közegben kifejezetten veszélyes lehet a szabadságra nézve.

Hogy Franciaországban e rendszer nem eredményezett elviselhetetlen zsarnokságot, annak éppúgy történeti-szociológiai és politikai-kulturális okai vannak, mint a rendszer létrejöttének, amelyben személyes motivációk éppen úgy szerepet játszottak, mint abban, hogy a rendszer nem fajult el. Közjogi oka ugyanakkor a – lényegében – liberális demokrácia fennmaradásának legfeljebb a kormányformától független (kétfordulós, abszolút többséget kívánó, egyéni kerületes többségi) választási rendszerben – és az ettől nem független pártrendszerben – keresendő, de ha egy ország e jelenségek nélkül a közjogi szisztémát egy az egyben mechanikusan lemásolja, a demokrácia megőrzésére nincs garancia (amint ezt néhány dél-amerikai és ázsiai kísérletet megmutatta).

A szisztéma közepén az erős elnök áll. A fél-elnöki rendszer elnöke nem egyfajta fél-elnök, vagy félig erős államfő,

hanem nagyon is erős, a végrehajtó hatalmat is irányító köztársasági elnök. A csalóka elnevezés nem ad tájékoztatást az államfő erejéről, sőt kifejezetten félretájékoztat, hiszen a fél-elnöki rendszer elnöke közjogilag nemhogy gyengébb volna, de igazából jóval erősebb az elnöki rendszerek elnökeinél (hogy a világpolitikában az Egyesült Államok elnöke jelentős szerepet játszik, az nem az elnök közjogi súlyából, hanem az ország világpolitikai jelentőségéből adódik).

A fél-elnöki rendszer elnöke által kinevezett (sok esetben általa kiválasztott) miniszterelnök ugyanakkor inkább tekinthető félig-erős miniszterelnöknek, hiszen e rendszerben a végrehajtó hatalom élén nem a kormányfő, hanem az általában közvetlenül a nép által választott köztársasági elnök áll, aki konvenciók alapján is erős jogosítványokkal rendelkezik a külügy, a belügy és az igazságügy, valamint a honvédelem és a humántárcák (kevésbé a gazdasági tárcák) irányítása terén. (Ez az állapot ráadásul a legtöbb esetben úgy áll elő, hogy az alkotmány ez utóbbi viszonyokat nem vagy alig szabályozza.)

Gyenge miniszterelnök, gyenge parlament, alig létező alkotmánybíráskodás, szabadon manipulálható népszavazási lehetőségek, lojális közigazgatás, állami média és kormány-közeli sajtó, nagy állami szektor, számtalan állami vállalat és központosítás, centrális pártpolitikai erőter és elnöki párt, tekintélyelvű hagyományok és a nagyság számtalan kedves jele összességükben masszív alternatívát kínálhatnak a liberális képviselői demokráciával szemben.

Ez az a rendszer, amelyre Vladimir Meciar törekedett Szlovákiában, de több alkalommal is csalódnia kellett az elnökválasztás eredményében, és ez a rendszer lebegett Robert Fico szeme előtt is, csak hogy neki sem sikerült az elnökválasztáson győznie. Ezt a rendszert honosította meg rövid időre Lech Walesa, hogy aztán utódai – az 1997-es alkotmány következtében – újból a parlamentáris útra térhessenek Lengyelországban. Ez volt a rendszere Franjo Tudjman elnöknek Horvátországban, míg utódai rá nem találtak a parlamentáris megoldásra. Ezt a rendszert működtette Szlobodan Milosevics Szerbiában, majd Jugoszláviában, majd ismét Szerbiában, és a Balkán többi délszláv állama is erre a rendszerre tért át néhány évre, miután a kommunista múltnak és Jugoszláviának egyaránt búcsút mondott. Ilyen rendszerben gondolkodott Victor Ponta is Romániában (ahol a rendszer nélküle is egyfajta kvázi-félelnöki volt), de a közvetlen elnökválasztás eredménye megakadályozta terveinek végrehajtását.

Sikeresen ült át ugyanakkor a miniszterelnöki székből az

⁷ Lásd Maurice DUVERGER: A New Political System Model: The Semi-Presidential Government. *European Journal of Political Research*, 8. (1980), 165-187.

⁸ Jóval nagyobb elterjedtsége miatt jelen tanulmányban a *félelnöki* kifejezést használjuk, holott helyesebbnek tartanánk a kötőjeles (*fél-elnöki*) változatot.

államfői pozícióba Recep Tayyip Erdogan Törökországban, de az elnökválasztást nem sokkal követő törvényhozási választások eredménye egyelőre megakadályozta őt abban, hogy közjogilag is erősebbé tegye az államfői tisztséget. Egyfajta közép-európai végzetként kezdetben a függetlenné vált Ukrajna is a félelnöki rendszert honosította meg, majd néhány éves parlamentáris időszak után ismét a félelnöki útra tért.

Közép-Európában (illetve a tágabb Köztes-Európában) a parlamentáris hagyományok, a közjogi-politikai tradíciók, valamint kulturális okok és különös módon a közvetlen államfőválasztás intézménye miatt a térség számos komoly kísérlete ellenére csak néhány esetben és csak néhány évre sikerült meghonosítani a félelnöki szisztémát, de Kelet-Európában a rendszer szinte adta magát. Olyannyira, hogy – a balti államok kivételével természetesen – a volt Szovjetunió valamennyi utódállama, a térség összes országa egyértelműen és szinte alternatíva nélkül erre az útra lépett, más szisztémával nem is kísérletezve, leszámítva a már említett ukrán kísérletet, amely töről metszett klasszikus parlamentáris szisztémát kívánt bevezetni, de – Közép-Európa országaival szemben – Ukrajnában nem a félelnöki, hanem a parlamentáris időszak számított kivételnek, és nem tartott néhány évnél tovább.

A posztkommunista maffiaállamok tipikus kormányformája a félelnöki rendszer. Ennek működéséhez számos feltétel szükséges, de két olyan körülmény, amelyet sokan feltételnek tartanak, nem szükséges a sikerességéhez. Az egyik a közvetlen államfőválasztás intézménye, a másik a vitathatatlanul legerősebb politikai vezető államfői státusa.

Az utóbbi években Magyarországon is elterjedt az a nézet, hogy egy félelnöki rendszer bevezetéséhez mindenekelőtt a közvetlen elnökválasztás bevezetésére van szükség. Ezzel szemben a helyzet az, hogy a nép általi államfőválasztás általában tipikus velejárója, felismerhető jellegzetessége, de nem feltétele a rendszernek. A francia kormányformát 1958 és 1962 között, vagyis a bevezetésétől az alkotmányellenesnek tartott alkotmánymódosításig, illetve 1965-ig, az elnökválasztásig ugyancsak félelnökinek kell számítanunk, holott az elnököt nem általános választás útján választották meg. Hasonlóképpen félelnöki volt a két világháború közötti csehszlovák rendszer is, noha az államfőt közvetlenül választották meg, sőt, szinte jelölték ki.

Ha Magyarországon valaha félelnöki rendszer alakulna, azt sem feltétlenül egy közvetlen elnökválasztásnak kellene bevezetnie. Az igaz ugyanakkor, hogy egy ilyen rendszerben idővel, előbb-utóbb óhatatlanul felvetődne egy közvetlen elnökválasztás igénye, a dolgok természetéből adódóan, amennyiben nagyobb hatalomhoz nagyobb felhatalmazást szokás szükségesnek tartani (nem mintha ezzel, vagy a fentiek

közül bármivel egyetértenénk).

A kormányformák különbségeinek értelmezését megnehezítő másik gyakorlati problémát az a tapasztalat okozza, amelyet Oroszország halmozott fel 2008 és 2012 között. Ebben az időszakban a korábbi és későbbi elnök, Vlagyimir Putyin nem államfőként, hanem miniszterelnökként állt a rendszer élén. Ezt az intézményi megoldást az egyértelműen stabil, kikezdetlenül erősen kiépült orosz hatalmi berendezkedés tette lehetővé és az orosz alkotmány tette szükségessé. Utóbbi 1992-es elfogadása óta – a klasszikus, eredeti félelnöki rendszerektől eltérően – csak az államfő egyszeri újraválasztását engedi meg, ugyanakkor – a klasszikus elnöki rendszerektől eltérően – megengedi, hogy egy ciklus kihagyásával az elnök visszatérhessen az államfői hatalomba, adott esetben akár újabb két mandátumra.

Putyin 2000 és 2008 között két terminuson keresztül államfőként gyakorolta a legfőbb hatalmat, majd 2012 óta újból államfőként tevékenykedik – az azóta módosított alkotmány alapján immáron nem négyéves, hanem hatéves mandátumát töltve ki. Két államfői időszaka között azonban – egykori és későbbi miniszterelnökével, legfőbb politikai szövetségésével, Dmitrij Medvegyevvel kötött megállapodása alapján – ő váltotta Medvegyevet a miniszterelnöki székben, szövetségese pedig őt az államfői székben, hogy aztán az átmeneti időszak lejártával helyreálljon a rend, és a két politikus újból széket cseréljen.

Természetesen már az is abszurd, hogy ilyen megállapodásra – demokratikus díszletek és választások közepette – sor kerülhetett, hiszen itt nem csupán két közvetlen elnökválasztás, de két törvényhozási általános választás eredményét is előre kellett látni, illetve meghatározni, ami rengeteget elmond az orosz demokrácia állapotáról, ám számunkra itt – tárgyunk szempontjából – mindenekelőtt e megállapodás nyomán bekövetkezett oda-visszaváltásnak a kormányformára gyakorolt hatása az érdekes, márpedig e tekintetben nincs okunk csodálkozni.

A Putyin miniszterelnökségét hozó átmeneti időszakban ugyanis jelentősen megnövekedett az informális hatalomgyakorlás jelentősége – az üzleti oligarchák továbbra is Putyin kegyeit keresték, és az elnök formális döntései mögött mindig ott volt a miniszterelnök alakja is –, de a döntéseket papír szerint továbbra is az államfő hozta, és az államfő gyakorolta a félelnöki rendszer erős elnöki hatalmát, annak minden formális és informális, tényleges és protokolláris attribútumával, látványos és ünnepélyes aktusával együtt. A közvélemény természetesen minden elnöki intézkedésbe és megnyilvánulásba belelátta Putyin autoritását is (helyesen), de a miniszterelnök közjogilag legfeljebb a kormányt vezette, míg az állam egésze élén az államfő állt: a kormányforma ebben az átmeneti időszakban sem változott.

Ennek a látszólag talán meglepő jelenségnek az oka ugyanis éppen a jelenség átmenetiségében volt. Mindenki tudta – és az orosz viszonyok között tudhatta –, hogy e helyzet ideiglenes, és a rövid, négyéves átmenet lejártával a dolgok visszaállnak a normális rendjükbe. E normális rend a valóságos hatalmi viszonyokat képezte le a közjog állapotaira, és midőn a kényszerű fordított helyzet helyrebillent, a statikus és a dinamikus hatalom, az informális és a formális uralom, a közjogi és a politikai méltóság újra egyesült, és a szereplők kezébe annyi hatalom került, amennyit a kormányforma ad. Ez a biztonságos tervezés, a jövő biztos tudata biztosította a rendszer biztonságos működését, szolgáltatta a stabilitást, és ez a körülmény természetesen az orosz politikai rendszerről éppen olyan sajátos bizonyítványt állít ki, mint az orosz kormányzati rendszerről.

Csak hogy éppen ezért a helyzet magyar tanulságaival óvatosan kell bánni. Nyilvánvaló, hogy az orosz kormányzati rendszer még a fent említett átmeneti állapotában sem közelített jelentősen a parlamentáris modellhez. Magyarországon 2010 óta az oroszországihoz hasonló politikai rendszer épült ki. De a magyar kormányforma nem hasonlít az oroszhoz.

A MAGYAR PARLAMENTARIZMUS

Magyarország kormányformája nem a kelet-európai posztkommunista maffiaállamok tipikus kormányformájával, a félelnöki rendszerrel vethető egybe, viszont nagyon is hasonlít a közép-európai posztkommunista országok tipikus kormányformájához, a kvázi-parlamentáris modellhez, amelynek sajátos jellegzetességei vannak. Mindemellett a magyar kormányformán felfedezhető néhány olyan vonás is, amely kifejezetten csak Magyarországra jellemző, miután más közép-európai országok az utóbbi években lassacskán túlléptek a hasonló jellemvonásokon.

Összességében a magyar parlamentarizmus egy leginkább önmagához, mindenekelőtt önmaga tiszteletreméltó múltjához viszonyítható sajátos kormányforma, amelyen jellegzetes karaktervonások, színek és árnyalatok vannak, de ezek többnyire nem előnyére, hanem hátrányára váltak az elmúlt negyedszázadban még akkor is, ha ez a tény jó ideig keveseknek tűnt fel.

Magyarország az itt tárgyalt szempontból mindenesetre különleges helyzetben van, hiszen hazánk a térség országai közül egyedülállóan, de még az egész európai kontinens fejlettebb országaival való összehasonlításban is kiemelkedő parlamentáris tradíciókkal rendelkezik. Országunk a dualizmus korában és a két világháború között is fejlett parlamentáris berendezkedést működtetett (sajátosan fejletlen, itt

nem tárgyalható elemekkel), de e szakaszokat követő, kárhoztatott pártállami korszak évtizedei az egykoron meglévő politikai tudást a jelek szerint sikeresen oltották ki a később született nemzedékek emlékezetéből. Erre a tudásra azonban – merjük mondani – nagy szükség lenne, mert a magyar politikai kultúra egykoron parlamenti kultúraként működött és virágzott. Hazánk demokratikus hagyományai nem számottevők, de parlamentáris hagyományai figyelemre és továbbörökítésre méltók és érdemesek (volnának).

Csak hogy a magyar kormányforma előbb az 1946. évi I. törvénycikkkel, a köztársasági törvénnyel (amely a maga nemében jelentős alkotás volt), és később – mindenekelőtt – az 1949. évi XX. törvénnyel, a sztálinista „alkotmánnyal,” vagyis a népköztársaság alaptörvényével olyan jellegzetességeket kapott, amelyeket a köztársasági korszakot megalapozó alkotmány módosítások, vagyis az 1989. évi XXXI. törvény, sőt a kormánytípusra hatást gyakoroló 1990. évi IL. törvény sem vettek ki a rendszerből. Hogy miért nem, annak vizsgálata messzire vezet, de az időnek, a kompromisszumra törekvésnek, a félelemnek, a tudatlanságnak, a téves elképzeléseknek és az ideiglenesség szándékának bizonyosan egyaránt volt szerepük a rendszerváltás közjogi konstrukciójának hibás megalkotásában. A rendszerben „felejtett” régi, kommunista jellegzetességek azután rögzültek, beidegződtek, véglegesedtek, és – bizonyos alkotmánybírói meg erősítésekkel – olyannyira gyökeret vertek, hogy immár ezek váltak természetessé.

Az ismerethiány jelentős szerepet játszott abban is, hogy a közjogász-közvélemény a szélesebb közvéleménnyel együtt nemcsak elfogadta, de támogatta, óvta, védte, dicsérte, sőt időnként magasztalta is az 1989-ben módosított 1949-es alkotmányt, annak hatalmi szerkezetével, „független intézményeivel” és kormányzati rendszerével együtt. Ezt a dicsérő elfogadást ugyanakkor mindenekelőtt az a jellegzetes alapjogi szemlélet motiválta, amelyet itt nincs módunk bíráltni, de amely jelentősen hozzájárult ahhoz is, hogy a 2012-ben hatályba lépett alaptörvény finom folytonossággal és tudatlan magabiztossággal vitte át a tévesen beállított kormányformamodell az új érába is. Ennek számtalan velejárója és következménye egyaránt van, de ehelyütt csak a kormányformával összefüggő jelenségekkel foglalkozhatunk.

A MAGYAR ÁLLAMFŐ

A magyar parlamentarizmus egyes különös elhajlásainak, következtelenségeinek, rendezetlenségeinek számbavétele során a klasszikus parlamentáris rendszer szemszögéből szemlélve legelőbb az államfő hatásköreinek sajátos listája szűrhet szemet.

A magyar államfő státusának egyik – kormányformával összefüggő – tulajdonsága a politikai iniciativa szokatlan lehetőség, Magyarországon ugyanis az államfő törvénykezdeményezési joggal rendelkezik. Jóllehet az eddigi köztársasági elnökök – egyetlen indokolt esetet kivéve – eleddig nem éltek e jogosítványukkal, az alaptörvényben benne maradt e lehetőség, holott ez ellentétes az államfő státusával és idegen a parlamentarizmustól is; ilyesmi sem a magyar parlamentáris múltban nem volt (az úgynevezett előszentesítési jogról itt nem szólva), sem Nyugat-Európa klasszikus parlamentáris rendszereiben nem létezik természetesen.

Emellett a magyar államfő megjelenhet és felszólalhat a parlamentben (a korábbi szabályozás szerint részt vehetett és felszólalhatott az Országgyűlés és annak bizottságai ülésein), amely jogosítvány ugyancsak ellentétes a parlamentáris logikával és idegen a parlamentarizmustól. Nem kell mondanunk, hogy az efféle politikai szerepvállalás (amellyel a magyar köztársasági elnökök ritkán éltek ugyan, de Sólyom László elnökként például sajnálatosan élt vele, míg éppen az ebből adódó konfliktus miatt egyszer csak megsértődött, és attól kezdve pedig éppen nem élt vele, sőt akkortól már az ülésterembe sem volt hajlandó bemenni) sem a parlamentáris államfői státussal, sem a kormányforma logikájával nem egyeztethető össze.

Ezek az államfői többletjogosítványok ugyanakkor értelmetlenek és veszélytelenek is egyben. Nem ezektől a jellegzetességektől lesz túlzott hatalma az elnöknek, mert ezek az ártalmatlan kommunista örökségek a rendszert csupán indokolatlanul hibriddé, de nem veszélyessé teszik. Az államfőnek a politikai porondon való megjelenése, kezdeményező aktorként való fellépése, politikai szereplővé tétele, a politikai fórumon való szerepeltetése nemhogy erősítené, hanem inkább gyengíti a parlamentáris rendszer államfői hatalmát (a semlegesség látszatára törekvő eddigi elnökök láthatóan nem is igen tudtak mit kezdeni ezzel a felelősséggel, és inkább nem csináltak semmit), és e jogosítványok inkább oktalanság, semmint gonosz számítás okán képezik még a rendszer részét.

Amíg ugyanakkor az államfőnek a magyar kormányformában bizonyos nem indokolt és nem parlamentáris többletjogai vannak (2012-ig a köztársasági alkotmány alapján az elnöknek intézkedéskezdeményezési joga is volt, bár senki nem tudta, hogy az micsoda), addig a másik oldalon jelentős és valódi államfői jogosítványoktól van megfosztva, holott ezek a rendszer parlamentáris jellegét erősítenék.

Ilyen jellegzetesség a miniszterelnök államfő általi kinevezése, amelyet a magyar alaptörvény nem ismer. Márpedig ez az államfői jogosítvány a parlamentáris rendszerek egyik legfőbb sajátja szerte Európában, és természetesen a magyar

parlamentarizmusnak is része volt a második világháborúig, a kommunista „alkotmányba” azonban már nem került be, és azt a rendszerváltás alkotmánymódosításai sem hozták vissza a közjogi szerkezetbe, s a helyzet később sem változott, vagyis ezen a téren a hatályos alaptörvény sem a klasszikus modellt, hanem a kommunista hagyományt követi.

Azt állítjuk, hogy nem egyértelmű erőviszonyok mellett, vagyis ha a választásoknak nincs egyértelmű győztesük, vagy a győztes erőnek nincs egyértelmű vezetője, vagy a vesztesek összességében többséget alkotnak, vagy különös koalíciós partnerek jelentkeznek, vagy ciklus közben kerül sor kormányfőváltásra (az államfő természetesen konstruktív bizalmatlansági indítvány körülményei közepette is kap szerepet a kormányfő kinevezésében – lásd a német példát), és számos más esetben a kormányfő kinevezésére igenis szükség lehet. Arra tudniillik, hogy a semleges államfő a kinevezési jog gyakorlásával alakítóan lépjen fel a végrehajtó hatalom konstituálásában. Ehhez persze más hatáskörök elvonásával – lásd fent – Magyarországon is semlegessé kellene tenni az államfői intézményt.

Magyarországon a miniszterelnököt a parlament választja. Ez az egyetlen személyi döntés, amelyet a parlament nyílt szavazással hoz meg, és ez az egyetlen, amely abszolút többséget igényel. Egyéb gondok mellett ez az eljárás lehetlenné teszi kisebbségi kormány alakítását (pedig erre időnként szükség lehet), és összekuszálja a kormányprogram elfogadását, a kormány valódi megalakulását, amely problémát az alaptörvény – érzékelve a tarthatatlanságot – úgy oldott meg, hogy gyakorlatilag eltörölte a kormányprogramot. Hazánkban a kormány már az összes miniszter kinevezése előtt megalakulhat, ráadásul a miniszterek esküjüket a parlament előtt teszik le, holott őket valóban az államfő nevezi ki, és nem a parlament választja (Orbán Viktor 2010-ben miniszterelnökké választásakor maga tette le az esküt saját magának a parlament plénuma előtt).

Ezzel függ össze, hogy Magyarországon a köztársasági elnök mindig a parlament alakuló ülését nyitja meg, vagyis egy ciklusban egyszer mond el egy beszédet a plénum előtt (ha ciklus közben egyébként nem él megmagyarázhatatlan felszólalási jogával), melyben közhelyeken, formaságokon és ízlés szerinti irodalmi idézetek vegyes színvonalú felolvasásán túl nem mond semmit. Ezzel szemben Nyugat-Európában az államfő általában évi beszédet mond (vagyis nem négy év alatt egyet) a parlamentben (tipikusan a felsőházban), midőn tulajdonképpen a kormány éves programját ismerteti (vagyis nem közhelyeket, hanem konkrét lépések terveit, az éves a törvényalkotási tervet és az állami látogatások éves tervét).

A helyzet tarthatatlansága vagy inkább szánalmassága mellé már csak a parlament-felosztási jog anomáliáit kell

hozzávenni. A parlament – praktikusan az alsóház – feloszlatathatósága a parlamentáris rendszerek sajátja, megkerülhetetlen velejárója, számos probléma orvoslására – többek között permanens kormányválság megoldására – alkalmas jogintézmény, rendszer-specifikus vonás, a parlamentáris kormányforma definíciószerűen inherens sajátja. Magyarországon azonban gyakorlatilag nem létezik. Hiszen ami helyette van, az nem az.

A magyar köztársasági elnök a korábbi alkotmány alapján két esetben oszlathatta volna fel az országgyűlést (természetesen ilyesmire sohasem került sor), az új alaptörvény ezekből egyet tartott meg, de egy másikat hozzávett. Utóbbi a költségvetés el nem fogadásának esete, amelynek hatalmas potenciális veszélyeiről nem itt szólnunk.⁹ Az egykori köztársasági alkotmányban is szerepelt eset pedig az, amikor az országgyűlés nem képes miniszterelnököt választani, de az alaptörvény ugyancsak nagyon szűk körre vonja ennek előfordulhatóságát.¹⁰ Ha mégis előállana ilyen helyzet, az államfőnek akkor sem kötelező a feloszlítás eszközével élnie – erre a másik esetben sincs kötelezve –, csupán lehetőségként van a kezében ez az eszköz.

E súlyos eszköz azonban hazánkban sajátosan nem a kormányozhatóságot segíti elő, hanem éppen a kormányzás lehetetlenné tételét. Magyarországon a parlament feloszlathatósága nem egy kormányválság megoldását, hanem annak elmélyítését, vagy inkább a kirobbantását szolgálja. Nem azért áll a köztársasági elnök rendelkezésére, hogy kimenetet nyújtson egy politikai válságból, hanem azért, hogy politikai válságot idézzon elő. Arra való, hogy megakassza, és nem arra, hogy elősegítse a megoldást. Más esetekben az országgyűlés feloszlatatlan.

Nyugat-Európa alkotmányaiban a törvényhozás feloszlítására vonatkozóan az államfő számára vagy egyáltalán nincsenek megkötések, vagy legfeljebb formális megkötések vannak. Ezek az alkotmányok a döntés mögött az iniciatívát, a kezdeményezés esélyét és ódiúmat, a politikai aktivitás lehetőségét, a megoldás kulcsát és a politikai felelősség vállalását, az ötletet és a megvalósítás lebonyolíthatóságát

egyértelműen és egyaránt a miniszterelnöktől várják el. Az államfő erőssé tételével valójában a kormányfő pozícióját erősítik, s ezzel a kormányozhatóságot, a végrehajtó hatalom cselekvési szabadságát és felelősségre vonhatóságát, a stabilitást és az állami szervek együttműködését, harmóniáját, összességében a polgárok érdekét és szabad akaratuk kinyilváníthatóságát szolgálják.

A magyar alaptörvény ezzel szemben tehetetlenné és szerencsétlenné teszi az államfőt, eszköztelenné és tetszhalottá teszi a kormányt, miközben korlátozhatatlanná és omnipotenssé teszi a parlamentet, pontosabban annak egy szervezett, az állami működés megbénításában érdekelt részét. Ez a szabályozás annak jó, akinek a zavarkeltés a célja, akár kisebbségben van, akár többségben.

Ha azonban többségbe kerül (akárcsak egyszerű többségbe is), akkor egyértelműen az ügy urává válik. Magyarországon ugyanis az Országgyűlés feloszlathatja önmagát (e döntéshez nincs szükség minősített többségre).

A parlament önfeloszlathatósága, vagyis az a lehetőség, hogy ilyesmivel a parlament éljen, teljességgel idegen a parlamentarizmustól és összeegyeztethetetlen a parlamentáris kormányforma logikával. Nyugat-Európa parlamentáris rendszerei (vagyis szinte valamennyi nyugat-európai ország) természetesen nem ismerik ezt a jogintézményt, a parlament kezébe ilyen döntési lehetőséget nem adnak, hiszen azért van az államfő, hogy az élhessen e joggal, amely sehol sem a parlamentet, hanem őt illeti (bizonyos megkötésekkel).

Tőlünk nyugatra szinte csak Ausztriában van joga a parlamentnek önmagát feloszlítani, de ennek itt nem részletezhető történelmi okai vannak, és ez a jog mindenekelőtt az egykori úgynevezett ausztromarxisták nagy befolyásának köszönhetően került be a szomszédos ország jogrendszerébe. E kommunista hagyomány ugyanakkor számos helyen Kelet-Európában ugyancsak továbbél. Közép-Európa egykori állam-szocialista rendszerei szintén tartalmazták ezt a jogot, és ez jó néhány országban úgy is maradt, ahogy volt.¹¹

Magyarország ezen a területen ugyancsak nem végezte el a rendszerváltás munkáját – sem 1989-90-ben, sem 2010 után.

⁹ Az Alaptörvény 3. cikke (3) bekezdésének b) pontja alapján a köztársasági elnök a választások egyidejű kitérésével feloszlathatja az Országgyűlést, ha az az adott évre vonatkozó központi költségvetést március 30-ig nem fogadja el. Ugyanakkor az Alaptörvény 44. cikke (3) bekezdésének értelmében a központi költségvetésről szóló törvény elfogadásához a Költségvetési Tanács előzetes hozzájárulása szükséges. Az Alaptörvény ugyanezen cikkének (4) bekezdés úgy rendelkezik, hogy a Költségvetési Tanács az elnökből, a Magyar Nemzeti Bank elnökből és az Állami Számvevőszék elnökből áll; a Költségvetési Tanács elnökét a köztársasági elnök nevezi ki hat évre. A visszaélésre nemhogy lehetőséget, de szinte felhatalmazást adó normák alapja azok a kamunak tekinthető rendelkezések, amelyeket az Alaptörvény 36. cikkének (4) és (5) bekezdése tartalmaz. Ezek ismertetése és az ezekből adódó következtetések levonása nem ennek az írásnak a feladata, illetve tárgya.

¹⁰ Az Alaptörvény 3. cikke (3) bekezdésének a) pontja szerint a köztársasági elnök a választások egyidejű kitérésével feloszlathatja az Országgyűlést, ha a Kormány megbízásának megszűnése esetén a köztársasági elnök által miniszterelnöknek javasolt személyt az Országgyűlés az első személyi javaslat megtételének napjától számított negyven napon belül nem választja meg. Nyilvánvaló, hogy ezen a ritka – eddig még meg nem történt – eseten kívül más esetekben is előállhat patthelyzet, de ezekre az Alaptörvény nem kínál választ, illetve megoldást.

¹¹ A parlament önfeloszlátása gondolatának hazánkban mindenesetere kárhózas kossuthi hagyományai is vannak, vö: „míg az ország kormányrendszere elhatározólag meg nem alapíttatik, a legfőbb hatalom mindaddig a népfelület képviselő országgyűlés birtokában marad, mely ennél fogva csak önmaga által oszlatatik el.” Idézi HORVÁTH Mihály: *Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc*. Budapest, 1986:306.

A MAGYAR KORMÁNY

A magyar államfő jellegzetes közjogi gyengesége mellett mindenekelőtt a kormány gyenge pozíciójáról kell meggyőződnünk. Magyarországon a kormány – mint az utóbbi hónapokban is látjuk – gyakorlatilag nem kormányoz, vagyis nem a kormány kormányoz, pontosabban a kormány látszat-kormányzást végez, miközben a szerkezet kulisszái mögött a tényleges hatalmi mechanizmusok a színpalak takarásában épültek ki, és a legfontosabb politikai döntések rendre a kormányon kívül születnek.

Ez a felismerés szöges ellentétben áll azzal a leírással, amelyet hazai közjogászok a kormány erős, szinte bebetonozott státusáról, kimozdíthatatlan helyzetéről és az úgynevezett kancellárdemokráciáról vagy kancellári kormányról írnak. E leírásokkal szemben azt kell látnunk, hogy a kancellári kormányzás gyenge közjogi kategória, és valójában nem teszi érthetővé a kormányformát. A kancellári kormány kategóriája nem kormányforma, hanem kormánytípus, a számtalan kormánytípus egyike, amely valójában nem tájékoztat minket kellően a kormányfő erejéről.

A miniszterelnök és a kormánytagok közötti kapcsolatot – valójában hierarchikus viszonyt – nem a kormányforma, hanem a kormánytípus írja le. A számos megjelölés, ideértve az „első az egyenlők között” alaptípustól „az első az egyenlők mellett” típuson keresztül az „első az egyenlők felett” státusig, és hasonló kategóriák a kormányfő és miniszterei közötti viszonyrendszer leírására, illetve érzékeltetésére szolgálnak. Ezért a kormánytípus fogalma nem jelent mást, mint a miniszterelnök kormányon belüli státusának érzékeltetését, vagyis e kategória azt mutatja meg, hogy a kormányfő milyen szerepet játszik a kormányban, és ez a szerep hogyan viszonyul a kormánytagok szerepéhez.

Ennek a kérdésnek jelentős irodalma van. A szakirodalmi jelentőség ellenére ez a kormánytípus pőrén megfogalmazva nem jelent mást, mint a konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal bebetonozott miniszterelnöki álladalmat. Márpedig a konstruktív bizalmatlansági indítvány valójában nem jelent jelentős bebetonozást. Ennek megmagyarázására itt nincs tér, de e kérdéssel másutt már volt alakalmunk foglalkozni.¹²

Konstruktív bizalmatlansági indítvány nélkül is lehet erős a miniszterelnöki hatalom, a brit miniszterelnök például közjogilag bizonyosan a világ legerősebb miniszterelnökei közé

tartozik, pedig nem védi őt a bizalmatlansági szavazás konstruktivitása, mint a német kancellárt – s a német példa nyomán számos közép-európai kormányfőt. Ráadásul ez az eszköz a legtöbb esetben nem az ellenzék, hanem – koalíciós kormányzás esetén – a kormánykoalíció gyengébbik partnerének a kezében van. A konstruktív bizalmatlansági szavazás valójában felesleges túlbiztosítás.¹³

Az pedig egyenesen természetes, hogy a kormányfőnek nagyobb hatalma van, mint a kormány egyszerű tagjának, és az is normális, ha ezzel él is, mi több, helyénvaló, ha informális hatalmát is használja. Aligha képzelhető el olyan miniszterelnök Európában, akit kormányülésen látványosan és akarata ellenére formálisan is leszavaznak, miközben világos, hogy a kormány döntéseit a kormányfő mondja ki, miután ő dönt arról is, hogy mely kérdésben szavazzanak egyáltalán a kormányülésen, és ő teszi fel szavazásra a kérdést, miután arról is ő döntött, hogy ez mikor, a vita mely pillanatában történjék meg.

A magyar kormányfő közjogi hatalma kormányfői minőségében nem nagyobb, mint a kontinens bármely miniszterelnökének a hatalma – akár védi az illetőt a konstruktív bizalmi szerkezet, akár nem. Ráadásul a magyar kormányfő is megbuktatható akár destruktív bizalmi szavazással is, mint minden miniszterelnök a világon, akár van a rendszerben konstruktív elem, akár nincs.¹⁴

Ugyanakkor a jelenlegi magyar miniszterelnök – közjogilag – a legnagyobb hatalmú kormányfő az egész kontinensen. Sőt, a második világháború óta Európában (Kelet-Európát nem számítva) soha senkinek sem volt még nagyobb hatalma, mint neki. Mondjuk ki világosan: az utóbbi hetven évben nem kormányzott még senki nálánál nagyobb közjogi hatalommal ezen a földrészén.

Ez azonban nem a kormánytípus vagy a kormányrendszer vagy a kormányzati módszerek miatt van, hanem a sajátos magyar kormányforma miatt, amelynek kulcsát a magyar országgyűlésben találjuk.

A MAGYAR PARLAMENT

A parlamentarizmus, mint láttuk, olyan kormányforma, amelynek szerkezeti összetevői között nem a parlament a legfontosabb hatalmi erő – hanem a kormány (vagyis ennek

¹² SZENTPÉTERI NAGY Richard: A konstruktív bizalom, *Élet és Irodalom*, LIII/17. 2009. április 24.

¹³ Giovanni SARTORI: *Összehasonlító alkotmányelmélet*. (Fordította: Soltész Erzsébet) Akadémiai, Budapest, 2003:139-142.

¹⁴ A konstruktív bizalmatlansági indítványt bevezető országok paradoxonja, hogy e szisztéma mellett természetesen a kormánybuktatás egyéb módjai is léteznek, például a kormányfő maga is kérhet kormánya ellen bizalmi szavazást, és ha azt esetleg elbukja, le kell mondania anélkül, hogy az új miniszterelnök automatikusan meg lenne választva, hiába ismeri az alkotmány amúgy a konstruktív bizalmatlansági indítványt is. A kormányfő természetesen egy törvényjavaslat feletti szavazás kimeneteléhez is kötheti a politikai sorsát, és vereség esetén ugyanúgy utód nélkül mond le, mintha nem is léteznék konstruktív bizalmi szavazás a rendszerben. A magyar kormányfő ezekben a tekintetekben papíron semmiben sem különbözik európai partnereitől.

a kormányformának a neve éppúgy megtevesztő, mint a többi kormányformáé).

A kormány léte azonban, mint tudjuk, ebben a kormányformában a parlament bizalmán nyugszik – és e bizalom bármikor megerősíthető illetve megtagadható vagy megvonható, akár konstruktívan, akár „simán.” Ráadásul a kormány a parlamentnek mindenkor felelősséggel tartozik, és e felelősséget a legkülönbözőbb formákban állandóan érvényesíteni lehet – vizsgálóbizottságok, beszámolók, éves jelentések, interpellációk, kérdések, azonnali kérdések, folyamatos napirenden tartások, állandó válaszadási kényszerek és kötelezettségek, bizalmatlansági fenyegetettség és bizalom-megvonási lehetőségek lebegtetése formájában.

Nem arról van csupán szó, hogy demokratikus körülmények között és a sajtó szabad viszonyai közepette a kormány és ellenzéke mindenkor köteles választ adni – s e válaszra mindenkor készen állni – a társadalmat érdeklő vagy érintő bármely kérdésben, hiszen ez erkölcsi kötelesség és jól felfogott politikai érdek egyaránt. Hanem arról is szó van, hogy a kormánynak *közjogi* kötelessége a parlament bármely szélességére eleget tenni, mert a konstrukció az egyik szereplő (a parlament) kezébe teszi le a másik szereplő (a kormány) sorsát. A parlamenté a törvényhozó hatalom, és a kormányé a végrehajtó szerep. A kormány élete nehéz, a parlamenté könnyű, mert a parlament az úr, a kormány a szolga.

Csakhogy e szolga munkát végez és kormányoz, hatalmas apparátust tart fenn és dolgoztat, munkáltató és kifizető egyaránt, hatalmas hatalmat koncentrál és ezzel él is, mi több, a parlamentet is eteti a törvényjavaslatokkal, amelyekről egyeztet, és amelyeket előkészít, és amelyeket végigfuttat a törvényté válásig és azon túl is – a végrehajtás megszervezésével és biztosításával. Mindent a kormány csinál, miközben a parlament – kis túlzással – nem csinál semmit. Csak beszél.

A parlament ugyanis – mint a neve is mutatja, hiszen gyökere a *parle* (beszél) francia ige – ad absurdum egy *talking shop* – ahogyan a britek nevezik időnként gúnyosan –, és arra szolgál, hogy benne történjék minden fontos dolog, miközben nyilvános, bárki által követhető fóruma legyen a köz dolgairól folyó tiszta, állandó és színvonalas vitának. A szüntelen és színes, nívós és nyilvános közbeszéd magas fórumaként azonban nem kormányoz, csak ellenőrzi a kormányzást, de azt nagyon. Erre találták ki, még ha jellege és funkciója sokat módosult is az elmúlt századok során.

A magyar parlament azonban nem ilyen. A magyar parlamentarizmus jelen formájában félreértése a parlamentarizmusnak. Nálunk nem *minden* a parlamentben történik, hanem *mindent* a parlament csinál.

A magyar parlament olyasmiket tesz, melyeket normális parlamentáris ország parlamentje nem, és olyan tulajdonsá-

gokkal rendelkezik, amelyek a klasszikus parlamentáris rendszerek parlamentjeire nem jellemzők. Ezek közül a területi korlátokat figyelembe véve csak a legfontosabbakra hívjuk fel a figyelmet, és azokat is – önmagukban is összetett mivoltuk miatt – csak érinteni tudjuk.

A VÁLASZTÓ PARLAMENT

A mai magyar parlamentarizmus számos problémája közül az első a parlament általi választás problémája, vagyis az a jelenég, hogy Magyarországon számos közjogi tisztségviselő a parlamenttől kapja a megbízatását választás útján, márpedig ez a gyakorlat idegen a parlamentarizmustól. Hazánkban az országgyűlés választja a köztársasági elnököt, a miniszterelnököt, az Alkotmánybíróság tagjait és most már elnökét is, a Legfelsőbb Bíróság, vagyis mai nevén a Kúria elnökét (miközben egykori helyetteseit a köztársasági elnök nevezte ki), a legfőbb ügyészt, az összes ombudsmant (egykor), illetve az egy ombudsmant (ma), de a helyetteseit is, továbbá az ÁSZ elnökét. Ez nonszensz.

A parlamenteket a világban nem arra találták ki, hogy válasszanak, hanem arra, hogy megválasztva legyenek. A képviselők általában nem választók, hanem éppen választottak, akiknek nem kell tovább választani. Választási elem más állami szervek esetén csak a legkritikább esetben és csak kivételesen érvényesül.

A parlamentarizmusban azért van államfő, hogy az nevezze ki az állam legfontosabb tisztségviselőit, a hatalmi ágak vezetőit és vezető tagjait (a miniszterelnököt, a minisztereket, az államtitkárokat, a bíróságok és az ügyvédségek vezetőit, illetve vezetőjét, valamint az ország összes bíróját, akik monarchia esetén az ő nevében, köztársaság esetén a köztársaság nevében ítéleznek és járnak el). A független intézmények vezetőiről nem is szólva, hiszen azokat éppen azért nevezi ki „a nemzet egységét kifejező” államfő, mert – elvileg – nem politikai választás eredményeként kell funkcióba kerülniük.

A klasszikus parlamentek a parlament általi választás anti-parlamentáris és káros következményeinek elhárítása érdekében odáig is elmennek, hogy még magának a parlamentnek a tisztségviselőit sem választja a parlament, sőt még a házelnöki tisztséget sem parlament általi választás útján töltik be (lásd például a brit vagy az ausztrál alsóház elnökének, vagyis a *speaker*-nek a „kijelölését”). Ha eddig nem mennénk is el, a választás intézményét egy sereg tisztségviselő esetében újra kellene gondolni.

A választott parlament általi választás – „továbbválasztás” – hagyománya kommunista hagyomány, a „demokratikus centralizmus” és az egykamarás országgyűlés „legfőbb állam-

hatalmi szervként” való felfogásának hazug és szomorú következménye. Ráadásul e parlament általi választások – egy választás kivételével – természetesen titkos szavazással történnek (máshogy aligha történhetnének, ha már vannak), amely önmagában is anti-parlamentáris vonás.

Magyarországon a választópolgárok nem tudhatják, hogy adott választáson mely képviselő miként szavazott, holott ez társadalmi érdek lenne, míg a választás szabadságát a szavazás titkossága szolgálja, s e két érték a parlament általi választás intézményes körülményei között nem egyeztethető össze egymással.

Magyarországon e választások titkosságát számos esetben megsértették. E sértéseket valamennyi alkalommal a Fidesz követte el. Az 1993-as ombudsmanválasztás botrányosra sikeredett, egy 1997-es alkotmánybíró-választás és a 2000-es államfőválasztás pedig izléstelenre. A 2005-ös államfőválasztás alkotmányellenesen történt, bár a megválasztott elnök „semmi alkotmányelleneset” nem látott benne. A 2006-tól 2010-ig tartó ciklus valamennyi választása, így a legfőbb ügyész, a legfelsőbb bírósági elnök, az ombudsmanok és az alkotmánybírák megválasztása vagy megválasztásának megíúsulása botrányos körülmények között zajlott.

Az új évezred első évtizedére beérett az 1989-90-es közjogi szerkezet intézményi hibája. 2010-től a szerkezet nem, csak annyi változott, hogy attól kezdve természetesen minden parlament általi választás zökkenőmentesen ment és egyértelmű eredményt hozott, de a strukturális problémán sem a 2010 után lehetővé vált nagyszámú alkotmánymódosítás, sem a 2011-ben elfogadott alaptörvény nem változtatott.

E parlament általi választások ráadásul – két kivétellel – minden esetben kétharmadhoz kötöttek, még hozzá nagy kétharmadhoz, azaz nem csupán a jelenlévő, hanem az összes képviselő igenlő szavazatát igénylik, vagyis új alkotmány létrehozásához vagy alkotmánymódosításhoz szükséges többség kell az eredményességükhöz (titkos szavazáson), nem elég hozzájuk még a sarkalatos törvények elfogadásához szükséges többség sem.

A kétharmados szabály alóli egyik kivétel a miniszterelnök megválasztása, amelyhez abszolút többség kell (az összes képviselő több mint fele) egyszeri, még hozzá nyílt szavazáson (ráadásul új jelölések utáni négyszeri sikertelen szavazás után a parlament akár fel is osztható). A másik kivétel a köztársasági elnök választása, amelyhez az első fordulóban ugyan nagykétharmad kell, de ha ez nem jön össze, a második fordulóban relatív többség is elég (az alaptörvény hatályba lépése előtt ehhez a könnyítéshez egy harmadik forduló

kellett), vagyis az államfő megválasztásához kevesebb szavazat is elég, mint (államfői jelölésre) a kormányfő megválasztásához. Ráadásul e második fordulóban a választás a „szavazásban részt vevők számára való tekintet nélkül” érvényes és eredményes,¹⁵ ami a legelterjedtebb alkotmányértelmezés szerint azt jelenti, hogy a képviselőknek még a határozatképességhez szükséges létszámban sem kell jelen lenniük az érvényességhez és eredményességhez (vagyis ha összesen hárman vesznek részt a szavazáson, az már érvényes, és ha közülük kettő egy jelöltre szavaz, az már eredményes szavazás). Nem kell mondanunk, hogy ez a szabályozás nem megfelelő.

A magyar parlamentarizmus másik problémája az államfő általi jelölés jelensége, amely azt jelenti, hogy számos közjogi tisztségviselő parlamenti megválasztását államfői jelölés előzi meg, amely nem egyeztethető össze a parlamentarizmus belső logikájával. Magyarországon a miniszterelnök, a legfőbb bírói fórum (jelenlegi nevén Kúria) vezetője, a legfőbb ügyész és az általános ombudsman nem egyszerűen parlament általi választással kerül hivatalába, hanem e választás lebonyolításához államfői jelölés szükséges.

A jelenség mögött egyrészt az a felfogás áll, hogy a legfőbb szerv a parlament, másrészt az a hit, hogy a parlament általi választás nagyobb legitimitást ad egy tisztségviselőnek, mint az elnöki kinevezés, továbbá az a törekvés, hogy az államfőt ennek ellenére be lehessen vonni a rendszerbe, ha már van államfő, vagyis legyen a folyamat része, de – ha máshogy nem megy – hát a parlamenti döntés előkészítőjeként. Természetesen mindhárom feltételezés alapvetően téves.

Parlamentáris rendszerekben az államfő nem jelölni szokott, hanem neki szoktak jelölni, és ő kinevez. Nem javasol, hanem egy javaslatot elfogad. Nem aládolgozik a parlamentnek, hanem – általában – elfogadja a parlament döntését, vagy más szerv döntését, ha más a javaslattevő. Azért van államfő, hogy – különböző javaslatok nyomán, de mindig a kormány egyetértésével – „állomáshelyükre telepítse” az embereket, funkcióba helyezze a közjogi tisztségek viselőit, keletkeztesse azok mandátumát, vagyis ő legyen a kinevező és – ugyancsak javaslatra – a felmentő, a folyamat kezdő- és végpontja, a megbízatás konstituálója és megszüntetője. Egy államfő általi kinevezés nem alacsonyabb rendű egy parlament általi választásnál, hanem ellenkezőleg: a legnagyobb dicsőség, a tisztség fontosságának elismerése és jele.

Ezzel szemben Magyarországon az államfő – akárki legyen is az – arra van kötelezve, hogy gázsuláljon a parlamentnek, névvel vállaljon fel egy személyi javaslatot, és amellelt álljon ki. Vigye vásárra a bőrért, és izguljon, hogy a parla-

¹⁵ Lásd az Alaptörvény 11. cikk (4) bekezdése ötödik mondatának második fordulatát.

mentnek mi lesz a kegyes véleménye a jelölről. A jelölt ugyanis mindenkor az ő jelöltje. (Nem kell mondani, hogy egy normális parlamentáris országban az államfőnek nem lehetnek személyes jelöltjei, kedvezményezettjei, kedvencei, választottjai vagy választottokról véleményei. Egy klasszikus parlamentarizmusban éppen az államfő az, akinek nem kell, sőt nem szabad személyesen odaállnia valaki mellé, pláne nem szabad, hogy neki jusson eszébe bárki is bármely pozícióra.)

A jelölés nyílt. Míg a választás titkos, vagyis minden képviselő elbújhat a szavazata mögé, hiszen védi őt (elvileg) a titkosság, az államfőnek nyíltan ki kell állnia a jelöltje mellett, meg kell neveznie, és adott esetben fel is illik dicsérnie őt, ha meg kell indokolnia a választását, de az egész rendszerben egyedül az államfő az, akinek fel kell vállalnia a személyt.

Az államfő meggyőződése azonban sok esetben nem tud meggyőző erővé válni. A rendszer arra kényszeríti az államfőt, hogy nevezzen meg, beszéljen, érveljen, legyen meggyőző, miközben az országgyűlésnek akkor sem kell elfogadnia a jelöltet, ha az államfő már az egész közvéleményt meggyőzte. A parlament megteheti, hogy az államfőt lyukra futtatja, és ezzel őt és a jelöltjét is megszegyeníti.

Ilyesmire a köztársaság történetében számos példa volt, de jellemző, hogy a régi alkotmány hívei nem észlelték a problémát. Sólyom László például köztársasági elnöki időszakában azzal akarta megoldani a kérdést, hogy megtagadta a pártoktól a mindenkori jelölről való előzetes egyeztetés lehetőségét, holott nem az egyeztetés hiánya vagy megléte okozta az intézményes bajokat, hanem a hibás közjogi szerkezet, amelynek felismeréséig sem Sólyom László, sem a többi közjogi szereplő nem tudott eljutni. Mint ismert, ez a szerkezet maradt fenn – apróbb módosításokkal – a legújabb alkotmányozás után is.

A SZAVAZÓ PARLAMENT

A magyar parlamentarizmus számos problémája közül a szavazó parlament problémája látszik az egyik legsajátosabbnak. Ez az anomália abban áll, hogy a magyar országgyűlés számtalan szavazásra kényszerül a törvényjavaslatok részletei felett, holott a parlamentarizmus lényegéhez a kevés parlamenti szavazás tartozik, hiszen a többségi elv a szavazások végeredménye felől a legtöbbször eleve nem hagy kétséget.

A parlamentáris rendszer többségi rendszer (a prezidenciális rendszer nem az). E rendszerben nem kell ugyan, hogy a kormánynak feltétlenül többsége legyen, de fontos, hogy ellene se alakulhasson ki többség, vagyis a két- vagy többpólusú ellenzék az esetek többségében – különösen a fontos

esetekben – ne értsen egyet egymással. Ha ez a feltétel teljesül, akkor lehet kormányozni, ha nem, akkor a kormány lemond.

Magyarországon, mint láttuk, kisebbségi kormány nem tud alakulni a miniszterelnök parlament általi választása miatt, de kisebbségi kormány működhet, ha egyszer többségiként megalakult, és később válik kisebbségivé.

Mármost parlamentáris körülmények között a képviselők állampolgári meggyőzése, a lobbizás elég értelmetlen tevékenység (a prezidenciális rendszerekben viszont annál értelmesebb), mert a képviselők helyett inkább pártjaik vezetőit, vezető testületeit érdemes meggyőzni egy-egy törvényjavaslat mellett vagy ellen. Parlamentáris országban a kormánypárti képviselők a kormánnyal szavaznak, az ellenzéki képviselők pedig a kormánnyal szemben.

Márpedig ha így áll a helyzet, akkor kérdés, hogy minek is egyáltalán szavazni a parlamentben, ha úgyis tudjuk előre, hogy ki hogyan szavaz. Valójában az esetek döntő többségében szinte biztosra, számszerűen és pontosan meg lehet jósolni, hogy egy-egy törvényjavaslatot milyen, vagyis hány fős többséggel fogad majd el a ház. A kivételesen szenzitív, meggyőződés által irányított, morális természetű vagy egyszerűen csak szabad szavazásra elkülönített javaslatokon kívül – amelyekben lehetséges a szétszavazás – békeidőben, rendes körülmények között, rendkívüli fejlemények hiányában egy parlamenti szavazás lefutott meccs, izgalom nélküli kakasviadal.

Nem véletlen, hogy a nyugat-európai parlamentek viszonylag keveset szavaznak, s inkább csak akkor bocsátják szavazásra az adott kérdést, ha muszáj dönteni, és a végszavazás akkor is általában a törvényjavaslat egészéről szól. Ezzel szemben Magyarországon a szavazó parlament több tízezer szavazást bonyolít le évente, rendszerint állandó gombnyomogatásból áll az élete.

Ezzel függ össze a magyar parlamentarizmus másik betegsége, a nagyszámú törvény problémája. Ágazati érdekek, presztizs-szempontok, nevetséges rivalizálások és számtalan fontoskodás miatt számtalan alacsonyabb jogforrási szintet igénylő jogviszonyt Magyarországon az elmúlt évtizedekben – és különösen az elmúlt években – törvényben szabályoztak. És amit egyszer törvénybe foglaltak, azt csak törvénnyel lehet módosítani. Ezért a parlamenti törvénygyár sorozatban és dömpingszerűen hozza létre a futószalagról legördülő törvényeket, melyek deregulációja, de akár még csak áttekinthetése is túl nehéz feladat ahhoz, hogy egy kormányzat vállalkozzék rá, a jogalkalmazás és jogértelmezés anomáliáiról, valamint a törvények fokozatos, folyamatos és általános színvonalasításáról pedig már csak azért sem szólhatunk itt, mert más problémák említésétől venné el a helyet.

Ezért végül a magyar parlamentáris rendszer parlamenti

gondjai közül a kétharmados parlament problémáját említjük meg, amely a kétharmados törvények nagy száma miatt számít jelentősnek, holott a klasszikus parlamentáris rendszer a minősített többségű törvények kategóriáját nem (vagy alig) ismeri, hiszen klasszikusan az egyszerű többség elvére alapul. Ettől a normalitástól való eltérés különösen egy mindent átfogni igyekvő alkotmány (alaptörvény) megléte esetén indokolatlan.

A 2010 utáni alkotmányozással a kétharmados tárgykörök száma nemhogy csökkent volna, de még növekedett is, holott ennek a törvényformának a teljes megszüntetése volna kívánatos. Ráadásul napjainkban az egyes törvények egyes részeit érintő, más részeit pedig nem érintő kétharmados követelmény még egyes tárgykörökön belül is kusza helyzeteket eredményez, amelyeket az esetek többségében természetesen az amúgy is indokolatlan kétharmadosági klauzulák sem tudnak megoldani.

A kétharmados (mai néven sarkalatos) törvények egykori bevezetése és alkalmazásuk illetően kiterjesztése a rendszer-váltás egyik nagy tévedése, hibás feltételezésen alapuló „megoldása”, anomália, amelyet egy alkotmányozással ki kellene (ki kellett volna) iktatni a rendszerből.¹⁶

És mindehhez már csak azt kell hozzávenni, hogy az 1990-től 2014-ig hatályban volt választási rendszer kifejezetten könnyűvé tette egy kétharmados többségű parlament kialakulását. De ha egy politikai erő vagy politikai koalíció nem érte el a kétharmadot, akkor kifejezetten nehéz volt számára a kormányzás.

Egyszerű parlamenti döntéssel eldöntendő kérdések kétharmadhoz kötése, vagyis a legalapvetőbb fontosságú törvények kétharmados többséghez való kényszerítése hazánkban mindenesetre azzal a következménnyel járt, hogy a legsürgetőbb reformlépések sem voltak megtehetőek, ha nem volt meg hozzá a kétharmad, ugyanakkor bármit, szó szerint bármit, mi fizikailag lehetséges, meg lehetett vagy meg lehetett volna tenni, ha a kétharmad összejött. E sajátos állapot miatt kimondható az a súlyos tétel – bármily furcsán hangozzék is ez –, hogy Magyarországot gyakorlatilag nem lehet kormányozni kétharmados többség nélkül, de akár a sarkaiból is ki lehet forgatni kétharmados többséggel.

Várható volt, hogy ebben a közjogi helyzetben valaki egyszer meg fogja szerezni a szupertöbbséget, és ezt esetleg arra fogja kihasználni, hogy felforgassa az alkotmányos rendet, amely alapján e többséget megszerezte (és ezt természetesen alkotmányosan tehesse meg). Ebben a közjogi szerkezetben egy politikai erőnek valóban csak egyszer kell győznie, de

akkor nagyon. Az 1989-90-ben létrehozott alkotmányos rendszer lehetővé tette, hogy alkotmányosan számolják fel.

A MAGYAR HATALOMMEGOSZTÁS

A mai magyar kormányformán kétség kívül rajta van a kor lenyomata, méghozzá azé a koré, amelyikben keletkezett, 1989-90-ben.¹⁷ Előzménye az államszocialista múlt, melyben a legfőbb hatalom formálisan az országgyűlésé volt (miközben a tényleges hatalom az egy párté). Következménye pedig az a rendszer, amely a 2010-es fordulatig döcögve ugyan, de el-elműködött, miközben egyre inkább, évről-évre megmutatkozott rosszul felismert és rosszul értelmezett, de kétségtelen – és éppen a rendszerből adódó – számos hibája. Eredménye az a mai állapot, melyben a hatalom képviselői betöltik a teret, és a parlament a kormány kulisszái mögött végzi a formális kormányzást – a kormány helyett.

A 2010-ben megindult alkotmányozás számos ponton belenyúlt a jogrendszerbe. Kiküszöbölte a fékeket, megszüntette a függetlennek mondott intézményeket, átalakította a joguralom szerveit és felforgatta a jogvédő intézményrendszert. Ezzel az alapjogvédelem szintjét leszállította, a bírói függetlenséget gyakorlatilag megszüntette, az alkotmányos korlátokat (mindenekelőtt az alkotmánybírói kontrollt) leépítette és teljhatalmat biztosított a kormányzáshoz. De nem alakította át a kormányzás szerkezetét.

Mindezen lépéseivel a Fidesz-hatalom éppen a fordítottját végezte el annak a munkának, ami kívánatos, sőt égetően szükséges lett volna. Parancsolóan és halaszthatatlanul jelentkezett a kormányforma reformja, mert a szerkezet inherens problémái tarthatatlanná váltak, és csak arra vártak, hogy végre keletkezzék egy kétharmados többség, amely az intézményi konfliktust megoldja. Ezzel szemben az új kétharmad nem ezt a problémát kezelte, hanem ott lépett fel, ahol a fellépésére nem volt szükség. Az új alaptörvény elsöpörte az utat a teljhatalmú kormányzás elé, de nem azzal, hogy megerősítette a végrehajtó hatalmat, hanem azzal, hogy felszámolta a jogállamot.

A közvélemény és az események nagyszámú magyarzója ennél fogva alighanem félreérthette a történéseket. A kormányzat kommunikációjában a cselekvőképes, önazonossággal rendelkező, erős, „politikai” stb. kormányzás megteremtésének szózata dominált, de ez nem párosult a végrehajtó hatalom megerősítésének szándékával a törvényhozó hatalom rovására. Ellenkezőleg. Bár a szavak az erős kormányról szól-

¹⁶ A kétharmados tárgykörök keletkezéstörténetéről lásd SZÉKY János: *Báránvakság. Hogyan lett ilyen Magyarország?* Kalligram, Budapest, 2015:62-64.

¹⁷ A kor lenyomatának precíz dokumentálását lásd KUKORELLI István: *A magyar kormányzati rendszer egyenetlenségei. Magyar Közigazgatás*, 1993/10. Kötetben: Kukorelli István: *Az alkotmányozás évtizede*. Korona, Budapest, 1995: 58-70.

tak, és még a kormány bírálói is a túlsúlyos miniszterelnökről vizionáltak, valójában az erős kormányt nem a kormány hatalmának megerősítésével, hanem a parlament teljhatalmának kiteljesítésével érték el.

A kormányzás teljhatalmának eléréséhez az előzőekből következően igazából semmit sem kellett tenni – az alkotmányosság leépítése egyfajta túlbiztosítás volt –, csak beleülni a készbe. Márpedig a hatalommegosztás – legnagyobb hatású teoretikusai szerint – a három államhatalmi ág együttműködése, a végrehajtó hatalomnak a bírói hatalom általi ellenőrzése és – újabb időkben, lényegében az elmúlt században – egyre inkább a törvényhozó hatalomnak (is) alkotmánybíróság általi ellenőrzése. Utóbbi Magyarországon lényegében megszűnt, előbbi pedig rendkívül megnehezedett, miközben a törvényhozó és a végrehajtó hatalom összeolvadása a világ más országaiban is végbement (természetesen e tekintetben csak parlamentáris berendezkedésű országokról lehet szó).

Ennek megértéséhez érdemes végigtekinteni a közjogi szereplők tényleges (nemcsak politikai, hanem pozicionális) közjogi helyzetén. E tekintetben különösen feltűnő az államfő közjogi gyengesége.

Márpedig – szemben a hazánkban eluralkodott téves nézettel – az államfőnek bizonyos tényleges alkotmányos funkciókkal való felruházása nem teremtene elnöki kormányzást, hanem éppen ellenkezőleg, a parlamentarizmust erősítené. Ha például az alkotmányozó korlátlan parlament-felosztási jogot adna az államfőnek, ezzel nem az elnöki rendszer felé tolná el a szisztémát, mert ott ilyen jogosítvány nemhogy kevéssé, de egyáltalán nem létezik, hiszen a törvényhozás államfő általi feloszthatósága kifejezetten a parlamentáris kormányforma jellemző karakterjegye. De más példákat is mondhatnánk.

Magyarországon azonban az államfő legfeljebb bokréta a nemzet kalapján, még ha állami pecsétnyomó funkciója megkerülhetetlen is. Kifejezi a nemzet egységét, de ennek tartalma nem tisztázott. Közjogi súlytalanságából adódóan tulajdonképpen nem létező hatalom, melynek fontosságát éppen csökkenti az, hogy az alaptörvény bizonyos indokolatlan politikai hatalommal ruházza fel. Ebből a közjogi pozíciójából következik, hogy bárki töltsen be is e tisztséget, valójában közjogi hatalommal nem rendelkező pojacaként kell funkcionálnia, akinek kevesebb alkotmányos jogosítványa van, mint a legtöbb európai királyság uralkodójának (szinte csak a svéd királyt leszámítva), a köztársaságok elnö-

keiről nem is beszélve.

Ezért ha a magyar államfő bármilyen kérdésben megszólal, a közvélemény már a helyén tudja kezelni az eseményt. (Ha egy európai államfő beszél, a polgárok azért figyelhetnek oda a szavára, mert az állam nevében szól, és mögötte ott van a kormány autoritása, hatalma, felelőssége és ereje. Ha a magyar államfő beszél, lényegében nem kell rá figyelni, mert tudható, hogy csak a maga nevében szól, és igazából tők mindegy, hogy mit mond.) A jelentősebb politikai beszédeket nálunk a kormányfő mondja el, bizonyítva, hogy a magyar kormányforma fényévekre van a félelnöki rendszertől is.

A miniszterelnök azonban nem miniszterelnöki minőségében erős, hanem személyes hatalma miatt, különösen, ha egypárti (vagy lényegében egypárti) kormányt vezet. Magyarországon a miniszterelnököt közjogilag legfeljebb az teszi erőssé, hogy személyesen határozhatja meg a kormány általános politikáját, összetételét és méretét, de valódi hatalma igazából abban áll, hogy kommandírozza a kormány mögött álló parlamenti frakciót vagy frakciókat.¹⁸

A parlament Magyarországon „a legfőbb népképviselői szerv,”¹⁹ törvényalkotó, alkotmánymódosító és alkotmányalkotó hatalom egyaránt. Felette semmilyen hazai hatalom nem létezik. Szerkezete egykamarás, vagyis sok más országgal ellentétben nincs felsőház, amely bizonyos korlátot jelentene. Az Alkotmánybíróság hasonló zsánerű hatalma az egykori alkotmány módosításaival, majd az alaptörvénnyel és annak módosításaival lényegében megszűnt. Továbbá – mint kiemeltük – a világ legtöbb parlamentáris rendszerű országától eltérően a magyar államfő valódi korlátot megjelenítő hatalommal még papíron sem rendelkezik. Magát az államfőt is a parlament választja, hasonlóan a miniszterelnökhöz és a további hatalmi ágak és független intézmények vezetőihez.²⁰

A kormány a törvények előkészítésében az utóbbi évek gyakorlatának megfelelően lényegében csak kiegészítő jelleggel vesz részt, a törvényjavaslatokat – különösen a legfontosabbakat – formálisan parlamenti képviselők terjesztik a plénum elé. A hárszabály gyökeres átalakításával, a háztörvény bevezetésével és a kormánypárti frakciók kézi-vezérlésével a hatalom minden érdeke azonnal érvényesül, a törvényalkotás folyamata az egyes törvények esetében néhány óra alatt lezárul. A részletszabályok ugyancsak törvényben szabályozódnak, melyeknek minden mozzanatáról a plénum külön szavaz. A nagyszámú sarkalatos törvények száma az utóbbi

¹⁸ Vö: „A miniszterelnök meghatározza a kormány általános politikáját” (Magyarország Alaptörvénye 18. cikk (1) bekezdés).

¹⁹ Lásd: „Magyarország legfőbb népképviselői szerve az Országgyűlés” (Magyarország Alaptörvénye 1. cikk (1) bekezdés).

²⁰ Ezek az elmozdulások Magyarországot – mint jeleztük – azokhoz a posztkommunista országokhoz teszik hasonlóvá, amelyek az államszocializmus kormányberendezésének maradványait még nem iktatták ki a kormányzati rendszerükből.

években tovább növekedett.

Mind e törvények módosítása, mind a kétharmaddal megválasztott közjogi tisztviselők és méltóságok leváltása – akár még eredeti mandátumuk lejártával is – rendkívül megnehezült, kétharmados többség híján lehetetlenné vált. A Költségvetési Tanács esetleges költségvetési vétőjával a parlament akár az államfő vagy a kormány akaratával szemben is felosztható.

Ebben a helyzetben egy nagy törvényhozási többség (különösen kétharmados többség) teljes birtoklása kulcsfontosságú, és kulcsot ad az összes többi hatalomhoz is. Formális átalakítás nélkül is teljhatalmat biztosít annak kezében, aki ezt a többséget uralja.

AZ ALAPTÖRVÉNY MÖGÖTT

A fent bemutatott közjogi állapot annak tudatában értékelendő, hogy e felismerések (hasonlóan az egykori a közársasági alkotmányhoz) a hatályos alaptörvény szövegéből olvashatók ki, ezért – mint az alkotmányok általában – (*Dicey* szavaival) mindazok számára megismerhetők, akik tudnak olvasni. Ha azonban a szöveg mögé nézünk, szociológiai értelemben a fent jelzethnél is nagyobb hatalmat találunk a kétharmados többség vezetője kezében.

Orbán Viktor ugyanis nem csupán miniszterelnök, hanem – mint ismeretes – a kormányzó párt, a Fidesz elnöke és – mint ez kevésbé ismeretes – a Fidesz-KDNP-frakciószövetség vezetője is. Utóbbi funkciójának az általánosan feltételezettnél nagyobb jelentősége van.

Abban nincs semmi különös, hogy a kormány elnökének és a kormányzó párt elnökének személye egy parlamentáris rendszerben megegyezik egymással, és egy klasszikus parlamentáris rendszerben az sem számít különösnek, ha – legalábbis ténylegesen, ha papíron nem is – a miniszterelnök vezeti a parlamenti frakciót. Csakhogy esetünkben mindhárom pozíció önmagában is jelentős hatalmat ad a tisztség betöltőjének, ezért érdemes felfigyelni e hatalmak természetére külön-külön is.

Miniszterelnöknek lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint a kormány általános politikájáért felelni. Orbán Viktor kormánya azonban olyan miniszterelnöki kormány, amely a miniszterelnököt szolgálja. A kormány szerkezetének kialakításakor – amelyben Magyarországon a kormányfőnek hagyományosan szabad keze van – a miniszterelnök arra törekedett, hogy számára hatalmi szempontból ideális helyzet jöjjön létre. A minisztériumok számának meghatározásakor,

a miniszterek kiválasztásában, a tárcák elosztásánál és a rezortelv érvényesítésével azt a célt követte, hogy lehetőleg bármikor bármilyen ügyben akár közvetlenül is megnyilvánulhasson, intézkedhessen, vagy az ügyet magához vegye, ha azt kívánja, de megtehesse azt is, hogy égető ügyekről ne vegyen tudomást, ha nem kíván az ügybe belefolyni. A miniszterelnök kényelmét szolgáló struktúra piramisszerű kiépültével a miniszterelnök akkor kormányoz, ha akar, és nem kell kormányoznia, ha éppen nem érdeke intézkednie, hiszen a szakminiszter vagy a hatalmasra duzzasztott államtitkári kar adott szelete bármikor mozgósítható vagy bármikor mellőzhető.²¹

A Fidesz elnökeként a miniszterelnök közvetlenül irányítja a kormány politikai háttérját. Magyarországon ennek a struktúrának is van hagyománya, de megvan az ellentétes hagyomány is. Csak a legújabb miniszterelnökök példáit említve: Boross Péter nem volt pártelnök, míg hivatalban volt, Gyurcsány Ferenc hivatali idejének első éveiben ugyancsak nem volt pártelnök, Medgyessy Péter pedig nemhogy elnöke, de még tagja sem volt annak a pártnak, amely – koalíciós partnerrel – a parlamenti többséget adta, nem szólva Bajnai Gordonról és a korszak egyfajta szakértői kormányzásáról. Maga Orbán Viktor sem volt pártelnök első kormányzati időszakának második felében, 2000 és 2002 között.

Parlamentáris berendezkedésű országokban általában az a gyakorlat, hogy a választásokon győztes párt – jószereivel teljes – vezetése bevonul a kormányba, és a kormányzó párt székháza a kormányzati ciklus idejére – ahogy mondani szokták – szinte kiürül. Így történt ez Horn Gyula kormánya és – részben – Orbán Viktor első kormánya idején, és bizonyos mértékig így volt ez Antall József kormányzásának időszakában is, a további miniszterelnökök esetében pedig még inkább ez volt a helyzet. Orbán Viktor második kormánya azonban nem így alakult meg 2010-ben.

A fülkeforradalom pártelnök-miniszterelnöke kifejezetten ügyelt arra, hogy a Fidesz elnökségének tagjai ne legyenek miniszterek, hanem a pártvezetés külön struktúráként épüljön ki, a miniszterek nagyrészt „kívülről” kerüljenek a bársonyszékekre, és személyi átfedés ne legyen a két struktúra között (később Varga Mihály kinevezésével ez az elv egyetlenegy ponton tudatosan megtört, majd e merevség idővel tovább lazult).

Ebből adódóan a két hatalmi központ között az átjárást maga Orbán Viktor jelenti, aki mindkét testületet vezeti. A híreket egyedül ő viszi egyik központból a másikba, márpedig hírek valóban vannak. A parlamentáris berendezkedésű országok kormánypártjaival szemben ugyanis a Fidesz elnök-

²¹ Lásd erről részletesen SZENTPÉTERI NAGY Richard: Mit kezdünk a magyar kormányzással? In: Novák Zoltán–Szentpéteri Nagy Richard (szerk): *A nyugattalan Magyarország*. L'Harmattan, Budapest, 2012.

sége kifejezetten jelentős ügyekben rendszeresen ülésezik, időről-időre előre egyeztetett napirendről formálisan vitázik, és stratégiai kérdésekben dönt (e döntések egy része a kormányra tartozik).

Emellett, mint hírlik, Orbán Viktor egy olyan testületet is vezet, amelyet az alaptörvény nem ismer, és a jogrendszer más normája sem tud róla, de amelynek politikai hagyományai jelentősek Magyarországon – 1998 és 2002 között is működött hasonló fórum (más személyi összetételben), de más ciklusokban is létezett ilyen forma. Ez a mechanizmus az informális, de rendszeresített és szinte intézményesedett politikai értekezletek egyfajta testülete, melyben személyes kiválasztottak vesznek részt Habony Árpádtól Giró-Szász Andrásig (közülük egyeseknek van kormányzati megbízatásuk, másoknak nincs). A legfontosabb döntések ezen a fórumon születnek, függetlenül a párt-, a kormány- vagy a parlamenti struktúráktól, sőt bizonyos fókig az üzleti élettől is.

Ami a Fidesz-KDNP-frakciószövetséget illeti, különös mechanizmussal állunk szemben. E frakciószövetség két tagja, a Fidesz és a KDNP külön frakciókat alkot, külön jogokkal, parlamenti felszólalási időkerettel, bizottsági kvótákkal, irodával, szakértő személyzettel, költségvetéssel és természetesen frakcióvezetővel. Csakhogy a frakciószövetség élén nem e frakcióvezetők egyike, hanem Orbán Viktor áll, a frakciószövetség vezetőjének rangjában.

Ez a mondvascinált tisztség olyan előnyökkel jár, amelyeket a miniszterelnök elsősorban a személyi döntések végig-vitelére használ fel. E döntéseket, vagyis az állam legfontosabb közjogi tisztségviselőinek, legrangosabb képviselőinek kiválasztását a miniszterelnök személyesen hozza meg, hiszen frakciószövetség-vezetői minőségében övé a jelölés joga, melynek nyomán e személyeket a két frakció – titkosan bár, de természetesen kiszavazás nélkül – rendre meg is választja.

A miniszterelnök kvázi-frakcióvezetői minősége természetesen nem szokatlan a parlamentarizmus világgyakorlatában, a brit nemzetközösségben magától értetődő, de még az európai kontinensen is vannak tradíciói annak, hogy egy kormányfőjelölt a jelöltségi időszakában még frakcióvezetőként jár el (a német példa nyomán hazánkban 1990-ben Antall Józsefet is először az MDF frakcióvezetőjévé választották, és ekként kapott kormányalakítási megbízást). De az szokatlan, hogy a miniszterelnök formálisan két frakciót is irányít, miközben egyiknek sem vezetője, és az egyiknek nem is tagja.

A két kormánypárti frakció mindenestre homogén, valamennyi tagját a frakciószövetség vezetője választja ki sze-

mélyesen, és még arról is ő dönt, hogy ki melyik frakcióba üljön be.

Mindehhez a magyar pártrendszer sajátosságait, továbbá a centrális erőter, valamint a kétoldalú ellenzék jellemzőit kell hozzávinnünk, hogy a kép a teljességhez közelítsen. Hasonlóképpen érdemes figyelembe venni a hazai médiaviszonyokat, továbbá a hatalomgyakorlás teljes vertikumát, totalitását és hatékonyságát, hogy a helyzet értékelhető lehessen, de mindezen körülmények távol állnak a szűken vett kormányforma jellemzőitől, ezért jelen tanulmány keretei között nem foglalkozunk velük.

HATALMI FUNKCIÓK MAGYARORSZÁGON

A miniszterelnök 2012-ben, a Schmitt Pál távozása körüli napokban nyilvánosan elejtette, hogy két évvel korábban, 2010-ben a Fidesz vezetőit komolyan foglalkoztatta a kormányforma átalakításának gondolata.²²

Hasonlóképpen felmerült ugyanez a kérdés a 2014-es újabb választási győzelem után. Ekkoron a parlamenti ellenzék ugyancsak megkongatta a vészharangot, de hát a parlamenti ellenzék nem először értékelté tévesen az eseményeket. Nem mintha a terv nem lett volna komoly. Hanem mert jelentősen nem rontott volna a helyzeten.

Semmi okunk kételkedni abban, hogy a miniszterelnök államfővé válása – az említett nemzetközi példákából adódóan is – komolyan megfontolható lehetőség lehet előtte és a teljes politikai és alkotmányozó hatalmat egyaránt birtokló politikai kaszt előtt is. Mint láthattuk, az államfői poszt egy félelnöki rendszerben rendkívül attraktív az Orbán Viktorhoz hasonló karakterek szemében.

Az is bizonyos ugyanakkor, hogy a jelenlegi magyar államfői pozíció nem lehet vonzó a Fidesz vezetője számára. Láttuk, hogy e tisztség ma inkább súlytalanságával tűnik ki, és bár bizonyos, hogy Orbán Viktor alatt azért sokkal nagyobb lenne ez a szék, mint ma, azért legalább egy minimális alaptörvény-módosítás kellene ahhoz, hogy érdemes legyen neki beleülnie.

Már az is kétséges, hogy a jelen szabályok mellett megtarthatná-e politikai vezető szerepét, hiszen nyilvánvaló, hogy államfőként nem lehetne a Fidesz elnöke, bár az alaptörvény a párttagságot explicite nem tiltja.²³

Ugyanakkor az államfői tisztség mégiscsak az első tisztség az államban, és egy olyan embernek, mint Orbán Viktor, talán ez sem jelentéktelen tényező. A miniszterelnök – bár-

²² Vö: „Orbán Viktor elárulta, hogy csak jogtiszteletből, történeti okokból nem változtattak a parlamentáris kormányformán, pedig több érv is szólt mellette.” NEJ György: Készült Orbán a Sándor-palotába? 168 óra, 2012. április 25.

²³ Az Alaptörvény 12. cikkének (2) bekezdése az államfői tisztséget összeegyeztethetetlennek nyilvánítja „minden más (...) politikai tisztséggel vagy megbízatással.”

milyen nagy hatalma van is, és bármennyire összehasonlíthatatlan ez a hatalom a jelentéktelen államfőivel – mégiscsak mindig az államfő mögött van, mindig mögötte megy be az ajtón, és őt köszöntik másodsor az ünnepeken, miután az államfőt már üdvözölték. A protokoll-listán az államfő a kormányfő előtt helyezkedik el, a legelső sor első ülése az övé, bármilyen nevenséges operett-hatalommal rendelkezik is.

Egy hosszú politikusi pálya (ugyancsak hosszú és nyugodtabb) betetőzéseként egy visszavonulni még nem akaró, de a visszavonulást egyre inkább fontolgató idősebb politikusnál szóba jöhet az államelnöki pozíció, hiszen a maga számára jó levezető éveket láthat az egyszer akár meg is újítható államfői mandátumban.

Nem állíthatjuk, hogy ez az idő sohasem jön el, sőt egy ilyen megoldásnak a jövőre nézve kifejezetten nagy esélyt adunk, de amíg ez nem következik be, a jelen helyzettel kell dolgoznunk. Úgy fest, hogy amíg a Fidesz nyeresben van, vagyis eséllyel győz a sorra következő választásokon, a változtatás nem éri meg neki. De ha esetleg – bármilyen kombinációban – az ellenzéknek kezd állni a zászló, az államfői palotába költözés újból esélyes forgatókönyv, egyben királyi menekülőút lehet. Bizonyos feltételek megléte esetén az is elképzelhető, hogy a Jobbikkal való társbérletes kiegyezés elemei között egy *fideszes elnök–jobbikos miniszterelnök* leosztás is vállalható opcióvá válik mindkét szerződő fél számára.

Ám amíg a helyzet alapvetően olyan, amilyenek jelen pillanatban látszik, a Fidesz vezetői és elnöke előtt két út áll: vagy alaptörvény-módosítás útján kiszélesíteni az elnöki hatalmat és betölteni az államfői tisztséget, vagy mindent hagyni a régiben. Soha nem lehet kizárni, hogy valamikor az első lehetőséget fogják választani, de eddig minden alkalommal a második opció mellett döntöttek.

Tudható, hogy minden alkalommal, amikor komoly formában felmerült a kérdés, jelentős mérlegelés folyt, de mindig több érv találtatott a változatlan fenntartása mellett, mint a változtatás megkezdése mellett. Az egyik érv éppen a magyar parlamentáris hagyomány volt, amelyhez a közvélemény – megszokás okán – egyelőre ragaszkodni látszik. Nehéz lenne eladni a közvéleménynek egy olyan opciót, amelynek egyetlen oka Orbán Viktor személyes motivációja, hataloméhsége lenne, hiszen más magyarázattal nemigen lehetne szolgálni a közvéleménynek, dacára a szálnalmas eddigi próbálkozásoknak, ideológiai megágyazásnak, előkészítésnek, De Gaulle-ra való hivatkozásnak és erőltetett analógiák szorgos gyűjtésének. De ugyancsak indokolatlan lenne a Fidesz vezetői számára előre kizárni egy lehetőséget, lezárni egy utat, amely még járható lehet egyszer.

Arra ugyanakkor számtalan adat van, hogy legalábbis fizikai értelemben Orbán Viktor – mint ennek többször jelét adta – szívesen költözött volna a Várba, és erről a tervéről

nem mondott le. Egykoron a 2002-es vereség akadályozta meg őt abban, hogy a székhelyét áttegye a Sándor-palotába – amelyet akkoriban a Miniszterelnökség számára újítottak fel, de az új miniszterelnök, Medgyessy Péter nem kívánt beköltözni, s ezzel Mádl Ferenc foglalhatta el a palotát, mely azóta is a köztársasági elnök hivatalának épülete. A Vár épületegyüttesének napjainkban folyó, illetve terveződő felújítása a költözés lehetőségét – bár a pontos tervekről egyelőre vita folyik – természetesen újból meg fogja nyitni (nem mintha a miniszterelnöknek az országházi Vadászterem irodává alakításával jelenleg kevésbé reprezentatív helyen lehetne az íróasztala). Egyelőre mindenestre az várható, hogy a Miniszterelnökség Várba helyezésével a kormányfő nem vált hivatalt.

Végtére is Magyarország miniszterelnökének lenni ugyancsak kitüntető cím, sőt voltaképpen úgy fest, hogy e szóösszetétel ebben a formában hangzik igazán jól (nem véletlenül szerepelt ez a kifejezés az érintett személy portréja mellett a Fidesz 2014-es választási plakátjain). Mintha Orbán Viktor az alaptörvény hivatalos államnevét szinte csak ezért találta volna ki. A *Magyarország köztársasági elnöke*, a *Magyarország Kúriája* vagy a *Magyarország minisztere* nyilvánvalóan kevésbé van kitalálva, bár a birtokos szerkezet némiképpen egyszerűsítés, hiszen valójában az országnak állama, annak kormánya és annak elnöke van, az alaptörvény is csak *A Kormány* című fejezetet ismeri – a *Magyarország miniszterelnöke* kifejezést nem tartalmazza.

A magyar közjogi és politikai hagyományban hallatlan tekintélye van a miniszterelnöki tisztségnek, és a közvélemény helyesen társítja e pozícióhoz a valódi hatalom képzetét. Az államfői hatalommal ugyanakkor joggal nem gondol semmit, és a protokolláris szerepen túl nemigen tulajdonít neki funkciót. A magyar múlt nagy miniszterelnökök nevétől hangos, míg az államfők kevésbé jutottak el a polgárok szívéhez, vagy akárcsak tudatához. Az erős miniszterelnöki hatalomnak országunkban megvan a hagyománya, és a hatalomnak ez a képzelete a közvéleménynek sincs túlzottan ellenére.

Ilyenformán a miniszterelnöki kormányzás akkor is természetesen hat, ha valójában – mint láttuk – a jelenlegi magyar kormányformában igazából nem is erről van szó. A kádári hagyományú parlamenti kormányzás jelenségét ugyanakkor ugyancsak népszerűség övezi. Ebből az elegyből született meg az a különös vegyület, amely miniszterelnöki vezető szereppel valósítja meg a posztkommunista maffiaállam gyakorlatát.

Ez a különös vegyület magyar találmány, a magyar szellem terméke, csakúgy, mint a magyar választási rendszer vagy a búvós kocka. A rendszert Orbán Viktor és környezete találta ki, annak érdekében, hogy kvázi-parlamentáris díszletek között valósuljon meg az egyeduralom.

A MAGYAR ÁLLAM

A magyar kormányforma a magyar állam egyéb jellegzetességeivel kombinálva az elmondottak alapján olyan jellegzetes elegyet alkot, amely más országokon nem érhető tetten, miáltal a magyar államberendezkedés sajátos, önmagában való, önmagából következő és önmagát magyarázó, *sui generis* államberendezkedésnek tekinthető. E sajátosság magyarázataképpen a fentebb mondottak összefoglalásaként a hatalommegosztás magyar jellegzetességeire vetünk egy utolsó pillantást.

Mint ismert, az elnöki rendszerekre – ha jól működnek – a hatalmi ágak egyensúlya, egymás általi ellenőrzése és bizonyos fokú egyenlősége jellemző, melyben a végrehajtó hatalom nem kisebb jelentőségű a törvényhozó és az igazságszolgáltató hatalomnál. A félelnöki rendszerekre ugyanakkor az erős végrehajtó hatalom jellemző – tekintve, hogy az államfő az állam egészének és a végrehajtó hatalomnak is tényleges feje –, általában közvetlenül választott, a parlamentnek nem felelős erős elnökkel, aki a parlamenti választások eredményeitől és a parlamentnek felelős kormány összetételétől függetlenül erős kézzel irányítja a kormányzást, továbbá kontrollálhatja, sakkban tarthatja, presszionálhatja, ellehetlenítheti, vagy akár fel is oszlathatja a parlamentet. (A posztkommunista maffiaállamoknak általában ez utóbbi a kormányformájuk.) Általában a parlamenti rendszerekre ugyancsak jellemző az erős végrehajtó hatalom, hiszen cselekvőképes, potens kormány nélkül nincs hatékony kormányzás.

Magyarországon azonban nem a végrehajtó hatalom túlzott erőssége, túlsúlyossága, túlsúlyos hatalma figyelhető meg, hanem a parlamenti kormányzás túlereje, amely azonban a kormányzás kulisszái és a miniszterelnöki pozíciót betöltő személy hallatlan személyes és intézményesített politikai hatalma mögött esetenként megtévesztő álcában jelenik meg. Ez a megfigyelőket gyakran arra készíti, hogy ne csupán a kormányfő, hanem a kormány erősségéről is meg legyenek győződve.

A magyar közjogászok és a politikai kaszt jelentős része számára a végrehajtó hatalom súlyossága a modern államfejlődés leginkább elfogadhatatlan fejleménye, amely ellen fel kell lépni. Ennek negyedszázados történelmi okai itt nem tárhatók fel, de teoretikus előzményeire annyiban utalhathunk, hogy a végrehajtó hatalom hatalmi jogosítványainak megnyirbálására való törekvés a fejlett világban helyesen alakított ki olyan intézményeket, amelyek a jogállam fejlesztésében, vagyis összességében a szabadság kiszélesítésében

játszhattak jelentős szerepet (mindenekelőtt a bírói felülvizsgálattal, és jóval azon túl is).

Bibó István ugyancsak joggal tarthatta úgy, hogy a hatalmi ágak egymástól való elválasztása elsősorban a többi hatalmi ágnak a végrehajtó hatalomtól való leválasztását jelenti, mert a végrehajtó hatalomban összpontosul a legnagyobb hatalom, abban van a legnagyobb korrupciós potenciál, márpedig minden hatalom korrumpál, az abszolút hatalom pedig – mint Lord Actontól tudjuk – abszolút korrumpál: a végrehajtó hatalmat kell tehát elsősorban korlátozni.²⁴

Csakhogy a végrehajtó hatalom magyarországi korlátozását a rendszerváltás közjogi fordulata – mint láttuk – túlzásba vitte, és ez a körülmény – mint ugyancsak láttuk – az ország kormányzását a legfontosabb területeken szinte lehetetlenné tette, más területeken pedig legalábbis alaposan megnehezítette.

A 2010-ben berendezkedett új hatalom ezt az öröklött közjogi állapotot – a közvélekedéssel szemben – nemhogy megszüntette volna, holott módja lett volna rá, hanem éppenséggel kihasználta annak érdekében, hogy a parlamenti kormányzást (mely, mint láttuk, a parlament mögé bújó kormányzást jelenti) a maga totalitásában teljességre vigye. A miniszterelnök erős szerepe nem közjogi funkciójából, hanem elsősorban abból ered, hogy az új közjogi rendszerben a független intézmények megszüntetésével vagy átalakításával az alkotmányozás során kierőszakolt alaptörvénnyel elsöpörte a parlamenti kormányzás előtt tornyosuló jogállami akadályokat.

Am erős végrehajtó hatalom nélkül nemhogy hatékony kormányzás nem lehetséges, de még demokratikus kormányzás sem. A végrehajtó hatalom ugyanis több annál, mint amit Montesquieu, a hármas hatalommegosztás normatív tanának – John Locke utáni – atyja tulajdonított neki. A végrehajtó hatalom nemcsak „*békét köt vagy háborút indít, követeket küld vagy fogad, fenntartja az állambiztonságot, és megelőzi az ellenséges betöréseket,*”²⁵ hanem a törvényhozó hatalmat is képes megállítani.

Az amerikai alapító atyák (kik az alkotmány mellett az elnöki kormányformát is megalkották) – amint azt Sári János alapvető monográfiájában kimutatja – felhasználtak egy kulcsmondatot Montesquieu művéből. Ez a mondat azt állítja, hogy „*ha a végrehajtó hatalomnak nincsen joga arra, hogy a törvényhozó testület tevékenységét megállítsa, a törvényhozó testület önkényuralmi jellegű lesz; mivel kezében lévén az a lehetőség, hogy minden képzelhető hatalmat megadjon magának, a többi hatalmi ágot meg fogja semmisíteni.*”²⁶

²⁴ BIBÓ István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most.* <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/290.html>

²⁵ Charles-Louis de Secondat Montesquieu: *A törvények szelleméről.* Osiris-Attraktor Kiadó, Budapest, 2000:248.

Az alapító atyák a többség zsarnokságának elkerülését az erős végrehajtó hatalom felállításával kívánták biztosítani, és ezzel valóságosan is megakadályozták a demokráciára hivatkozó teljhatalom kialakulását. Mert „minden hatalom – törvényhozó, végrehajtó és igazságszolgáltató – egyetlen kézben való koncentrálása, mindegy, hogy egy személyé, keveseké vagy sokaké, avagy hogy örökletes, önjelölésen alapszik vagy választott, joggal nevezhető zsarnokinak.”²⁷

Az természetesen nem kétséges, hogy Montesquieu-nek és az amerikai alapító atyáknak nyilvánvalóan igazuk volt – nemcsak előrelátásuk bizonyult lenyűgözőnek, de a történelem addigi tapasztalatainak összegzését is zseniálisan végezték el, mint tudjuk –, és legfeljebb az a kérdés vethető fel legitímen, hogy e századokkal ezelőtt megvolt kollektív tudás hogyan vesztett el olyannyira, hogy hazánk az ezredforduló évtizedeiben egy világosan előre látható közjogi csapdába látványosan belelépjen. Ráadásul országunk politikai kasztja sem azt nem vette észre, hogy csapdát állított magának, sem azt, hogy belelépett.

Mindezek okán a magyar állam alkotmányos szerkezete, sőt a magyar politikai rendszer egésze és bizonyos fokig a magyar politikai kultúra is joggal hasonlítható össze azzal a

rendszerrel, amely a posztkommunista maffiaállamokra jellemző, de a magyar kormányforma jelentősen eltér az ezen államokban kiépült kormányzati rendszerektől. Magyarország kormányzati rendszerének jellegzetességei nem Kelet-Európa és Belső-Ázsia, hanem Közép-Európa posztkommunista hagyományait követik, de olyan sajátos karaktervonásokkal, amelyek csak hazánkra jellemzőek. A 2010 óta megvalósított politikai rendszer egyértelműen keleti jegyeket visel magán, de kormányzati rendszere megtartotta a rendszerváltás során a rendszerben felejtett posztkommunista magyar sajátosságokat.

Ennek oka, hogy Magyarország kormányformája a posztkommunista parlamentarizmus kategóriájával írható le. A posztkommunista maffiaállamok tipikus kormányformája pedig – mint utaltunk rá – a félelnöki kormányzati rendszer kategóriájába sorolható.

Mint tudvalevő, posztkommunista parlamentarizmus – jól-rosszul – más országokban is működik. Posztkommunista autokratikus államok ugyancsak szép számmal léteznek közel s távol. De ilyen típusú állam formálisan parlamentáris kormányformával hazánkon kívül – *extra Hungariam non est vita* – tudomásunk szerint nincs a világon.

²⁶ SÁRI János: *A hatalommegosztás*. Osiris, Budapest, 1995:45.

²⁷ Alexander HAMILTON – James MADISON – John JAY: *The Federalist Papers* 47. New York Mentor Books 1961:301.

BORIS JÁNOS

Kitekintő

MIGRÁCIÓ ÉS BEVÁNDORLÁS –
VILÁGPROBLÉMA ÉS EURÓPAI KÉRDÉS:
TÉNYEK ÉS PERCEPCIÓK

Nincs menekvés a migráció problematikája elől, amely immár egyértelműen kontinensünk – sőt talán a világ – legegésztőbb, legelevenebb problémájává vált. „Kitekintő” rovatunk első összefoglaló írását jobban szeretttük volna általánosabb elvi-elméleti kérdéseknek szánni, de a jelenlegi körülmények között már-már struccpolitika vagy üres akadémizmus lenne, ha nem foglalkoznánk azzal a problémával, amely jelenleg lázban tartja Európát. Általános ellentmondás és óriási viták okozója, hogy a tömeges muszlim bevándorlás kontinensünkre rendkívül alkalmas két egymástól eltérő probléma: a migrációs hullám kezelése és az iszlámizmus, sőt a dzsihádisták terrorizmus összemosására.

Úgy fest, a jelen pillanatban a legnagyobb menekülthullámot az évek óta tartó szíriai polgárháború, az ottani „mindenki mindenki ellen” típusú, kíméletlen harc löki a világba. És bár Szíria (1) világi állam, jelentős nem hívő, vagy legalábbis világias gondolkodású középosztállyal, és (2) lakosságának jelentős része keresztény, mégis minden jel szerint újabb százvezrek fognak csatlakozni a már Európában élő muszlim milliókhoz, akiknek a beilleszkedése több generáció után ma problematikusabb, mint azokban az évtizedekben volt, amikor ez a muszlim lakosság eredetileg betelepült Európába.

Velük együtt hatalmas tömegek érkeznek Afganisztánból, Pakisztánból, sőt Bangladesből is, akik egyszerre menekülnek a háború és hazájuk elviselhetetlen életkörülményei elől, így a motívumok keverednek. Ők elmaradottabb térségekből érkeznek, s ez várhatólag további beilleszkedési problémákat fog okozni. A helyzetet Európában akutnak érezzük, holott a menekülőknek csak a töredéke jut el ideig, nagyságrendekkel több – az utolsó adatok szerint 11-12 millióan – kerültek a közvetlenül szomszédos országok, Libanon, Jordánia, Egyiptom, Törökország és Irán menekülttáborába, vagy élnek hazájukban otthontalanként.

Ugyanakkor – éppen az európai helyzet sajátosan feszült volta miatt – érdemes tágabb pillantást vetni a világra. Váltunk tehát optikát, és nézzük a kérdést kivételesen *világproblémaként*. Vessünk néhány pillantást arra, mint mutatnak azok a nemzetközi felmérések, amelyek az elmúlt egy-két évben a migrációról vallott nézeteket vizsgálták a különböző országokban.

A genfi *International Organization for Migration* (IOM) 2015. januári jelentése¹ a Gallup Intézet egyedülálló „Hogyan tekint a világ a migrációra” című kutatására támaszkodik, amely több mint 140 országban vizsgálódott 2012 és 2014 között. A felmérésről technikailag elmondható, hogy az gyakorlatilag a világ népességének 99 százalékát megbízhatóan képviselte.

Közel 190 ezer személynek tették fel a következő két kérdést. (1) Ön szerint az ön hazájában a bevándorlást a jelenlegi szinten kell tartani, növelni vagy csökkenteni kell? (2) Hogyan vélekedik, az ön hazájában a bevándorlók többnyire olyan állásokat foglalnak el, amelyek az ország állampolgárai számára nem kívánatosak (alacsonyan fizetettek vagy a társadalmi presztízsük alacsony), vagy olyanokat, amelyeket az ország állampolgárai is magukénak szeretnének? A válaszok megoszlása országonként és földrészenként is hallatlanul érdekes, de itt nem részletezhető, így maradjunk a legfőbb megállapításoknál.

Ezek szerint (1) *többen vannak a világon a bevándorlás mellett, mint ellene*, (2) Európa kivételével a világ minden nagyobb régiójának lakói vagy a jelenlegi bevándorlási szint fenntartását vagy növelését szeretnék, nem pedig a csökkentését, (3) Európán belül is markáns különbségek vannak az egyes országok lakosságának viszonyulásában a bevándorláshoz.

Észak-Európa népei (Dánia, Svédország, Finnország vagy Hollandia) az Egyesült Királyság szembeötlő kivételével mind a jelenlegi vagy növekvő bevándorlási szint hívei, ezzel szemben a mediterrán régió – a bevándorlók „belépési pontjait” jelentő országok lakói (a leghevesebben a görögök, akik mellesleg 84 százalékkal „világrekorderek” az elutasításban) – többségükben ellenzik a bevándorlást, de a mérték változó. Olaszországban 64 %-os az elutasítás, Spanyolországban már csak 56 %, Franciaországban pedig már fel-fele arányban oszlik meg a bevándorlást ellenzők és pártolók aránya.

Továbbá (4) a latin-amerikai és karib-tengeri régió lakossága a jelenlegi szinten tartaná vagy növelné a bevándorlást, míg végül (5) az Öböl-menti Együttműködési Tanács (GCC) országainak lakói rendkívül kedvezően tekintenek a bevándorlásra, igen kis százalékuk szeretné csökkenteni annak jelenlegi szintjét, és nagy százalékuk növelné, vagy tartaná a jelenlegi szinten. Kivételt képeznek Kuvait és Bahrain felnőtt lakosai, akik némileg negatívabban állnak a kérdéshez.

Érdekes kép bontakozik ki a részletesebb, különféle metszetű bontásokból is. Az kevésbé meglepő, hogy az egyes or-

szágok lakóinak véleményét erősen befolyásolják a bevándorlással kapcsolatos friss, konkrét tapasztalataik, és az is érthető, hogy a legnagyobb mértékben azokban az országokban van véleményük az embereknek a bevándorlásról, ahol az arányaiban a legnagyobb. Az azonban már meglepő lehet, hogy ez a vélemény egyáltalán nem szükségszerűen negatív. Ez a helyzet például a fentebb említett GCC-országokban, ahol a lakosságnak több mint a felét bevándorlók teszik ki, ugyanakkor az ország állampolgárai számára ez igen pozitív.

A tíz legnagyobb „célországban” nagyjából fele-fele arányban oszlik meg a bevándorlást pártolók (szinten tartók és növelni kívánók és velük szemben a csökkenteni akarók) száma. Nagyon érdekes és szinte szembemegy az (európai?) elvárásokkal, hogy a bevándorlás hirtelen növekedését újonnan megtapasztaló országokban a felnőtt lakosság többsége nem annyira csökkentené, mint éppenséggel még inkább növelné a bevándorlást. Viszont érdekes az is – és lehet, hogy egyfajta kivárást tükröz –, hogy minden ellenkező elvárással szemben éppen ezekben az országokban igen magas (30 százaléknál nagyobb) azoknak a lakosoknak a száma, akinek „nincs véleményük”, tehát érdemes lesz a következő időszakokban arra figyelni, hogy ez a vélemény merre billen. A tíz legnagyobb „kibocsátó” ország lakói jelentős részének nincs véleménye (30%), vagy ellenzi a bevándorlást (hiszen a saját országáról van szó).

A jelek szerint a tényező, amelyből kiindulva a leginkább megjósolható, hogyan fogják megítélni az emberek a bevándorlást, az, hogy milyenek érzékelik országuk gazdasági helyzetét. Azon felnőttek, akik úgy érzik, hogy a gazdasági helyzet „elfogadható”, vagy „gyenge”, kétszer akkora valószínűséggel lesznek a bevándorlás csökkentése mellett, mint azok, akik szerint a gazdasági helyzet „jó”, netán „kitűnő”. Egyes államokban, köztük jelentős gazdasági teljesítményt képviselő országokban is meglepően nagy az egyéni percepciók közti különbség. Ilyenek például Franciaország (46% vs. 29%), Spanyolország (56% vs. 29%), Kanada (41% vs. 21%) és Japán (17% vs. 10%). Itt Afrika a kivétel, ahol nincs igazi különbség azon az alapon, hogy milyenek ítélik meg a válaszadók az ország gazdaságát. Érdekes módon azonban Afrikán kívül is vannak országok, ahol igen kicsi a gazdasági helyzet percepciója és a migrációhoz való viszony közti korreláció, ilyen ország például Banglades, Dél-Korea, Üzbegisztán, Fülöp-szigetek, Jordánia, Izrael, Irak, Málta, Belgium és Venezuela.

Újabb érdekes metszet, hogy mely társadalmi rétegek és csoportok hogyan állnak a bevándorlás kérdéséhez. Minden országban vannak, akik az átlagnál jóval nyitottabb nézeteket vallanak a hazájukba való bevándorlás kérdésében – ők potenciális „változásvezérek” („change leaders”) lehetnek a jövőben. Nyugat-Európától Észak és Dél-Afrikáig, Kelet-Ázsiától

Ausztráliáig és Új-Zélandig ilyenek a *vállalkozók*, az üzleti vállalkozások tulajdonosai. Ez a megállapítás a G20 olyan tagjaira is áll, mint Kína vagy Dél-Afrika, és még izgalmasabb, hogy egyáltalán nem függ a vállalkozásuk nagyságától.

A következő csoport a *fiatalság*. Talán az elmúlt évek globalizációs trendjét tükrözi, hogy a fiatalok (a 44 évesnél fiatalabbak) inkább tudatában vannak a migráció tendenciájának, mint az idősebbek, és nagyobb valószínűséggel támogatják azt. Négyből egy fiatal (24%) támogatja a bevándorlási szint növekedését, míg ez az arány a 65 évesek és a 65 év felettek körében csak 17%. Ez a „fiatalság-effektus” minden „befogadó-országban” jelen van. A nagy kivétel Oroszország. Itt a fiatalság éppoly elutasító a bevándorlással szemben, mint az idősebb generáció.

Ugyancsak a bevándorlás-pártiságot fokozó tényező az *iskolázottság*. Az egyetemet végzettek mindenütt magasabb arányban támogatják a bevándorlás szinten tartását vagy növelését az átlagnál. Az is valószínűbb, hogy van véleményük a kérdésről.

Míg a „változásvezérek” minden régióban és országban jelen vannak, ugyanúgy jelen vannak a bevándorlás heves ellenzői. Statisztikailag az élen itt a *munkanélküliek* állnak. A teljes munkaerőtömeget tekintve a munkanélküliek 40,5%-a ellenzi a bevándorlást és csökkentené azt, szemben a munkában lévők 33,4 százalékával.

A felmérés egyik legfontosabb tanulsága, hogy bár egyes térségekben és országokban a média rendkívül negatív módon jeleníti meg a migrációt, a vizsgálat azt mutatja, hogy a valóságban a világ lakóinak többsége nem migráció-ellenes, nem a bevándorlás csökkentését, hanem inkább a jelenlegi szint fenntartását, vagy éppen annak növelését támogatja. Ugyanakkor egyes országok rendkívül elutasítóak, de a legdöntőbb tényező az egyes országok gazdasági helyzete. Végül pedig a migrációról alkotott vélemény nagymértékben függ attól, kit kérdezzünk: a vállalkozók: a fiatalok és az egyetemet végzettek jóval migráció-pártibbak másoknál.

A valós tények, valamint az egyes országok, társadalmi csoportok percepcióinak mélyebb ismerete hozzásegítheti (vagy hozzásegíthetné) a politikaformálókat ahhoz, hogy realisztikusabb, józanabb lépéseket tegyenek; és ne a populizmus vagy a félelemkeltés irányítsa a tetteiket.

Az Európába irányuló migráció tekintetében a 2015-ös évet drámai változások és felduzzadt számok jellemzik, és az adatok rendkívüli gyorsasággal változnak, ám a megítélések és az attitűdökkel kapcsolatos tendenciák az előző évben sem voltak mások, mint ma. A tekintélyes *Pew Research Institute* nagyjából hasonló attitűdvizsgálatokat végzett Európában 2014-ben, mint az IOM és a Gallup a fentebb ismertetett módon a világban, amikor az Európai Unió általános helyzetét mérte fel az EU-parlamenti választások előestéjén.²

Ma, amikor részben saját kormánya jóvoltából Magyarország is ellentmondásos helyzetbe került, „frontországgá vált”, aligha lepnek meg bennünket a számok: mára alig akad ország Európában, ahol a túlnyomó többség ne kívánná a bevándorlás jelentős csökkentését.

A tendencia azt jelzi, hogy a fő problémává a beilleszkedési problémák válnak, és a befogadó társadalmakban nő az a percepció, hogy a bevándorlók jelentős részben nem tudják, nem akarják magukévá tenni „a mi szokásainkat”. Ebből a szempontból ismét jelentős szerepet játszik az iskolázottság. Az egyetemet végzettek szinte minden országban kevésbé hajlanak rá, hogy elfogadják: a bevándorlók „elkülönülnek” a társadalomtól. Ugyanakkor ez a nézet Franciaországban, Olaszországban és az Egyesült Királyságban fokozottan jelentkezik azok között, akik az ideológiai „jobboldalhoz” tartozónak tekintik magukat.

Figyelemre méltó, hogy ez erősen elválik a bevándorlókérdés hatásának gazdasági megítélésétől, amely szempontból nagy különbségek mutatkoznak Európa országai között. A görögök és az olaszok igen nagy arányban (70 %) vélik úgy, hogy a bevándorlók terhet jelentenek a gazdaságnak, elveszik a munkájukat és a juttatásaikat, a franciák vagy a lengyelek jóval kisebb arányban, de ugyancsak errefelé hajlanak, ugyanakkor a britek és főleg a németek úgy vélik (52 illetve 64 %), hogy a bevándorlók inkább hozzájárulnak tehetségükkel és munkájukkal az ország gazdaságához, semmint megterhelnék azt. Spanyolországban szoros az arány: szinte fele-fele. Itt is érvényes, hogy a magasabb végzettségűek sokkal kevésbé tekintik tehernek a bevándorlókat: Nagy-Britanniában köztük csak mintegy 18 % az arány. Ez a felfogás is jellemzőbb a politikai jobboldal híveire, mint a baloldaléra vagy a liberálisokra.

A bevándorlás és a bűnözés vélt vagy valós összefüggését

illetően ismét mást mutat a kép. Érdekes módon míg egyfelől egyedül a görögök között mondható egyértelműen többséginek (58 %) az a vélemény, hogy a bevándorlók nagyobb felelősséget viselnek a bűnözésért, mint a társadalom más csoportjai, sok német (48 %) és olasz (45 %) is osztja ezt a véleményt. Ez a nézet ugyanakkor nem jellemző sem a spanyolokra, sem a lengyelekre, sem a britekre (20 %). Mondani sem kell, hogy köztük is többen vannak a politikai jobboldal hívei.

Mármost a *Pew Research Center* 2015 tavaszán újra megvizsgálta a bevándorlással kapcsolatos véleményeket,³ de a számok nem mutattak jelentősebb, legfeljebb 1-2 százalékos elmozdulást. Az Európában kibontakozó humanitárius válság jelei azonban egyre szembeötlőbbek. Szinte egész Európában többségbe kerültek azok, akiket aggaszt az Európai Uniótól kívülről érkező bevándorlás mértéke (csak Lengyelországban és Svédországban vannak kevesebben; az utóbbi országban mindössze a megkérdezettek 17 %-a aggódik), és feltűnően növekszik azoknak az aránya, akik úgy vélik, kormányuk nem megfelelően kezeli a migráció kérdését.

Nem tudjuk megítélni, milyen mértékben felelős a média és a politika ezekért a percepciókért, és ezek mennyire tükrözik a valóságot, de az biztos, hogy a bevándorlás és a bevándorlók akarva-akaratlan tálcán nyújtják a populista politikának a választási demagógia lehetőségét. Ugyanakkor az is bizonyos, hogy az együttélési problémák valóban súlyosak, és beszélni kell róluk, lehetőség szerint elkerülve mind a baloldal kizárólagosan emberi jogi „áldozatszémleletének” csapdáját – azt, hogy a „polkorrektség” megakadályozza a valódi kérdések feltevését –, mind pedig azt, hogy a kirekesztő szélsőség inhumánus indulati retorikája homályosítsa el vizsgálódó tekintetünket. Már csak ezért sem lesz könnyű a dolgunk.

¹ How the World Views Migration, Forthcoming IOM report based on the data from the Gallup World Poll, IOM Migration Research Division, Geneva January 2015.

² A Fragile Rebound for EU Image on the Eve of European Parliamentary Elections, Chapter 3. Most Support Limiting Immigration, Pew Research Center, *Global Attitudes and Trends*, May 12, 2014

³ Jacob Posuhter, *Refugees stream into Europe where they are not welcome with open arms*, Pew Research Institute, April 24, 2015.

PRÁGZKY ISTVÁN

Civilizációs válságállapot

A KULTURÁLT VISELKEDÉS ALAPELVEI

A civilizáció Rotterdami Erasmus 1530-ban megjelent *De civilitate morum puerilium* (A gyermekek kulturált viselkedéséről) című rövid pedagógiai művében jelenik meg először mint önálló fogalom. A mű egy tizenegyéves gyermek számára teszi értelmezhetővé a társadalmi viselkedés akkori normáit, a morális sarokköveket a felnőttek világában való eligazodáshoz. Erasmus ugyanis azt vallotta, hogy „az ember nem születik embernek, hanem azzá kell őt nevelni.”

Erasmus az elsők között hirdette, hogy a külső magatartás az ember belső lelkületének a megnyilvánulása. Ezért mindaz, ami az illem határain kívül esik, az illetlen és neveletlen – „incivilis” –, azaz civilizálatlan. Erasmus humanista szemléletmódja elsőként szakított a középkor megkövült lovagi illemtudásával, és tette mindenki számára egyetemesen értelmezhetővé – és az önfejlesztés útján elérhetővé – a társadalmi felemelkedéshez szükséges szabályokat és morális minimumokat. A maga mögött hagyott értékrendben, a lovagi és egyházi kultúra összeleplezésében fogant lovagi kultúrában a lovagias viselkedés inkább privilégium volt, melybe születni kellett, vagy karddal lehetett bebocsájtást nyerni.

Az ambícióknak komoly korlátot állítottak a kor bigott, a hatalmi szerepekhez kötött viselkedési normái, amelyek semmilyen módon nem vettek tudomást a társadalom egészének létezéséről. Talán jó példa erre az a pszichózis, amely a keresztes-hadjáratok kialakulásához, és azok katasztrofális kudarcához vezetett, szembesülve azzal a társadalmi-morális széttagoaltsággal, amelyben felőrlődtek a korabeli iszlámmal találkozó megszálló európaiak otthonról hozott civilizációs erőforrásai.

A levantei keresztes grófságok összeomlása kevésbé volt köszönhető hibás katonasztratégiai döntéseknek, mint inkább az „expat-közösség” morális válságának, amely alapvetően a keleti morállal való szembesülésnél adta meg magát. Anélkül, hogy elmélyülnénk a korszak társadalomszerkezetének elemzésében, tudható, hogy a XI-XII. század lovagi kultúrája nem volt azon a civilizációs színvonalon, amely felvehette volna a versenyt az akkortájt zenitjén túljutott fiatal iszlám társadalommal. Természetesen ezek nem kategorikus tények, inkább csak tendenciák, de feljegyzések és történelmi események tömege is mutatja, milyen „rendszer szintű” etikai korlátokba ütközött a meghódított területek megtartása, és milyen kézenfekvő természetességgel veszett el mindez egy évszázadnyi idő elteltével.

Ahogy azt Hegedűs Katalin kifejti Erasmusról szóló tanulmányában, „a középkorban mind a nevelésnek, mind pedig az oktatásnak pragmatikus céljai voltak. Igaz, hogy voltak olyanok is, akik a tudásra öncélúan törekedtek, az ilyeneket azonban legnagyobb részben a kolostorok falai között találhattuk. A főcél azonban az volt, hogy a pápától a falusi plébánosig, a királytól a legutolsó cselédig mindenki ahhoz értsen, amire szüksége van. Azt tartották, hogy az ennél magasabb szintű tudás nemcsak fölösleges, de sokszor veszélyes is.”¹

Erasmus fő törekvése – mint a filológus szerző leírja – az volt, hogy „korának társadalmát és közösségét az őszintén megélt keresztény kultúrának arra a hitbéli és morális átélésére vezesse már az ifjúság életében, amely a társadalmi életet az egyszerűség, a tetetés nélküli és toleráns elfogadás szintjére emelje; amely mindazt, ami szép és jó volt az előző évszázadok civilizált életstílusában, megőrizze és megújítsa, azt pedig, ami helytelennek, rossznak, barbárnak, civilizálatlannak bizonyult, kiiktassa az újjászülető reneszánsz társadalom életéből.”²

Azóta a civilizáció fogalma jócskán gazdagodott, kiszélesedett. Mégis érdemes a civilizált élet éteri fogalomkörét lerántani a való világba, és kicsit eltöprengeni azon, mit jelent nekünk a civilizált lét, főleg napjaink több mint zilált értékvilágában, ahol éppen civilizációs félelmek ütköznek hazánk határain kívül és belül.

A TÜRELEM MŰVÉSZETE

Ha a civilizáció világtörténetére csak egy pillanatra is rátekinünk, azt láthatjuk, hogy minden kultúrában a társadalmi együttélés szabályozását szolgálta valamilyen írott vagy egyéb módon deklarált szabályrendszer. Ezeknek a szabályoknak nyilvánvaló célja, hogy az emberek zárt, néha túlzottan is szoros közösségében megakadályozzák a közösséget bomlasztó erőszakos viselkedési módok kialakulását, megoldják a konfliktusok vektorainak békés elvezetését.

Ha innen közelítjük meg, akkor a civilizáció a türelemmel való bánás művészete. Az elmúlt évszázadok – főleg fehér – civilizációi rendre igyekeztek saját értékrendjüket a világ általuk meg nem értett részének fölébe emelni. Az a kifinomult rasszista magába fordulás – mondhatnánk akár kollektív egoizmust is –, amelyet a keresztény Európa kifejlesztett, rendre áthágta azokat a határokat, amelyeket az erasmusi civilizált együttélés ideájának alapvető szabályai lefektettek. Európa „civilizált felének” nevezzük mai napig azon régiókat, ame-

lyek a legmesszebb jutottak a kifinomult együttélés legtürelmesebb változatainak kiformálásában.

A türelmesség azonban mintha nem egy fogalmat jelölne manapság, hanem pozitív és negatív fogalmakat fed egyszerre. Saját bőrünkön is tapasztaljuk, hogy a türelem mögött mennyi komplikált hatásmechanizmus húzódik meg. A türelem olyanná vált, mint egy óriási komplikált gépezet, amelynek egy látható bemenete van, és olykor elbizonytalanodunk, hogy van-e egyáltalán valamilyen kimenete. A türellemmel olyan szofisztikáltan és gyakran átláthatatlanul bánik a civilizációnk, hogy már ez önmagában megkérdőjelezi a türelemhez fűződő egyetemes viszonyulás lehetséges voltát. A művelt Európában kiérlelt, egymás iránti türelemre épülő civilizáció ma egy olyan rózsafajtára kezd emlékeztetni, amelynek illata, szirmainak színe és tapintása csak azok számára élvezhető, akik beavatottként ismerik az ezen élményekhez vezető procedúrák oksági sorát. Akik ezen a folyamaton nem avatottak végigjutni, zömmel csak a róza szárának tüskéivel találkozhatnak, ami, lássuk be, élményszinten jelentős érzeti különbség.

Felidézhetjük a barokk korszak kifinomult, szemmel és szellemmel már alig követhető kulturális ornamentikáit, melyek olyan gigászi ismerethalmazt torlódtak, hogy 1789-re Versailles-t már fejleszteni nem, de elpusztítani annál inkább lehetett. Európa a dekadenciának számos állomásán átment, és a társadalmi türelmesség különböző próbatételeinek már a mi generációink is nem egy alkalommal tanúi lehetek.

EURÓPAI CIVILIZÁCIÓ – FEHÉR CIVILIZÁCIÓ?

Lehetséges lenne egyszer – esetleg, hátha, véletlenül, talán, kilépve a rendszerelvűség kereteiből, de leginkább *most* –, hogy Európa képes legyen szembenézni azzal a többször megtapasztalt drámai kudarccal, amelyet minden egyes értékváltási kísérleténél a türelmetlensége mentén kellett megélnie? A civilizációs kereteket időről időre kinövi egy társadalom, hasonlóan a kígyó levedlett bőréhez. A materialista, megfosztottsághoz nehezen alkalmazkodó európeér gondolkodásmód szinte képtelen legyűrni azt a gombócot, melyet egy ilyen időleges, türelemhez kötött értékvesztés a számára jelenthet. A mai Európa hisztérikusan ragaszkodik minden szerzeményéhez – szinte annak a görcsébe rándulva, hogy mennyi veszteséget szenvedett el az elmúlt évszázadban (gyarmatok, gazdasági befolyás, keresztény és kapitalista világhegemónia stb.) –, és nem fogja fel, hogy ha meg tudja osztani a “szerzett” tudását, azzal esélye nyílik a túlélésre és pozíciójának valamilyen átalakított megtartására. Ellenkező eset nincs. Csupán két opció létezik: értékváltás jó szájjal,

vagy értékvesztés hisztérikus pánikban.

És hogy rávessük magunkat a főkérdésre: mit jelent Európának a jelen értékváltási kihívás? Vajon tartható-e Európában a búr életszemlélet? Van-e létjogosultsága a lassan virágba szökkenő apartheidnek világunk ezen sarkában? Talán a “türelmesebb” Nyugat előrébb jár ebben az élettapasztalatban, de a hazai civilizációtól sem idegen az élmény: Európa történelme nem szólhat a fehér keresztény kultúra örökéletű primátusáról. És nem azért, mert nekünk nem tetszik. Sőt, annak dacára. Számot kell vetni azzal, hogy egy történelmi horizonton is csekély az az időpillanat, amelyben a mi civilizációs rendszerünk elérte kibontakozásának legmagasabb fokát. Az persze természetes (?), hogy az általunk tanult történelem szinte kizárólag erre az időpillanatra fókuszál, és nagyvonalúan elfeledkezik a föld kilenc tizedét kitevő “egyéb” társadalmak karriertörténetéről.

Mi lenne, ha képessé tennénk magunkat arra, hogy kitekintsünk globális provincializmusunkból, és kifejlesztenék az érzékenységünket mindazon civilizációs türelmi formák iránt, melyeket “nem értünk” (Kína), nem találjuk az izlésünknek megfelelőnek (India, Amerika), vagy egyszerűen csak lenézünk (Afrika). Ha véletlenül rövid lenne a memóriánk, vagy azokról a történelemórákról hiányoztunk volna, amikor ezt taglalták: Európa nem Athéntól észak-nyugat felé található. Európa az egész földközi tengeri medence birodalma, mindig is az volt, és nem is tud másként lenni. Az hogy ez a térség kétpólusúvá és “átjárhatatlanná” vált, egy hosszú – történelmi hibák tömegét felvonultató – folyamat eredménye, melyben a megbékélésnek, a türelmes együttélésnek számos alkalommal megvoltak az esélyei. Ezeket az esélyeket a felek – leggyakrabban Európa – rendre elszalasztották.

Mindannyian tudhatjuk azonban – nincs elrejtve e tudás forrása –, hogy a legsötétebb hódoltságú időkben is komoly civilizációs egymásrautaltságban élt a keresztény és a muszlim világ, nem csak a számunkra emlékezetes százötven év alatt, de Európa teljes története alatt is. Az európai magas civilizáció nem ritkán olyan mostohán bánt a saját értékeinek megőrzésével, hogy ha nincs Avicenna, Averroes, Al-Farabi vagy Maimonides, nem maradt volna semmilyen nyoma a klasszikus görög kultúrának, Arisztotelésznek vagy Alexandriának. A keleti nemzeti könyvtárak (ezidáig) roskadoztak olyan “rólunk” – európaiakról – szóló arab nyelvű forrásoktól, melyek az európai irodalomban elérhetetlenek voltak, és féltő, hogy maradnak is.

Az európai civilizációt a Földközi-tenger medencéjének kultúrája és elvárt viselkedési normáinak összessége alkotja. Rövidlátónak és apartheidre hajónak vélhetjük, ha e civilizációs normákat a kontinentális Európa sajátjaként privilegizáljuk, és kizárjuk belőle mindazon mutációkat, melyek

ennek az értékrendi közösségnek a gyökereihez szervesen hozzátartoznak.

KIUTAT KERESVE

Európa ma a világ gazdasági és demográfiai keresztműzében áll. Nem mindegy, hogy nagyon hamarosan milyen folyamatok indulnak meg az európai civilizációs változásokban. Győz a rideg felsőbbrendűség, mely mindent feltesz egy lapra, és görcsösen ragaszkodik a kastélyok paláira lerakódott guánóhoz is, vagy utat kap egy kiérlelt bölcsesség, amely számot vet a kontinens valós lehetőségeivel, és elébe megy a történelmi sokkoknak?

Az első a könnyebbik út, a levantei keresztetek is ezt az

utat választották. A második veszélyesebb ugyan, de valójában semmivel sem kell kevésbé konzervatívnak lenni hozzá, csupán különbséget kell tudni tenni fontos érték és elhagyható sallangok között. És mindehhez “csupán” bölcsességben és türelemben kell a tények és események előtt járni. (Talán ezért is tekinthető pusztító ötletnek az oktatásban a szellem-tudományok és művészeti képzés sorvasztása és a pragmatikus diszciplínák favorizálása.)

Európának minden szellemi kapacitása megvan ahhoz, hogy ezeket a józan számításokat elvégezze, és rendelkezik azzal a morális erővel is, hogy e folyamatoknak a vélt veszteségeit okosan a helyükre tegye. Ha ez megtörténik, akkor talán lesz esély arra, hogy legfontosabb értékeinkkel, civilizációs vívmányainkkal együtt szembe tudjunk nézni a humán világ közeljövőben várható kihívásaival.

¹ HEGEDŰS Katalin: Kultúra, illem, nevelés – Rotterdami Erasmus illemkönyveiről. *Hid*, 2010/12:98.

² HEGEDŰS Katalin: id. mű, *Hid*, 2010/12:99.

SZÉKY JÁNOS

Okcidentalizmus

Harminchét évvel ezelőtt jelent meg a jeruzsálemi keresztény arab születésű amerikai irodalomtudós, Edward Said *Orientalizmus* című könyve (magyarul: Európa, 2000, Péri Benedek fordításában). Aki nem olvasta, annak az ilendő szakkifejezések mellőzésével úgy foglalhatom össze a mondandóját, hogy a nyugati, politikai, birodalmi uralom szellemi támogatásaként az arab, iszlám Keletről való beszéd úgy tüntette föl az ottani népeket, mint amelyek irracionális dolgokat cselekszenek obskúrus ideológiáktól és egzotikus hagyományoktól hajtva, ráadásul nem is hatékonyan. A racionális, kemény, sikeres Nyugattal szemben ezek a valóságban eltérő kultúrájú, akarató, érdekű társadalmak összerosódnak egyetlen fogalomba, egy másmilyen küllemű, szellemileg alacsonyabb rendű és politikailag megérdemelten gyenge népesség képébe. Ily módon a kettő közötti egyensúlyi állapot nem más, mint a Nyugat jogos dominanciája a Kelet fölött. Az imperialista Nyugat szellemi emberei olyan Kelet-képet formáltak meg – és azzal a céllal formálták meg –, hogy ahhoz viszonyítva ne legyen kétség a Nyugat felsőbbrendűségéről.

Tény, hogy az akkor még egyöntetűen hívő keresztény Nyugat rengeteg bűnt követett el a muszlim Kelet ellen (miközben Európa délkeleti részén, Érsékújvártól Krétaig, pontosan tudjuk, hogy ez fordítva is igaz). És tény – bár sok az ellenvélemény is –, hogy a muszlim Kelet kutatói, értelmezői gyakran önkéntelenül is nyugati kereteket alkalmaztak a megismerésben és értelmezésben. Said könyvének azonban, mint minden igazán nagy elméleti műnek, a vulgarizálódás lett a sorsa. Nagy része van abban, hogy a fensőbbégtudatot, az orientalizmust a művelt nyugati közvéleményben, legalábbis annak baloldali szektorában a bűntudat, valamiféle okcidentalizmus váltotta fel: a Nyugat, pontosabban a posztmodern kor előtti nyugati *hagyomány* leértékelése, alacsonyabb rendűnek és bűnösnek nyilvánítása. A Nyugatot – a muszlim világhoz való viszonyában – összemosták egyetlen fogalomba, az érzéketlen, intoleráns, erőszakos rabló képébe.

Mindez eredendően belső fejlemény volt, de a nyolcvanas években határozottan és eredményesen hozzájárult a Nyugat általános bűnösségét szuggeráló szovjet hidegháborús propaganda is, majd ennek orosz folytatása a Putyin-korszakban, amelynek valóságos áldás volt az úgynevezett konzervatív internacionalizmus jegyében megindított, a muszlim térségről másféle illúziókat tápláló iraki háború, a rossz helyzetfelmérés, a „nemzetépítés” kudarca, majd az elhamarkodott kivo-

nulás és nyomában az Iszlám Állam megjelenése. Ki más lehetne mindezért felelős, mint az olajra szomjas, világcsendőrködő Amerika? Egy nyugati superhatalom, amelynek semmi keresnivalója nincs e jobb sorsa érdemes térségben. Holott semmivel sem volt rosszabb a szándéka, mint előtte az antanthatalmaknak vagy a Szovjetunióknak, és több kárt sem tett. A bűntudattal együtt jár a jóvátétel tudatának erkölcsi elégtétele. Ez most már egy jó Nyugat, helyre tudja hozni a régi bűnöket. Hogy miért jó? Mert megtanulta tisztelni a másságot, és betartja azt a parancsot, hogy nem szabad beavatkozni mások életébe. Azt az ellentmondást, hogy a másság nekem, mint ilyen vagy olyan neveltetésű, érdekű, élettapasztalatú egyénnek nem feltétlenül tetszik, és az a másmilyen egyén vagy csoport akár ellenséges is lehet velem szemben, azzal az elvvel oldják föl, hogy a másságnak tetszenie *kell*, és hogy „ők is olyan emberek, mint mi”, csak mellékes ügyekben, a mindennapi életvitel módjában, kulturális hagyományaikban kicsit másfélék; ha pedig ellenséges cselekményekre ragadtatják magukat, az a régi – gyarmatosító, kizsákmányoló, intoleráns stb. – Nyugat bűnére vezethető vissza.

Nos, nem kicsit másfélék. Az okcidentalisták nincsenek tisztában azzal, hogy a másságot a régi Nyugat is tiszteletben tartotta – a vesztfáliai rendszerben, a felvilágosodás eredményeként és a XIX. századi liberalizmus szellemében egyre inkább, ha másként nem, reálpolitikából. A meghódított vagy érdekszférába vont iszlám területeken nem volt sem erőszakos térítés, sem vallási tisztogató. Vagy például a Monarchia fennhatósága alatt nemcsak a zsidók, de a muszlimok is vallási egyenjogúságot élveztek.

Ha a Nyugatnak volt bűne a Közel-Keleten, az az európai erőviszonyoknak és ellentéteknek a térségre való gátlástalan és tudatlan rávetítése. A britek és a franciák – érdekeik szerint és azokat egyeztetve – mesterséges arab (többségű), függő államokat hoztak létre az addigi oszmán birodalmi területeken, tekintet nélkül a felekezeti vagy etnikai megoszlásra. A Sykes–Picot-rendszer fennmaradását paradox módon eleinte a brit és francia jelenlét garantálta, később, a hidegháború idején pedig jórészt a Szíriának és Iraknak adott szovjet támogatás. A kilencvenes évektől már csak idő kérdése volt, hogy a kisebbségi – Szíriában síita, Irakban szunnita – diktatúrák mikor roppannak össze; a szunnita arab Iszlám Állam (amelynek vezetői között azért ott vannak a kaukázusi muszlimok is) most deklarálta az 1916-os egyezmény következményeit akarja felszámolni.

Életképesség szempontjából a Daes nagy – sajnálatos – előnye a mesterséges államokhoz képest, hogy homogén, azaz szerves alakulat. Megint csak egy paradoxon: a térség másik szerves államalakulata Izrael, amelynek előzménye, a brit fennhatóság alatti Palesztina ugyan – az alapítók szándéka szerint – úgy lett volna zsidó nemzeti otthon, hogy tiszteletben tartja a nem zsidó közösségek „polgári és vallási jogait”, de ez ugyanolyan mesterséges konstrukció volt – bár tisztességesebb motivációval –, mint Irak, Jordánia, Szíria vagy Libanon. Végül is Izrael háborúk sorozatának eredményeként lett szerves zsidó állam, amely állami területén tiszteletben tartja az arabok polgári és vallási jogait. (Viszont pusztán létevel, példás megmaradásával nagyban hozzájárul az arab világ Nyugat- és zsidóellenességéhez. Ez nem jó, de tény.)

Az Oszmán Birodalommal szembeni düh, ami a Trianonhoz hasonló sèvres-i békéhez vezetett, másfajta egyensúlyzavart idézett elő: a megalázott törökök egyrészt szabályos etnikai tisztogatást indítottak a görög és a maradék örmény körzetekben, másrészt visszaszerezték uralmukat a keleti, kurd terület egy része fölött. Atatürk a radikális elvilágiasításban látta a kiutat – ezt azonban ugyanúgy nem lehetett hatalmi szóval véghezvinni a lelkekben, ahogy a bolsevik diktatúra sem tudta kiirtani a bizáncias, ortodox *mentalitást*.

Nyugat-Európa és a Közel-Kelet viszonyának kegyelmi pillanata elmúlt, mielőtt megkezdődött volna. A klasszikus liberalizmus fénykorában – ami egybeesett a gyarmatosítás „fénykorával” – a nyugati hatalmak tiszteletben tartották az iszlámot, és nem akarták elnyugatiasítani a térséget, a térségbeli arabok pedig bíztak abban, hogy a britek és a franciák, miután megszabadítják a török uralomtól, magukra hagyják őket – abban, hogy „a Nyugat jó”. De a nyugati önfegyelem és az arab bizalom is gyorsan elveszett. És a pillanat nem hozható vissza.

A vallások (kölcsonös) tiszteletben tartásának, a vallás-szabadságnak ugyanis csak akkor van értelme, ha vannak valóságok: ha az adott társadalmakban az a norma, hogy valaki – mindegy, milyen felekezetben, de – gyakorló hívő. Azok az okcidentalisták (nyugati Nyugat-ellenesek), akik a muszlim világ ellen elkövetett bűnökért a saját elvetett hagyományukat teszik felelőssé, jellemzően nem hívő keresztények és nem hívő zsidók. Miközben a muszlim civilizáció egyenrangúságát és európai zárványainak sérthetlenségét hirdetik, heves dühvel támadják saját vallásos vagy akár csak a hagyományokhoz ragaszkodó honfitársaikat. (Emlékezetes például, milyen gúnyozón zúdult az amerikai Legfelsőbb Bíróság azon tagjaira, akik a melegházasságról hozott döntéshez mindössze

azt a különvéleményt fűzték hozzá, hogy a melegházasság a magánszférába tartozik, ők nem nyilvánítanak róla véleményt, de az Alkotmány szerint a szövetségi Legfelsőbb Bíróságnak nincs joga a tagállamokra kötelező törvényhozási tevékenységhez.) A *saját* hagyomány, beleértve a vallási hagyományokat, ebből a szemszögből ugyanúgy alacsonyabb rendű, mint a Said által bírált orientalisták szemszögből a *másik* hagyomány.

Nem mintha a hívő muszlimokat – és a menekülteket, bevándorlókat zöme ilyen – ez meghatná. Az a Nyugat, amit az I. világháború végi, 1920-as évekből nagy kiábrándulásig kínáltak nekik, sokkal közelebb állt hozzájuk, mint a mostani. Itt nem a felvilágosodás és a klasszikus liberalizmus hozadékáról van szó. Amikor a posztmodern okcidentalisták azt mondják, hogy „ők is olyan emberek, mint mi”, úgy képzelik, hogy a muszlim bevándorlók a velük született jóságnál és szabadságvágynál fogva tovább ápolják majd az ő furcsa, mufurc vallási hagyományait (persze nem annyira, hogy bántsa a szemünket), de különben mindenestül elfogadják és jónak tartják a társadalmi kapcsolatoknak az utóbbi fél évszázadban teljesen átalakult nyugati szabályrendszerét. A kisebbségek pozitív diszkriminációja, a nemek politikailag korrekt kapcsolata, a család eróziója, a meleg mint meleg jogainak garantálása és nem utolsósorban a vallási előírásoktól nem szabályozott élet azonban mélységesen idegen, sőt részben taszító a muszlim gyakorló hívő számára. Ettől még nem lesz dzsihádistá, de nem is fog integrálódni, mert a posztmodern baloldali közeghez nem tud; az egyre csökkenő számú konzervatív viszont nem fogadja be.

Az amerikai bírákhoz hasonlóan nem mondom véleményt arról, hogy a mindennapi élet szabályrendszerének ez az átalakulása jó-e vagy rossz. Adottság, ez van. Az ellen a feltevés ellen, hogy aki ezeket a változásokat nem tartja az egyedüli jónak, nem lehet rendes ember, nemcsak a konzervatív, de a liberális énem is lázadozik; ez a gőzhangszerű diskurzus ugyanúgy a véleményszabadság tagadása ugyanis, mint a magyar kormánypartí sajtóban gyakran felhangzó „liberális”-ellenes hörgés. Mindegy, a trendet sem ez, sem az nem változtatja meg. Azt feltételezni azonban, hogy a muszlim bevándorlók ezt az állapotot a Nyugat megjavulásaként érzékelik és értékelik, olyannyira, hogy ez teszi lehetővé az integrációjukat – olyan, tudatlanságon alapuló hiba, mint pár évtizeddel ezelőttig az orientalizmus volt, és ugyanolyan súlyos következményei lehetnek. Akár súlyosabbak is, mert a következményeknek ezúttal nem Európától biztonságos távolságban leszünk tanúi.

English summary

WRITTEN BY IVÁN SELLEI

This is the first issue of *Athenaeum*, a quarterly, online journal of modern conservative political ideology. Its sections cover ideas related to the rule of law, history of ideology, economic philosophy and philosophy of religion. The content of the journal is freely downloadable from www.konzervativszemle.hu.

A hundred and seven years on, **Richard SZENTPÉTERI NAGY** in his opening opinion piece entitled “What Chances Westernizers?” still wrestles with the dilemma that once tormented Ignotus, editor of *Nyugat* (West) when he launched that journal in 1908. Where do Hungarians belong? To the East, where they once came from, or to the West, which these days appears to be ever more distant from Hungary.

In a study entitled “What the Catholic Church Says of Society” **Károly SOÓS** offers a comprehensive discussion of social theology, which addresses issues like liberty, solidarity, the public good, justice, subsidiarity and conservatism. Christians should be active politically – to serve the common good but not partisan interests, Soós argues.

In his essay entitled “Society as Seen by Hungarian Conservatives,” **Gábor NOSZKAI** presents a richly annotated, impartial but compassionate and comprehensive account of the ups and downs of political conservatism in Hungary

ever since the early 19th century.

At a time when Hungary’s international image is highly controversial, **Richard SZENTPÉTERI NAGY**’s “The Hungarian System of Governance” – a detailed, ambitious and iconoclastic exposé of the innards of Hungary’s key political institutions – is really worthy of attention. We are told how the Hungarian parliament, government and prime minister really work – and will see this country’s politicians in a new light.

In his article entitled “Migration and Immigration – a Global Issue,” **János BORIS** sums up the findings of an early 2015 multi-country Gallup poll on how the world views migration. The attitudes vary according to country, age, schooling and employment status.

István PRÁCZKY writes about the history, characteristics and components of European civilization – which it defines as the “art of patience” – and the crisis it will inevitably face if it retains its supremacist attitude to civilizations of other continents.

Exactly when the ideals of the West and the Orient are so hotly debated the world over, **János SZÉKY** comes up with a sensitive analysis of Occidentalism (the sum total of negative views of the Western world) and places it into a historical context.